

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI**

O'RTA MAXSUS, KASB-HUNAR TA'LIM MARKAZI

M.H.RUSTAMBOYEV, A.T.ALLAMURATOV

SUD HOKIMIYATI ORGANLARI

Kasb-hunar kollejlari uchun darslik

TOSHKENT-2007

Sud hokimiyati organlari.

Rustamboyev M.H., A.T.Allamuratov.

Kasb-hunar kollejlari uchun darslik.

- T.: nashriyoti, 2007. -564 bet.

Sarlavhada.: O‘zbekiston Respublikasi
Adliya vazirligi, TDYI.

Yuridik fanlari nomzodi, dotsent, **Z.F. Inog‘omjonov**ning umumiy
tahriri ostida.

Taqrizchilar: **yuridik fanlari doktori- Muhitdinov F. M**
yuridik fanlari nomzodi- Suyunova.D.J

Darslikda O‘zbekiston Respublikasida amalda bo‘lgan qonunchilikka, Oliy sud Plenum qarorlariga asoslangan holda sud organlari faoliyatining, belgilari, funksiyalari, sud organlarining qisqacha shakllanish tarixi, sud hokimiyatining mohiyati hamda O‘zbekiston Respublikasi sud tizimiga tavsif beriladi. Odil sudlovning tamoyillarini izohlash, O‘zbekiston Respublikasi sud tizimiga va sudlarning huquqiy maqomiga alohida e‘tibor berilgan.

Mazkur darslik kasb-hunar kollejlari talabalari, aspirantlar, ilmiy xodimlar va o‘qituvchilarga mo‘ljallangan.

KIRISH

«Sud hokimiyati organlari» fanidan ta'lim berishning asosiy maqsadi talabalar, bo'lajak yuristlar ongida sud hokimiyati faoliyati va uni amalga oshiruvchi davlat muassasalari haqida aniq tassavvur (tushunchani) shakllantirishdan iboratdir. Sud organlari shunday vakolatlarga egaki, bu vakolatlarning majmui ularni davlat hokimiyatining mustaqil bo'g'ini-sud hokimiyati deb atash uchun asos bo'ladi.

«Sud hokimiyati organlari» fanidan ta'lim berish sud hokimiyati tushunchasi, uning asosiy yo'nalishlari, sud hokimiyati, konstitutsiyaviy nazorat, odil sudlov va uni amalga oshiruvchi organlar, sudlarning ichki tuzilishi va vakolatlari, to'g'risida bilim olishni ko'zda tutadi. Bunday bilimlar talabalarning o'quv muassasasini yakunlaganlaridan so'ng huquqiy faoliyatning barcha jabhalarida kelgusi amaliyotlari uchun zarurdir. Sud islohotini chuqurlashtirish, hokimiyatning uchinchi - mustaqil va qaram bo'lmagan tarmog'i sifatida butun odil sudlov tizimini demokratlashtirish - huquqiy davlatni mustahkamlashning muhim yo'nalishlaridan biri tariqasida alohida ahamiyat kasb etadi.

Ijtimoiy taraqqiyotimizning hozirgi tarixiy bosqichida fuqarolarning haq-huqularini, erkinliklarini, sha'ni, qadr-qimmatini, milliy g'ururini himoya qilish asosida ijtimoiy adolatni qaror toptirish sudlarning asosiy mezoniga aylanmogi lozim.

Odamlarning sudlarga bo'lgan eskicha qarash, tasavvur va tushunchalarini batamom o'zgartirish zarurligini hayot taqozo etmoqda. Odamlar hozirgacha ham ko'pincha, sud bo'ldi, desa kimdir jazo oldi, kimningdir taqdiri hal bo'ldi, deb tushunishadi. Holbuki, sud bo'ldi, deganda, odamlar himoya qilindi, haq joyida qaror topdi, degan tushuncha odamlar ongiga mustahkam singishi kerak. Buning uchun, sud jazolovchi organdan oddiy odamlarning huquqlari va manfaatlarini himoya qiluvchi organga, ijtimoiy adolat posboniga aylanishi, xalqning ishonch qal'asiga aylanishi, hukm chiqaruvchi sudyalarning chinakam mustaqilligini ta'minlash lozim.

Prezidentimiz I.A.Karimov bu xususda birinchi chaqiriq O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining o'n to'rtinchi sessiyasidagi ma'ruzasida quyidagilarni alohida ta'kidladi: «Faqat shunday qilganda hozir sudni jazolovchi organ deb biladigan odam sudga o'z huquqlari va

erkinliklarini, manfaatlarini himoya qilishi lozim bo'lgan organ sifatida murojaat qiladigan bo'ladi. Ana shundagina sud hokimiyatning haqiqiy mustaqil uchinchi tarmog'iga aylanadi»¹.

«Sud hokimiyati organlari» fanining vazifalari quyidagilar hisoblanadi: mantiqiy fikrlash, o'quv kursining asosiy nazariy qoidalarini mustahkamlash, talabalar tomonidan qonunchilikni amaliyotning muayyan holatlarida qo'llay olish yuzasidan amaliy tajribani egallash. Davlatning sud organlarining vujudga kelishi va rivojlanishi tarixi hamda uning zamonaviy tuzilishi va faoliyatini o'rganish, talabalar tomonidan sud organlari to'g'risida amaldagi qonunchilikni chuqur o'zlashtirilishiga yordam berishi kerak. Sud organlarning vazifalari, tuzilishi, tartibi, tarkibi, tizimi, tuzilmasi, amalga oshirayotgan funksiyalari to'g'risida aniq tasavvurga ega bo'lish mazkur fanni o'rganishning maqsadi hisoblanadi.

Sud hokimiyati faoliyati va uni amalga oshiruvchi davlat muassasalari to'g'risidagi ma'lumotlar talaba-yuristlar uchun nihoyatda zarurdir.

«Sud hokimiyati organlari» fani ta'lim olayotgan talabalarda sud organlarga, shaxs, uning huquq va erkinliklari, jamiyat va davlat manfaatlari hamda atrof tabiiy muhitni jinoiy ta'qiblardan himoya qilishning qat'iy vositasi sifatida chuqur hurmat tuyg'usini tarbiyalash uchun xizmat qiladi.

Fanni o'zlashtirish ta'lim berishning an'anaviy va interaktiv uslublari vositasida amalga oshiriladi, bular: ekspress so'rovlar, test so'rovlari, dastur asosida ta'lim berish, davra suhbatlari o'tkazish, rolli o'yinlar, kollokviumlar, ta'lim berishning texnik vositalaridan foydalanish, yuridik klinika, kichik guruhlarda ishlash va boshqalardir.

O'rganilayotgan fanning murakkabligi shundan iboratki, talaba bir emas, bir qancha turli darajadagi huquqiy aktlar bilan ishlashga to'g'ri keladi. Ular qatoriga O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, xalqaro shartnomalar, qonunlar, qarorlar va boshqa me'yoriy-huquqiy aktlar kiradi. Jamiyatimiz hayoti juda tez rivojlanib bormoqda, mamlakatimiz hayotining barcha jabhalarida chuqur o'zgarishlar yuz bermoqda. Ayniqsa, jiddiy o'zgartirishlar butun sud tizimiga, sudyalarning maqomi, ularning mustaqillik

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI асрга интилоқда. Т., Ўзбекистон? 1999, В 29-30.

kafolatlarini mustahkamlashga, sudlar faoliyatini tashkiliy va moddiy-texnikaviy jihatdan yaxshilashga tegishli bo‘ladi.

Sud hokimiyatining o‘rni va roli yuqori ekanligini ta’kidlash maqsadida, “Huquqni muhofaza qilish organlari” fanning nomini ham o‘zgartirishga to‘g‘ri keldi, ya’ni “O‘zbekiston Respublikasida Huquqni muhofaza qilish organlari” fani o‘rniga “O‘zbekiston Respublikasida sud hokimiyati” va “Huquqni muhofaza qilishi organlari” fanlari yurisprudensiya yo‘nalishi bo‘yicha o‘tiladigan bo‘ldi.

Mualliflar darslikning dastlabki nashrini yaxshilash yuzasidan jiddiy takliflar bergan barcha mutaxassislarga o‘z minnatdorchiliklarini bildiradilar. Ushbu fikr-mulohaza hamda takliflarni o‘rganish mobaynida darslik mazmunini yangilash va unga bir necha o‘zgarishlar, aniqliklar va qo‘shimchalar kiritish imkoniyati tug‘ildi.

I BOB. SUD HOKIMIYATI ORGANLARI FANINING MAQSAD VA VAZIFALARI

1.1 SUD HOKIMIYATI ORGANLARI FANINING TUSHUNSHASI, VAZIFASI VA MAQSADI

Hokimiyatlarning qonunchilik, ijroiya va sud hokimiyatiga bo‘linishi, sudlarga hokimiyat vakolatlarini berdi, bu esa o‘z-o‘zidan “sud hokimiyati” terminini muomalaga kiritilishini belgiladi.

Demokratik davlatda sud hokimiyati davlat va fuqaro o‘rtasida harakat qilib, nafaqat shaxs, balki davlatning ham huquq va manfaatlarini yanada samarali ta‘minlashga xizmat qiladi. Shubhasiz, sud hokimiyati fuqarolarning huquqlarini har qanday noqonuniy harakat va qarorlardan, ularning kim tomonidan amalga oshirilishidan qat’i nazar, hokimiyat vakillariga ega bo‘lgan mansabdor shaxslardan ham himoya qilishi va bu bilan huquq hukmronligini ta‘minlashi zarur. Sud hokimiyati organi sifatida barcha turdagi sudlar maxsus ta‘sis etilgan davlat organlari – huquqni qo‘llash va sud hokimiyati faoliyati subyektlari hisoblanadi².

Sud hokimiyati bu – qat’iy belgilangan protsessual shakllarga muvofiq protsessual va moddiy qonunni qo‘llash yo‘li bilan ishlarni hal etish uchun sud vakolati doirasiga kiritilgan va u tomonidan amalga oshiriladigan hokimiyat vakolatlaridir³.

Konstitutsiyaviy nazorat va odil sudlov ular o‘zining mohiyatiga ko‘ra hozirgi kunda *sud hokimiyati* deb nomlanadi. Ma’lumki, davlat hokimiyatining mazkur tarmog‘i huquqiy davlatning asosiy, bosh belgisi bo‘lishi kerak. Chunki huquqiy davlatni barpo etish uchun sud huquqiy islohotlarni shakllantirib, ularni rivojlantirib borilishi lozim. Buni davlatning samarali konstitutsiyaviy nazoratisiz va odil sudlovsiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Ularning rivojlanishi va kengayib borishi jamiyat va davlat mexanizmiga o‘z ta’sirini o‘tkazadi. Chunki bu hol jamiyat va davlat mexanizmi samarali bo‘lishini ta‘minlaydi.

² Фокин В.М. Правоохранительные органы Российской Федерации: Учебник. –М.: Былина, 2003. В.29.

³ Фокин В.М. Правоохранительные органы Российской Федерации: Учебник –М.: Былина, 2003. Б.29.

Odil sudlov bu – sud hokimiyati faoliyatining shunday funksiyasiki, u davlat va nodavlat tashkilotlar, mansabdor shaxslarning, inson va fuqarolarning huquq va qonuniy manfaatlarini amalga oshirishga bevosita aloqadordir. Uning vazifalari, boshqa barcha sud hokimiyati faoliyatiga oid funksiyalarni bajarishga qaratilgan. Masalan, agar dastlabki tergov vakolatli organlar tomoni-dan har tomonlama, to‘la va xolisona olib borilmasa, shuningdek, ish bilan bog‘liq bo‘lgan zarur dalillar aniqlanmasa, unda jinoyat ishlari bo‘yicha qonuniy, asoslantirilgan va adolatli hukm chiqarib bo‘lmay-di. Shuning uchun odil sudlov sud hokimiyati faoliyatining markazi ekanligini e’tirof etish kerak.

Fan yoki o‘quv kursining predmetini aniqlash, ilmiy bilimlar mazmunini tashkil etuvchi bilish jarayonining chegaralarini aniqlash, ushbu ilmiy tarmoq mazmunini o‘rganish bilan bog‘liq.

Avvalambor, shuni ta’kidlash joizki, mazkur o‘quv fani *masalan*, konstitutsiyaviy huquq, jinoyat huquqi, fuqarolik huquqi va boshqa huquq sohalari kabi huquqiy tarmoq hisoblanmaydi. Chunki bu fan huquqning boshqa o‘ziga xos tarmoqlari tarkibidan tashkil topgan ixtisoslashgan o‘quv kursi bo‘lib hisoblanadi. Biroq «Sud hokimiyati» fani davlat va huquq sohasidagi barcha tadqiqotchilar uchun o‘zining funksional yo‘nalishi nuqtai nazaridan o‘ta foydali va muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur o‘quv fani murakkab va aralash xarakterga egadir. «Sud hokimiyati organlari» fanining mazmuni sudlov va konstitutsiyaviy nazorat faoliyatini amalga oshiruvchi davlat organlari to‘g‘risidagi ma’lumotlarni o‘z ichiga oladi. Ularning orasida nafaqat sud hokimiyati to‘g‘risidagi ma’lumotlar, balki uning aniq yo‘nalishlari (funktsiyalari) to‘g‘risida, ularning tuzilishi, o‘zaro aloqadorligi va bir-biriga bog‘liqligi, ularning asosiy vakolatlari va vazifalari hamda butun davlat mexanizmi to‘g‘risidagi va bir-biri bilan o‘zaro munosabatlari haqidagi ma’lumotlar markaziy o‘rin egallaydi.

Shunday qilib, «Sud hokimiyati organlari» yuridik fani o‘z doirasida sud hokimiyati faoliyatini amalga oshiruvchi sud hokimiyati organlari tizimi ularning tashkil etilishi, faoliyatining asosiy yo‘nalishlari va o‘zaro hamkorligini o‘rganuvchi fan hisoblanadi.

Mazkur fanning maqsadi – yurist talabalarga huquqning sud hokimiyati mexanizmi, shuningdek, ularni amalga oshiruvchi tashkilotlar haqida ma'lumotlar berishdan iborat.

«Sud hokimiyati organlari» fanida ushbu faoliyat bilan bog'liq bo'lgan tashkiliy munosabatlarni tartibga soluvchi qonun va boshqa huquqiy hujjatlar o'rganiladi.

«Sud hokimiyati» sud organlarining tamoyillarini, vazifalarini, tuzilishini belgilovchi huquqiy normalarni, shuningdek, har bir mamlakatning umumiy qonunchiligida yuzaga keladigan o'ziga xos tarixiy sharoitlari va sabablarini o'rganadi.

«Sud hokimiyati organlari» fanining tarkibii *quyidagi bo'limlardan iborat*:

1) sud hokimiyati organlari fanining asosiy tushunchasi, predmeti va xususiyatlari, sud hokimiyati organlari to'g'risida qonunchilik bo'limi;

2) O'zbekiston Respublikasi sud hokimiyati, shuningdek, sud tizimini tashkil etish, sud korpusini shakllantirish, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi, O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi va umumiy yurisdiksiya sudlari;

3) Odil sudlov va uning asosiy tamoyillari;

Oxirgi yillarda «Sud hokimiyati organlari» fani mazmuni va tizimi yuzasidan bir qancha izlanishlar olib borilmoqda. Shubhasiz, ushbu organlar davlat mexanizmida o'ta muhim ahamiyat kasb etadi. Bo'lajak yuristlar yuqorida qayd etilgan organlarni tashkil etish yuzasidagi masalalarni o'rganishi kerak. Lekin «Sud hokimiyati» fani doirasida emas, balki Konstitutsiyaviy huquq, ma'muriy huquq, moliya huquqi fanlari ushbu organlarga ko'proq e'tibor beradi. Bu esa bo'lajak yuristlarga mazkur organlarni yanada chuqurroq o'rganish uchun imkoniyat yaratadi.

Nazorat savollari

1. "Sud hokimiyati organlari" fanining predmeti va tizimini soʻzlab bering.
2. Sud hokimiyatining asosiy belgilarini tavsiflab bering.
3. Sud hokimiyati faoliyatining asosiy yoʻnalishlarini (funktsiyalarini) tavsiflab bering.
5. Odil sudlov va konstitutsiyaviy nazoratning alohida oʻrnini qanday tushuntirish mumkin?

Qonun manbalari

1. Oʻzbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. 8-dekabr, 1992-y. -T.: Oʻzbekiston, 2003.
2. Oʻzbekiston Respublikasining "Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga oʻzgartirish va qoʻshimchalar kiritish toʻgʻrisida"gi Qonuni 2003-y. 24-apr.
3. Oʻzbekiston Respublikasining "Sudlar toʻgʻrisida"gi qonuni, 2000-y 14-dekabr.
4. Oʻzbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi va Oliy xoʻjalik sudi Plenumining "Sud hokimiyati toʻgʻrisida"gi 1996-yil 20-dekabr. qarori. Oʻzbekiston Respublikasi Oliy sudi Byulleteni, 1997, №1-2.
5. Oʻzbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual Kodeksi. -T.: Adolat, 1999.
6. "Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi toʻgʻrisida"gi 1995-y. 30-avg qonuni.

Maxsus adabiyotlar

1. Рустамбаев М.Х., Никифорова Е.Н. Хуқуқни муҳофаза қилувчи органлар. Дарслик. Т.: ТДЮИ, 2005.
2. Rustamboyev M.H., Nikiforova E.N. Sud va huquqni muhofaza qiluvchi organlar. Darslik. T.: «Turon-Iqbol». – 2007.
3. Безнасюк А.С., Рустамов Х.У. Судебная власть: Учебник для вузов. -М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2002.
4. Колоколов Н.А. Судебный контроль: некоторые проблемы истории и современности. - Курск, 1996;

5. Комментарий к Конституции Республики Узбекистан. - Т.: "Адолат", Академия МВД Республики Узбекистан, 1997.
6. Монтескье Ш.Л. Избранные произведения. -М.: 1955.
- 7 Петрухин И.Л. Правосудие: время реформ. -М.: 1991.
8. Правоохранительные органы. Учебник для вузов. / Под ред. проф. К.Ф. Гуценко 3-е изд. доп. и перераб. - М.: Зерцало, 1997.
9. O‘zbekiston Respublikasida Sud islohotlarini yanada rivojlantirish Dasturi. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Byulleteni, 1996, №3-4 son.
- 10.Расулов А. Создание и развитие суда в Узбекистане. – Т.: Госиздат, 1957.
- 11.Савицкий В.М. Организация судебной власти в Российской Федерации. Учебное пособие для вузов. - М.: БЕК, 1996.
- 12.Тихомирова Л.В., Тихомиров М.Ю. Юридическая энциклопедия /Под ред. М.Ю. Тихомирова. - М.: 1997.
- 13.Судебная власть: время реформ. Колл.авт. А.А.Полвонзода, Г.А. Абдумажидов и др. –Т.: “Адолат”, 2002.
14. Фокин В.М. Правоохранительные органы Российской Федерации: Учебник. –М.: «Былина», 2003.

II BOB. SUD HOKIMIYATI. SUD ORGANLARINING VAZIFALARI

1.1 Sud hokimiyatining tushunchasi va asosiy belgilari

Sud hokimiyati bu – hokimiyatning alohida turi bo‘lib, u o‘z tabiati bo‘yicha hokimiyatning qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi tarmoqlaridan farq qiladi. Sud hokimiyatining qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyatlar bilan birgalikda mavjud bo‘lishi demokratik davlatning muhim belgisidir. Sud hokimiyatining davlatning boshqa tuzilmalaridan mustaqil ajralib chiqishi mazkur mamlakatning huquq ustunligi tamoyilini, undagi erkinlik va adolat g‘oyalarini amalga tatbiq etishdagi jiddiy yutuqlari haqida guvohlik beradi. Sud hokimiyatining asosiy maqsad-vazifasi jamiyat a‘zolarini, ularning huquq va erkinliklarini, qonuniy manfaatlarini jamiyat boshqa a‘zolarining huquqqa xilof tajovuzlaridan, davlatni noto‘g‘ri harakatlardan asrash, himoya qilishdir. Bunday faoliyatni amalga oshirmay turib, hech qaysi bir davlatni huquqiy hisoblab bo‘lmaydi.

Jamiyatda vujudga keladigan nizolarning huquqqa asoslangan holda hal etilishini ta‘minlab, barcha subyektlarning qonunga itoat etishi hokimiyatning qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi tarmoqlarini chegaralab, tiyib turishda, ularning faoliyatlari ustidan huquqiy nazoratni amalga oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur funksiya sud hokimiyati qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyat tarmoqlarining faoliyatlarini Konstitutsiyaga qanchalik mos bo‘layotganini tekshirish, ular tomonidan Asosiy qonunga xilof ravishda chiqarilgan qonun hujjatlarining amal qilishini to‘xtatib qo‘yish imkoniga ega bo‘lgan taqdirda o‘zining samarasini beradi.

Mamlakatimiz Asosiy qonunida sud hokimiyati o‘z faoliyatini qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyatlardan, siyosiy partiyalar, boshqa jamoat birlashmalaridan mustaqil ravishda amalga oshiradi deb belgilab qo‘yilgan. (106-modda). O‘zR Konstitutsiyasida sud hokimiyatiga alohida bob bag‘ishlangan bo‘lib, unda sud hokimiyati atamasi sud tizimining tashkil etilishiga oid, ularning faoliyat prinsiplariga oid qoidalar orqali ochib beriladi.

Sud hokimiyatining asosiy komponentlaridan biri bu – uni amalga oshirish maxsus davlat organlari – *sudlarga* topshirilishidir. Sud hokimiyati o‘z mansabdor shaxslari – sudyalarning maqomi va ular faoliyatining maxsus rejimi bilan farqlanadi. Shunday qilib, *sud hokimiyati* – sud tomonidan protsessual qoidalarga qat’iy amal qilgan holda, protsessual va moddiy huquqni qo‘llash orqali o‘zining kompetentsiyasiga tegishli bo‘lgan ishlarni hal etish uchun berilgan hokimiyat vakolatidir.

So‘nggi yillar yuridik leksikonida "sud hokimiyati" atamasi mustahkam o‘rin olib, "sud" atamasi va tushunchasi bilan birgalikda keng ishlatilib kelinmoqda⁴. Lekin sud hokimiyatini davlat organi sifatida sud bilan birlashtirib yuborish xato bo‘lar edi. Hokimiyat bo‘lib mazkur organ qila olishi va amalga oshirishi mumkin bo‘lgan vakolati tushuniladi. Mohiyatan, bularga vakolatlar, funksiyalar kiradi; ularning ijrochisi kirmaydi.

Mazkur vakolatlar ichida ustunlik mavqeini odil sudlovni amalga oshirish vakolati egallaydi. Odil sudlovni faqatgina sud amalga oshirishi mumkin, boshqa hech qaysi organ bu vakolatga ega emas. Bu sudning o‘ziga xos va ayni vaqtda maxsus vakolatidir. Lekin sud hokimiyati faqatgina mazkur funktsiyani bajarish bilan chegaralanib qolmaydi. Bu hokimiyat o‘z ichiga qator boshqa vakolatlarni ham qamrab oladiki, bu vakolatlar ijtimoiy ahamiyati jihatidan odil sudlovni amalga oshirish vakolatidek muhimdir.

Bularga:

- konstitutsiyaviy nazorat;
- davlat organlari va mansabdor shaxslarining qarorlari va harakatlarining qonuniyligi ustidan nazorat;
- hukmlar va sudning boshqa aktlarining ijrosini ta’minlash;
- sudyalar taalluqli bo‘lgan, ma’muriy huquqbuzarliklar to‘g‘risidagi ishlarni ko‘rib chiqib hal etish;
- sud amaliyoti asosida amaldagi qonunchilikka sharhlar berish;
- sudlov korpusining tashkil etilishida ishtirok etish hamda sudlov hamjamiyati organlari bilan hamkorlik qilish.

⁴ Бойков А.Д. Третья власть. – М.: Издательство БЕК, 1998. - Б.104.

Bu vakolatlarni odil sudlov bilan tenglashtirish noto'g'ri bo'lar edi. Lekin ularning amalga oshirilishi odil sudlovni amalga oshirish bilan uzviy bog'liq bo'lib, uning tegishlicha amalga oshirilishiga ko'maklashadi.

Sud hokimiyatini tashkil etuvchi, yuqorida aytib o'tilgan vakolatlarning har birini hayotga tatbiq etish mazkur hokimiyatni amalga oshirish yuklatilgan organlarni ular tomonidan qabul qilinadigan qarorlarni ijro etish uchun majburlov vositalari bilan ta'minlashga qaratilgan. Qonun, misol uchun, sud qarorlarining umummajburiyligini to'g'ridan-to'g'ri belgilab qo'ygan. U barcha fuqarolar, tashkilotlar va mansabdor shaxslardan sud tomonidan chiqarilgan hujjatlarga so'zsiz itoat etishlarini talab etadi. Xususan, O'zR JPK 272-274-moddalariga muvofiq, ma'lum bir jinoiy ishni ko'rib chiqishda raislik qiluvchi sudya sud majlisida belgilangan tartibga, intizomga rioya qilmayotgan shaxsga tanbeh berishi mumkin. Agarda bu shaxs sudyaning talabiga bo'ysunmasa, sudya uni sud zalidan chiqarib yuborishi mumkin. Bundan tashqari, tartib-intizomga rioya etmayotgan sud majlisi ishtirokchilari moddiy javobgarlikka tortilib, ularga jarima solinishi mumkin.

Bunday huquqlar sudyalarga faqatgina jinoiy ishlarni ko'rib chiqishda emas, balki boshqa ishlarni ham ko'rib chiqishda beriladi. "Sudlar to'g'risida"gi qonunning 65-moddasi 3-qismida belgilanishi-cha: "Davlat organlari, mansabdor shaxslar, jamoat birlashmalari, boshqa yuridik va jismoniy shaxslar sudyalarning odil sudlovni amalga oshirish bo'yicha talab va buyruqlariga so'zsiz bo'ysunishi kerak. Odil sudlovni amalga oshirishda kerak bo'ladigan ma'lumotlar, hujjatlar va ularning nusxalari sudyalarning talablari bo'yicha haqsiz taqdim etiladi. Sudyalarning talablari va buyruqlarini bajarmaslik qonunda nazarda tutilgan javobgarlikka sabab bo'ladi".

Sud vakolatlari haqidagi umumlashgan bilimlar bu organlar nima bilan shug'ullanishi mumkin va kerakligi to'g'risida tushuncha beradi hamda davlat hokimiyatini amalga oshiruvchi muassasalar tizimida ularning tutgan o'rni va ahamiyatini, shuningdek, hokimiyatning uchala tarmoqlari o'zaro nisbatiga ko'ra yo'naltiradi.

Bu haqdagi umumlashgan bilimlar hokimiyatlar bo'linishi nazariyasining keng qo'llaniladigan va ayni vaqtda soddalashtirilgan

tushunchasini aniq mazmun bilan to'ldiradi, *ya'ni*: qonun chiqaruvchi - qonun chiqaradi, ijro etuvchi - ijro etadi, sudlar esa sudlovni amalga oshiradi. Har holda, sud vakolatlari ro'yxati "sud hokimiyati sudlovni amalga oshiradi" degan gap ostida juda keng va katta hajmli va ayni vaqtda qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyatlarning faoliyatlaridan tubdan farq qiladigan faoliyat yotishi haqida guvohlik beradi.

Sud vakolatlari doirasi yana shu haqda ma'lum qiladiki, sud hokimiyati boshqa hokimiyat tarmoqlari singari muhim va mas'uliyatli ijtimoiy funksiyani bajaradi. Bularning barchasi uchala hokimiyatning tengligi va bir-birini to'ldirishi haqida xulosa qilishga imkon beradi.

Sud hokimiyatining asosiy ikkita komponentlaridan biri, yuqorida aytib o'tilganidek, uni amalga oshirish qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi organlardan farq qiluvchi davlatning maxsus tashkil etilgan organlari – sudlarga topshirilishi hisoblanadi. Bunday farq ularning o'ziga xos vakolatlarida va tashkil etilish tartibida namoyon bo'ladi.

Bajariladigan funksiyalar sudlardan qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi organlar uchun belgilanadigan qoidalaridan tubdan farq qiluvchi maxsus qoidalarga rioya qilgan holda tashkil etilishi va faoliyat yuritishini talab qiladi. Bu qoidalarning amal qilishi sudyalarning malakali tanlovini amalga oshirish orqali ular tomonidan o'zlariga tegishli bo'lgan ishlarni xolisona, malakali hal etilishiga erishish, sudlov korpusiga malakasi past va axloqsiz sudyalarning kirib qolishiga yo'l qo'ymaslik uchun kerak. Bunday "himoya vositalari" faqatgina sud organlari uchun xosdir. Sudyalardan esa yuqori malakali tayyorgarlik va mutaxassislik talab etil. Boisi sud xatolari konkret shaxslarning sog'lig'i, hayoti, erkinliklari, huquqlari va qonun bilan qo'riqlanadigan manfaatlariga juda jiddiy, ayrimlari esa qaytarib bo'lmas oqibatlarga sabab bo'lishi mumkin.

Sud hokimiyati organlari tashkil etilishining muhim nuqtasi bo'lib, ularning mustaqilligini ta'minlash, har qanday tashqi va ichki (rahbariyat va yuqori turuvchi instansiyalar) ta'sirlardan, aralashuvlardan chegaralab qo'yish hisoblanadi. Buni esa qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyatlar xususida aytib bo'lmaydi.

Ayniqsa, ijro etuvchi organlarning subordinatsiyasi, yuqori turuvchi organlarning quyi turuvchi organlarga bo'ysunishi, rahbariy ko'rsatmalarning majburiyligi odatiy hol hisoblanadi. Lekin yuqorida aytib o'tilgan fikrlar sud hokimiyati bilan qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyatlar o'rtasida o'tib bo'lmas jarlik mavjud degani emas. Ular qanchalik alohida bo'lmasinlar, ular o'rtasida bir-biri bilan bog'liq, yaqin nuqtalar ham mavjud. *Masalan*, qonun chiqaruvchi organlar hamma uchun, sudlar uchun ham majburiy bo'lgan qonunlarni chiqaradi, sudlarni moliyalashtirishni, ularning ish haqi miqdorlarini tasdiqlaydi. Sud hokimiyati organlari esa, o'zlariga tegishli bo'lgan vakolatlar orqali qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi organlar faoliyati mazmuniga ta'sir etishi mumkin. Ular, misol uchun, qonunni konstitutsiyaviy emas, ijro hokimiyati organining hujjatini esa qonuniy emas deb topishga haqli. Va bu holat tegishli organlar tomonidan shunday deb topilgan hujjatlarni qayta ko'rib chiqishga, ularni o'zgartirishga majbur qilib qo'yadi.

Sudning sud hokimiyati organi sifatidagi xususiyati yana shundan iboratki, uning faoliyati uchun maxsus qoidalar, protseduralar o'rnatilgan bo'ladi. Bu qoidalar u yoki bu ishning sudda ko'rilishida barcha masalalarni qat'iyon tartibga solib qo'yadi. Ularning asosiy maqsadi qonuniy va adolatli echim chiqarilishini ta'minlashdir. Sud hokimiyatini amalga oshirish protseduralarining bir qancha ko'rinish-lari shakllangan bo'lib, ular sudlovning turlari sifatida namoyon bo'ladi. *Ularga*: konstitutsiyaviy, fuqarolik, xo'jalik, jinoyat, ma'muriy sudlovlar kiradi. Bu sudlov turlarining har biri maxsus qonunchilik aktlari bilan tartibga solinadi (FPK, HPK, JPK va MJtK). Yuqorida sanab o'tilgan sudlov turlarini va ularni tartibga solib turuvchi qonunchilik aktlarini o'rganish oliy o'quv yurtlarining yuqori kurslarida amalga oshiriladi, ularga maxsus o'quv fanlari bag'ishlangan.

Nazorat savollari

1. Hokimiyatlar bo'linishi konsepsiyasining qisqacha mazmunini izohlab bering va uning asosiy vazifalarini aniqlang.
2. Sud hokimiyatining asosiy komponentlariga tavsif bering.
3. Qanday sud instansiyalari sizga ma'lum?

4. Ishni mazmunan ko‘rish nimani anglatadi?
5. O‘zbekiston Respublikasida qaysi sudlar va qaysi instansiya sudlari ishni mazmunan ko‘radi?

Qonun manbalari

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. 8-dekabr, 1992-y. -T.: O‘zbekiston, 2003.
2. O‘zbekiston Respublikasining “O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida”gi Qonuni 2003-y. 24-apr.
3. O‘zbekiston Respublikasining "Sudlar to‘g‘risida"gi qonuni, 2000-y 14-dekabr.
4. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi va Oliy xo‘jalik sudi Plenumining "Sud hokimiyati to‘g‘risida"gi 1996-yil 20-dekabr. qarori. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Byulleteni, 1997, №1-2.
5. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual Kodeksi. –T.: Adolat, 1999.
- 6."O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi to‘g‘risida"gi 1995-y. 30-avg qonuni.

Maxsus adabiyotlar

1. Рустамбаев М.Х., Никифорова Е.Н. Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар. Дарслик. Т.: ТДЮИ, 2005.
2. Rustamboyev M.H., Nikiforova E.N. Sud va huquqni muhofaza qiluvchi organlar. Darslik. T.: «Turon-Iqbol». – 2007.
3. Безнасюк А.С., Рустамов Х.У. Судебная власть: Учебник для вузов. -М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2002.
4. Колоколов Н.А. Судебный контроль: некоторые проблемы истории и современности. - Курск, 1996;
5. Комментарий к Конституции Республики Узбекистан. - Т.: "Адолат", Академия МВД Республики Узбекистан, 1997.

III BOB. ODIL SUDLOV TUSHUNCHASI VA TAMOYILLARI

1.1 Odil sudlov tushunchasi va tamoyillari

Odil sudlov turli nizolarni hal etish vositasi bo'lib, jamiyat subyektlari munosabatlarini ijtimoiy tartibga solish va bu bilan mazkur munosabatlarning huquqiy normalariga muvofiqligini ta'minlaydi. Odil sudlov davlat faoliyatining yo'nalishlaridan biridir. Shuningdek, u sud hokimiyatini amal qilishi bilan bog'liq muhim vakolatlar qatoriga kiradi.

"Sudlar to'g'risida"gi qonunning 3-moddasiga ko'ra "O'zbekiston Respublikasida odil sudlov faqat sud tomonidan amalga oshiriladi" Odil sudlov bu – sud va faqat sudning faoliyati. «Sud bu – odil sudlovning oliy nuqtasi, uning rolini oshirish huquqiy davlat qurish-ning qonuniy jarayonidir»⁵.

Uning bunday o'рни va ma'nosi turli xil omillar bilan belgilanadi. Bunday omillarga, eng avvalo, shunday vaziyatni kiritishimiz mumkinki, odil sudlov inson va fuqaroning ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va shaxsiy huquq va erkinliklari, davlat va boshqa tashkilotlarning huquqiy va qonuniy manfaatlarini amalga oshirishning eng muhim masalalari bo'yicha qaror chiqarish bilan uzviy bog'liq.

Aynan odil sudlov jinoyatni sodir qilishda ayblanayotgan ma'lum bir shaxsni aybdor deb topish va unga jazo chorasi yoki qonunda ko'rsatilgan boshqa ta'sir choralari tayinlash, shuningdek, noqonuniy va asossiz javobgarlikka tortilgan shaxslarni javobgarlik-dan ozod qilish masalalarida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shuningdek, odil sudlov fuqarolar o'rtasida bo'ladigan, *masalan*, mehnat, oilaviy, mualliflik, ixtirochilik, uy-joy va ularga berilgan boshqa moddiy va moddiy bo'lmagan huquqlarni amalga oshirish bilan bog'liq bo'lgan nizolarni hal qilishdan kelib chiqadigan huquqiy oqibatlarni belgilab berishda shunday o'rin egallaydi. Bundan tashqari, odil sudlov davlat va nodavlat tashkilotlari, tadbirkorlik bilan shug'ullanuvchi shaxslar o'rtasida iqtisodiy

⁵ Karimov I.A. O'zbek xalqi hech qachon hech kimga tobe bo'lmaydi. T. 13. –T.: O'zbekiston, 2005. – B.94.

faoliyatni amalga oshirish borasida kelib chiqadi-gan nizolar (mulkiy va boshqa)ni hal qilish usuli hamdir.

Odil sudlovni amalga oshirish jarayonida qabul qilinadigan (jinoyat ishlari bo'yicha hukmlar, fuqarolik ishlari bo'yicha hal qiluv qarorlari va boshqalar) va yuridik adabiyotlarda ko'pincha *odil sudlov aktlari* deb nomlanadigan, sud qarorlari qonunchilikka asosan alohida xususiyatlarga ega. Bulardan biri – umummajburiylik. Bunday holat Konstitutsiyaning 114-moddasida belgilangan: "Sud hokimiyati chiqargan hujjatlar barcha davlat organlari, jamoat birlashmalari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, mansabdor shaxslar va fuqarolar uchun majburiydir". Bu moddaning ma'nosidan shu kelib chiqadiki, jinoyat yoki fuqarolik ishini ko'rishda qabul qilingan qonuniy kuchga kirgan hukm, ajrim yoki qaror davlat hokimiyatining barcha organlari, jamoat birlashmalari, mansabdor shaxslar, boshqa jismoniy va yuridik shaxslar uchun majburiy bo'lib, O'zbekiston Respublikasining butun hududi bo'yicha ijro etiladi. Bu borada Oliy Majlis 2-chaqiriq 6-sessiyasida "Sud va boshqa organlarning qarorlarining ijrosi to'g'risida"gi qonun qabul qilingan.

Odil sudlovning mohiyati, o'rni, ma'nosi shu bilan birga nafaqat uning Sud hokimiyatifaoliyatida juda mas'uliyatli yo'nalish ekanligi, eng muhim masalalar bo'yicha umummajburiy qarorlar qabul qilishi bilan belgilanadi. Unga boshqa bir qator belgilar ham xosdir.

Yuridik adabiyotlarda aytilishicha, odil sudlov bu – ikki turkumdagi ishlar: fuqarolik va jinoyat ishlarining muhokamasidir. Birinchisi xususiy shaxslar, korxona, muassasa, tashkilotlarning keng va ko'p qirrali nizolarni yoki qonuniy manfaatlarni o'z ichiga qamrab oladi. Bunday turkumdagi ishlar orasidan, qarz majburiyatidan kelib chiqadigan ishlar, tuzilgan shartnoma yuzasidan majburiyatlarni bajarmaslik (masalan, biror bir mahsulotni ishlab chiqarish va yetkazib berish, xizmat ko'rsatish), noqonuniy ishdan bo'shatish, turar-joydan majburiy ko'chirtirish va shu kabilarni ko'rsatish mumkin. Ikkinchi turkumdagi ishlar (jinoyat ishlari) nisbatan tor doiradagi huquqiy munosabatlar, qonun bo'yicha, aynan jinoyat, ya'ni jinoyat qonunchiligi bo'yicha javobgarlik nazarda tutilgan ijtimoiy xavfli qilmish hisoblangan

huquqiy munosabatlarga tegishlidir. Bu turkumdagi ishlarni hal qilish juda mas'uliyatli faoliyat hisoblanadi, chunki bu yerda so'z aniq bir shaxsni jinoyatchi deb topish yoki topmaslik va unga nisbatan jinoiy jazo choralarini (*masalan*, jarima, axloq tuzatish ishlari, ozodlikdan mahrum qilish) qo'llash yoki qo'llamaslik haqida boradi⁶.

Odil sudlov tushunchasini o'zlashtirishda, yuqorida ko'rsatilgan jinoyat va fuqarolik ishlari bilan birga yana bir turkumdagi ishlar mavjudki, ular ham keng qamrovli davlat organlari, shuningdek, sudning e'tiboridan chetda qolmasligi kerakligini inobatga olish lozim. Bu ma'muriy qonunchilik va birinchi o'rinda O'zbekiston Res-publikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi Kodeksda javobgarlik nazarda tutilgan huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlar (materiallar)dir.

Ma'muriy jazo choralarini ma'muriy ishlar bo'yicha sudyalari ham qo'llay oladi. Ular mayda bezorilik, sudga hurmatsizlik qilish, sudlarning xususiy ajrim (qaror)lari bo'yicha chora ko'rmaganlik (bunday sud qarorlarida, odatda, mansabdor shaxslarga tegishli tashkilotlarning faoliyatida qonunbuzarliklar va boshqa xildagi kamchiliklarni bartaraf etish uchun ko'rsatma berilgan bo'ladi), namoyishlar mitinglar, yig'ilishlar o'tkazish to'g'risidagi qonunchiliklarni buzish, militsiya xodimining qonuniy talablarini bajarmaslik to'g'risidagi va boshqa bir qator huquqbuzarliklar.

Ammo ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarni ko'rish va hal qilish bilan bog'liq bo'lgan sudyalari faoliyati, odatda, odil sudlov tarkibiga kiritilmaydi. U odil sudlov (sud qarorlarini va boshqa organlar qarorlarining ijrosini ta'minlash) doirasidan tashqarida bo'lgan boshqa faoliyat singari, odil sudlovdan chetdadir.

Oddiy ko'rinishda amalga oshiriladigan odil sudlov bu – sudning jinoyat va fuqarolik ishlarini birinchi instansiyada, apellyatsiya, kasatsiya instansiyalarida, shuningdek, yangidan ochilgan holatlar bo'yicha, nazorat tartibida, sudlanuvchilarning aybdorligini aniqlash, ularga jazo qo'llash yoki aybsizlarni oqlashga oid faoliyati, fuqarolik ishlari bo'yicha ishni mazmunan hal qilishda namoyon bo'ladi. Odil sudlovning maxsus ko'rinishlari bu –

⁶ Гуценко К.Ф., Ковалев М.Ф. Правоохранительные органы. Учебник / Под ред. проф. К.Ф. Гуценко. – М.: Зерцало-М, 2001. – Б.57.

sudning ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarni ko'rish bo'yicha sud faoliyati, huquqbuzarlikni sodir qilishda shaxs aybdorligini aniqlash bilan bog'liq faoliyat, ma'muriy jazo qo'llash yoki ish yurituvini tugatish bo'yicha faoliyat, shuningdek, Konstitutsiyaviy sudning vakolat doirasida amalga oshiriladigan faoliyat hisoblanadi⁷.

Odil sudlovning yana bir o'ziga xos xususiyati shundaki, davlatning bunday faoliyati qonunda qat'iy belgilab qo'yilgan tartib asosida amalga oshirilishi mumkin. Qonunda fuqarolik va jinoyat ishlari faqatgina sud majlisida ko'rib, hal qilinishi belgilab qo'yilgan. Bu esa, ishni muhokama qilish va shu ish bo'yicha qaror yoki hukm chiqarish faqatgina fuqarolik protsessual qonunchiligiga amal qilingan holda amalga oshirilishi mumkinligini bildiradi. Yuqoridagi tartib bilan sud majlisiga tayyorgarlik ko'rish va uni o'tkazish borasida paydo bo'ladigan barcha muhim savollar tartibga solinadi (sudning qonuniy tarkibini shakllantirish tartibi, sud majlisida qatnashishi kerak bo'lgan va qatnashishi mumkin bo'lgan shaxslar doirasini, ularning huquq va majburiyatlari, konkret harakatlarni bajarishning muntazam-liligi, yig'ilish, dalillar tadqiqoti qoidalari va b.q.). Barcha protsessual farmoyishlar ohir-oqibatda haqiqatni aniqlash va qonuniy, asoslantirilgan, adolatli qaror qabul qilishga qaratilgan.

Odil sudlovning yana bir xususiyati uning yagona organ sud (sudya) tomonidan amalga oshirilishidir. Boshqa hech qanday organ yoki mansabdor shaxs bu faoliyatni amalga oshira olmaydi. Yuqorida ta'kidlanganidek, sud hokimiyati vakolatlarining xususiyati shuni talab qiladiki, bunda uni amalga oshiruvchi organ qonuniylik va adolatlilik manfaatlaridan kelib chiqqan holda tuzilishi va faoliyati olib borishi kerak. Sudlarning tuzilish tartibidagi o'ziga xos xususiyat va uning qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyatni amalga oshiruvchi boshqa davlat muassasalari bilan o'zaro munosabatining o'ziga xosligi ham shundan kelib chiqadi. Sud faoliyatining alohida tartibini o'rnatish, sudning obro'-e'tiborini har tomonlama oshirib borish, ularning sud organlar

⁷ Рыжаков А.П. Уголовный процесс: Учебник для вузов. –М.: НОРМА–ИНФРА-М, 2002. –С.:

tizimida o'z o'rniga ega bo'lishi haqida qayg'urishga intilish ham aynan shundan kelib chiqadi.

Shunday qilib, *odil sudlov* bu – qonunga qat'iy rioya qilgan holda va qonunda belgilangan tartib asosida jinoyat va fuqarolik ishlarini muhokama qilish va hal qilish borasidagi sudning Sud hokimiyatifaoliyatidir.

Odil sudlovning belgilari:

1) insonning huquq va erkinliklari, davlat va jamiyat manfaatlari bilan bog'liq bo'lgan muhim masalalar bo'yicha hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan qarorlar qabul qilish (aybdor yoki aybsiz deb topish, da'vo talabini qanoatlantirish yoki da'vo talabini qanoat-lantirishni rad etish);

2) qonuniy kuchga kirgan sud qarorlarining majburiyligi – sud qarori (hukm, ajrim yoki qaror) O'zbekiston Respublikasining butun hududida barcha davlat organlari, mahalliy o'z-o'zini boshqarish organlari, jamoat birlashmalari, mansabdor shaxslar, yuridik va jismoniy shaxslar uchun majburiydir.

Sud qarorlarini bajarmaslik ma'lum bir davlat majburlov choralari, hatto ozodlikdan mahrum qilish jazosini qo'llashgacha olib keladi (JPK 232-m.);

3) odil sudlov faqatgina ikki usuldagina amalga oshiriladi:

a) fuqaro, tashkilot, muassasa, korxonalarning huquq va manfaati bilan bog'liq nizolar bo'yicha fuqarolik sud majlislarida muhokama qilish va hal qilish;

b) jinoyat sodir qilishda aybdor bo'lgan shaxslarga qonunda ko'rsatilgan jazo choralari qo'llash yoki aybsizlarni oqlash bo'yicha jinoyat ishlarni sud majlislarida muhokama qilish;

4) odil sudlov faqat sud (sudya) tomonidan amalga oshiriladi;

5) odil sudlov jinoyat va fuqarolik ishlarini ko'rish va hal qilishning qonunda qat'iy belgilangan tartibi asosida amalga oshiriladi. Qonun odil sudlovni amalga oshirish tartibining eng muhim masalalarini belgilaydi: sudning qonuniy tarkibi; sud majlisida qatnashuvchi shaxslar; ularning huquq va majburiyatlari va boshqalar. Shuni ta'kidlash kerakki, odil sudlov bir qator umume'tirof etilgan demokratik tamoyillar asosida amalga oshiriladi.

Umumiy ma'noda bu tamoyillarni davlatning bu turdagi faoliyatining muhim tomonlarini belgilovchi, umumiy boshqaruvchi tamoyillar sifatida tavsiflash mumkin. Bunday yo'riqnomalar odil sudlovni tashkil qilish, uning organlarining davlat mexanizmi va jamiyatning siyosiy tizimidagi roli va o'rni bilan bog'liq bo'lgan masalalar bo'yicha butun qonunchilik uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Bu talablar, eng avvalo, davlatimizda odil sudlovni mukammal-lashtirish va rivojlantirish amaliyoti asosida shakllangan. Shuningdek, chet el davlatlarining tajribasini ma'lum me'yorda ular, odil sudlovni tashkillashtirish va amalga oshirishga oid savollar bo'yicha bir qator progressiv yo'riqnomalarni, ya'ni inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi va fuqarolik hamda siyosiy huquqlar haqida xalqaro pakt kabi xalqaro hujjatlarda o'z aksini topgan xalqaro hamkorlikning tajribasini hisobga oladilar.

Bizga ma'lumki, odil sudlov demokratik asoslarining mazmuni doimo takomillashib boradi. Bu jarayon ayniqsa oxirgi yillarda jadallashdi. Bunga sabab bo'lib, ko'plar tomonidan tan olingan, davlatimizni huquqiy va demokratik davlatga aylantirish fikridir. Bu boradagi real qadam 1992-yil 8-dekabrda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining qabul qilinishi bo'ldi.

O'zbekiston Respublikasi xalqi o'zini jahon hamjamiyatining bir bo'lagi sifatida anglab, bir qator xalqaro huquqiy hujjatlarda o'z aksini topgan va umume'tirof etilgan inson va fuqaroning huquqlari va odil sudlovning tamoyillari yozilgan O'zbekiston Respublikasi Konstitu-tsiyasini qabul qildi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida inson va fuqaroning huquq va erkinliklarini, adolatli Sud hokimiyatitizimini ta'minlash borasidagi strategik masalalarning to'la amalga oshirilishi aslida shunga olib kelishi kerakki, bunda sud hokimiyati davlat hokimiyatining boshqa shakllari – ijro etuvchi va qonun chiqaruvchi hokimiyatlar singari obro'li, ishonchli va to'la huquqli bo'ladi.

Tamoyil so'zi lotincha **principium** so'zidan olingan bo'lib, *asos bo'luvchi boshlanish* degan ma'noni bildiradi. O'zining mohiyati jihatidan tamoyillar imperativ xususiyatga ega bo'lib, ular davlat tomonidan ta'minlanadigan umummajburiy farmoyishlar

xarakteriga ega. Mafkuraviy kategoriya sifatida tamoyillar ijtimoiy-siyosiy maf-kuralar asosida shakllanadi. Ammo protsessual faoliyat va uning doirasida yuzaga keladigan huquqiy munosabatlarni mazkur mafkura-ga asoslanuvchi tamoyillar tizimi tartibga solish vositasi bo'ladi. Mafkura huquq normalarida o'z aksini topmaguncha tamoyil bo'la olmaydi, u huquqiy ongning boshlanishi, ilmiy xulosalar bo'lib qolaveradi.

Tamoyillarning normativligi – o'ziga xos davlat huquqiy faoliyat sifatida fuqarolik va jinoyat protsessining tabiatidan ajralmas, ularning eng asosiy xususiyati hisoblanadi.

Ular inson va fuqaro, davlat organlariga qaratilgan bo'ladi. Protsessni olib boruvchi, davlat organlari belgilab qo'ygan tamoyillar asosida faoliyat ko'rsatib, ularning buzili-shi oqibatidagi barcha natijalar uchun javobgar bo'ladi.

3.2. Qonuniylik tamoyili

Odil sudlovning asosiy tamoyillaridan biri *qonuniylik* hisoblanadi.

Qonuniylik deganda, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi-dagi qoidalar, qonunlar va ularga muvofiq chiqarilgan normativ akt-larning barcha davlat va nodavlat organlari va tashkilotlari, mansabdor shaxslari va fuqarolarning so'zsiz amal qilishi va ijro etishi tushuniladi.

Mazkur tamoyil odil sudlov uchun alohida ahamiyatga ega. Chunki davlat faoliyatining bunday shakli, yuqorida ta'kidlanganidek, qonun talablariga va unda belgilangan jinoyat va fuqarolik ishlarini muhokama qilish tartibiga qat'iy rioya qilish bilan bog'liq. Qonunga rioya qilish mavjud bo'lmagan joyda odil sudlov haqida gap bo'lishi ham mumkin emas. Bu aniqrog'i boshboshdoqlik bo'ladi. Bunday "odil sudlov" o'zining ijtimoiy vazifasini bajarishga qodir emas.

"Faqatgina qonun ustuvorligi tamoyiliga amal qilgan holdagina inson huquqlari va erkinliklarini himoya qilish va amal qilishni ta'minlash orqaligina fuqarolik jamiyatini rivojlantirib bo'ladi", - deb ta'kidlagan edi davlatimiz prezidenti I.A. Karimov 2002-yil 29-

avgust Oliy Majlisning 2 chaqiriq IV sessiyasida.⁸ Odil sudlovda qonuniylik tamoyili birinchi o'rinda sudlar tomonidan qonunlar va boshqa normativ huquqiy aktlarga amal qilinishi va ularning ijro etilishida ifodalanadi. Sud O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga zid keluvchi qonun va boshqa normativ aktlarni qo'llamaslikka haqli. Ma'lum bir ishni hal qilishda qo'llanilishi kerak bo'lgan normativ aktni aniqlashda, sud normativ huquqiy aktlarning yuridik kuchini inobatga olishi kerak, ular bir-biriga zid keladigan bo'lsa, yuridik kuchi yuqoriroq bo'lgan normativ aktni qo'llashi kerak.

Qonuniylik tamoyili universal tamoyil hisoblanadi, ammo odil sudlov faoliyatining muhimligi va mas'uliyatligidan kelib chiqqan holda bunday faoliyat sohasida qonuniylik tamoyili alohida ma'no kasb etadi. *Masalan*, qonuniylik tamoyilini jinoyat protsessiga qo'llaydigan bo'lsa, bu tamoyil JPKning 11-moddasida mustahkamlangan, u o'z ichiga sudyaning, prokurorning, tergovchi, surishtiruvchi, himoyachi va jinoyat ish yurituvda qatnashadigan shaxslarning qonunga og'ishmay amal qilish talabini oladi.

Jinoyat protsessida inson taqdiri hal qilinarkan, unda qonuniylik tamoyili amal qilinishi alohida muhim ahamiyat kasb etadi. Bu tamoyil ish holatlarini har tomonlama va xolisona baholash, har bir jinoyat ishini qonunga rioya qilgan holda ko'rib chiqish va hal qilish, jinoyat protsessi ishtirokchilarining huquq va qonuniy manfaatlarini muhofaza qilish, fuqarolarni qonunni hurmat qilish ruhida tarbiyalashga qaratilgan.

Jinoyat protsessi surishtiruv, tergov, prokuratura va sud organlarining faoliyati sifatida, davlatning har qanday boshqa faoliyatidan ko'ra ko'proq qonunda belgilab qo'yilgan bo'lib, busiz jinoyatlarni ochish, aybdorlarni aniqlash va ularni adolatli jazolashning iloji bo'lmaydi. Surishtiruv, tergov, prokuratura va sud organlarining mansabdor shaxslari tomonidan hujjatlar va protsessual normalarga amal qilish talabi, ularning jinoyat sudlov ishlarini yuritishdagi mavjud masalalarni hal qilish va samarali faoliyat olib borish uchun zarur shart hisoblanadi. Ammo bu organlar mansabdor shaxslari

⁸ Oliy Majlis IX-sessiyasining ikkinchi chaqirig'ida O'zR Prezidenti I.A.Karimovning "O'zbekistonda demokratik o'zgarishlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirishning asosiy yo'nalishlari" deb nomlangan ma'ruzasi. – Xalq so'zi, 2002-y., 30-avg.

tomonidan qonun talablarining buzilishi og'ir va ba'zi hollarda tiklab bo'lmaydigan salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin. Surishtiruv, tergov, prokuratura va sud organlarida jinoyat ishi bo'yi-cha sud protsessiga jalb qilingan shaxslarning qonunda ko'rsatilgan huquq va manfaatlari, shuningdek, ularning o'z protsessual majburiyatlarini to'g'ri amalga oshirishlarini tushuntirib berish va ta'minlash majburiyati yuklatilgan.

Jinoyat sudlov ishlarini yuritishdagi qonuniylik tamoyilining mazmuni jinoyat protsessual faoliyatning har bir ishtirokchisi tomonidan barcha protsessual qonunlarga, shu jumladan, bu faoliyatning tamoyillarini shakllantiruvchi normalarga rioya qilish majburiyati tushuniladi.

Jinoyat protsessida qonuniylik tamoyili mazmunining keng ma'noda talqin etilishi O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining rahbariy tushuntirishlariga asoslanadi. *Masalan*, O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2-avgust 1997-yil "Jinoyat ishlarini birinchi instansiyada ko'rishda sudlar tomonidan protsessual qonunchilikka amal qilish to'g'risida"gi №12 Qarorida: "Ko'pchilik ishlar respublika sudlari tomonidan protsessual qonunga qat'iy rioya qilgan holda ko'rib chiqiladi, ammo ishlarning hal qilinish sifatiga jiddiy salbiy ta'sir ko'rsatuvchi kamchiliklar ham yo'q emas. Qonun tomonidan ta'minlangan sud jarayoni ishtirokchilarining huquqi bo'lmish tortishuvchilik tamoyili tez-tez buzilib turadi... protsess ishtirokchilarining iltimosnomalarini qanoatlantirish asossiz ravishda rad etiladi, deyilgan. Shu bilan birga qayta qaror bilan Plenum "Jinoyat ishlarini sud muhokamasida ko'rishda sudlar protsessual qonunchilikka qat'iy rioya qilishga e'tibor berishlari kerakligi...", "Chunki ish holatlarining har tomonlama, to'liq va xolisona o'rganilishi, haqiqatni aniqlash va sud jarayonining tarbiyaviy ta'siri, ularning protsessual qonunchilik talablariga qanchalik qat'iy rioya qilishiga bog'liq...". Kassatsiya va nazorat instansiya sudlari kamchiliklarni yo'qotishi uchun Plenum o'z qarorida quyidagicha maslahat beradi "...Kassatsiya va nazorat tartibida ishlarni ko'rishda birinchi instansiya sudlarining jinoyat protsessual qonunchiligiga amal qilishiga alohida e'tibor berish, birorta ham qonun buzilish holatini e'tiborsiz qoldirmasdan, jinoyat

ishlarining sud muhokamasida qonunchilikning qo'llanilishini tizimli ravishda tahlil qilish lozim"⁹.

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining mazkur qarori jinoyat jarayonida qonuniylik tamoyilining keng qamrovli, ammo nihoyatda konkret mazmuni haqida gapirishga yo'l qo'yadi. *Qonuniylik* - keng qamrovli tamoyil bo'lib, protsessual huquqning barcha norma va tamoyillarida o'z aksini topadi, jinoyat va fuqarolik sud yurituvining barcha tomonlarini tavsiflaydi.

3.3. Odil sudlovning faqat sud tomonidan amalga oshirilishi

Mazkur tamoyil O'zbekiston Respublikasida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va O'zbekiston Respublikasining "Sudlar to'g'risida"gi qonuniga (yangi tahrirda) asosan ta'sis etilgan sudlar tomonidan amalga oshiriluvchi odil sudlovning asl mohiyatini ochib beradi. O'zbekiston Respublikasida favqulodda sudlar tuzishiga yo'l qo'yilmaydi. (O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 107-mod-dasi) ko'rilayotgan tamoyil "Sudlar to'g'risida"gi qonunning 3-moddasida, FPKning 6-moddasida va JPKning 14-moddasida o'z aksini topgan.

Jinoyat sudlov ishlarini yurituviga maxsus tamoyil qo'llanilib, O'zbekiston Respublikasi JPKning 12-moddasida belgilangan bo'lib, odil sudlovning asl mohiyatini ochib beradi: shaxsni jinoyat sodir qilishda aybdor deb topish, shuningdek, uni jinoiy jazoga tortishni faqatgina sud o'z hukmi bilan amalga oshira oladi. Shaxsga nisbatan tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llash to'g'risida faqatgina sud qaror qabul qilish mumkin. JPKning 28-moddasiga binoan: "O'zbekistonda jinoyat ishlari bo'yicha odil sudlovni: O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi, Jinoyat ishlari bo'yicha Qoraqalpog'iston Respublikasi Oliy sudi, jinoyat ishlari bo'yicha viloyat, Toshkent shahar, tuman (shahar) sudlari va harbiy sudlar amalga oshiradilar".

Odil sudlovni amalga oshirish vakolati berilgan organlar doirasi aniq chegaralangan; ularga: O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi, O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi, jinoyat ishlari

⁹ O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi Qarorlari to'plami 1991-1997. Ikki tomda. I tom. «Sharq», 1997. – B.242-249.

bo'yicha Qoraqalpog'iston Respublikasi Oliy sudi, fuqarolik ishlari bo'yicha Qoraqalpog'iston Respublikasi Oliy sudi, jinoyat ishlari bo'yicha viloyat, Toshkent shahar sudlari, fuqarolik ishlari bo'yicha viloyat va Toshkent shahar sudlari, Qoraqalpog'iston Respublikasi xo'jalik sudi, xo'jalik sudlari, fuqarolik ishlari bo'yicha tumanlararo, tuman (shahar) sudlari, jinoyat ishlari bo'yicha tuman (shahar) sudi, harbiy sudlar. Bu ro'yxat qat'iy bo'lib "Davlat odil sudlovni amalga oshi-rishni, faqatgina maxsus vakolatli va mutasaddi organlarga ishonib topshiradi".

Odil sudlovning faqat sud tomonidan amalga oshirilish tamoyili eng avvalo sud muhokamasi bosqichiga taalluqli. Bu holat sud muhokamasi jarayonining eng muhim bosqichi sifatida ko'rsatib, sudni, ish yurituvini amalga oshiruvchi boshqa organlar orasidan ajratib, uni inson va fuqaro huquq va erkinliklarining kafolatlovchisi majburiyatini yuklaydi. Odil sudlovning faqat sud tomonidan amalga oshirilish tamoyili ishni faqat birinchi instansiya sudida ko'rish bilan cheklanmaydi. Bosqichlarning har birida shu bosqichda hal qilinadigan masalalar xususiyatidan kelib chiqib odil sudlov amalga oshiriladi.

Bu tamoyil shunday bir huquqiy tartibni o'rnatadiki, bunda sud qarorlarini o'zgartirish va bekor qilishga faqatgina yuqori instansiya sudlarining jinoyat va fuqarolik ishlari bo'yicha odil sudlovni amalga oshirilishi orqali yo'l qo'yiladi. Birorta ham sud qarori har qanday davlat organi, shu jumladan, oliy davlat hokimiyati tomonidan ham o'zgartirilishi yoki bekor qilinishi mumkin emas. Bu sud hokimiya-tining maxsusligi va to'liqligidan dalolat beradi. Kuchga kirgan sud qarori hamma uchun, shu jumladan, davlat oliy organlari uchun ham majburiydir.

Sudning odil sudlovni amalga oshirishdagi o'ziga xosligi shundan kelib chiqadiki, sud faoliyati maxsus bir huquqiy tartibda amalga oshiriladi, bunda jinoyat va fuqarolik ishlarini hal qilishda shunday ustunliklarga ega bo'ladi. Davlat faoliyatining bir boshqa shaklida bunday ustunliklar mavjud emas. Bunday tartib ish bo'yicha qonuniy, adolatli qaror chiqarishning kafolati bo'lib hisoblanadi.

3.4. Sudyalarning mustaqilligi va ularning faqat qonunga bo'ysunishi

"Sudyalar mustaqildirlar va faqat qonunga bo'ysunadilar. Sudyalarning odil sudlovni amalga oshirish borasidagi faoliyatiga biron-bir tarzda aralashishga yo'l qo'yilmaydi va bunday aralashish qonunga muvofiq javobgarlikka sabab bo'ladi". O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 112-moddasi	har bir inson uning huquq va majburiyatlarini belgilash, unga qo'yilgan jinoiy ayblovning asoslilikini aniqlash uchun uning ishi ochiq va barcha adolat talablariga tenglik asosida amal qilingan holda mustaqil va xolis sud tomonidan ko'rib chiqilishi huquqiga ega". Inson huquqlari to'g'risida umumiy deklaratsiyaning 10-moddasi.
--	---

Ushbu tamoyil bir qator qonuniy aktlarda o'z ifodasini topgan: "Sudlar to'g'risida"gi qonun, Jinoyat-protsessual kodeks (14-modda), Fuqarolik-protsessual kodeks (7- modda) va boshq.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 112-moddasida, FPK 7-moddasida va JPK 14-moddasida sudyalar va xalq maslahatchilariga o'z huquq va majburiyatlarini mustaqil va samarali amalga oshirishlari uchun shart-sharoitlar yaratib berilishi belgilab berilgan. Sudyalarning odil sudlovni amalga oshirish borasidagi faoliyatiga biron-bir tarzda aralashishga yo'l qo'yilmaydi va bunday aralashuv qonunga muvofiq javobgarlikka sabab bo'ladi. Hech kim sudyalar va xalq maslahatchilariga tazyiq o'tkazish va ma'lum bir ish qanday hal qilinishi lozimligiga ko'rsatma berish huquqiga ega emas.

Ishning xolisona ko'rib chiqilishiga to'sqinlik qilish yoki noqonuniy qaror chiqarishga erishish maqsadida sudyalar va xalq maslahatchilariga har qanday ta'sir o'tkazish jinoiy javobgarlikka sabab bo'ladi (JPK 236-moddasi).

Shunday ekan, sudyalarning mustaqilligi va faqat qonunga bo'ysunish tamoyili odil sudlovni amalga oshirishda sudyalarni har qanday tashqi ta'sirlardan himoya qiladi. Sudyalarning mustaqilligi tamoyili birovlarining aralashuvi, bosimi yoki boshqa harakatlaridan xoli holda sud qonunga muvofiq mas'uliyatli qarorlarni chiqarishiga shart-sharoitlarni ta'minlab berishdan iborat.

Sudning mustaqilligi, odatda, ikkita asosiy elementning yig'indisidan iborat: sud hokimiyatining tashkiliy va funksional jihatdan mustaqilligi hamda sudyalarning mustaqilligi.

Sud hokimiyatining tashkiliy jihatdan mustaqilligi sudlarning ham qonun chiqaruvchi ham ijro etuvchi hokimiyatga bo'ysunmasligi va xolislik va mustaqillikka ega bo'lishlari to'g'risidagi g'oyadan tashkil topgan. Qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyat organlari sud hokimiyati vakolatiga ega bo'lgan qarorlarni qabul qilish huqu-qiga ega emaslar. Bundan tashqari, sudlarni moliyalashtirish, qonun chiqaruvchi hokimiyat tomonidan tasdiqlanadigan, davlat budjetidan ajratiladigan mablag'lar hisobiga markazlashgan holda amalga oshiriladi.

Sudlarni moddiy-texnika jihatdan ta'minlash hamda ularning faoliyati uchun zarur sharoitlar yaratish ishlari "Sudlar to'g'risida"gi qonunning 11-moddasiga muvofiq maxsus vakolatli organ tomonidan amalga oshiriladi.

Bundan tashqari, Sudyalar mustaqildirlar, faqat qonunga bo'ysunadilar. Sudyalarning odil sudlovni amalga oshirish borasidagi faoliyatiga biron-bir tarzda aralashishiga yo'l qo'yilmaydi va bunday aralashish qonunga muvofiq javobgarlikka sabab bo'ladi. Sudya-larning daxlsizligi qonun bilan kafolatlanadi. Sudyalar senator, davlat hokimiyati vakillik organlarining deputati bo'lishi mumkin emas. (O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, 112-modda).

Sudyalarning mustaqilligi ularning faqat qonunga bo'ysunishlari sharoitida va qonun doirasida bo'lishlari ularni tashqi va ichki omillar ta'siridan himoya qilish sharoitidagina ta'minlanadi. Qonunga bo'y-sunmaydigan mustaqillik o'zboshimchalikka olib kelishi mumkin. Agar sudyalar biror bir tashkilot yoki mansabdor shaxsga tobe bo'lganlarida faqat qonunga bo'ysunish majburiyati umuman ahamiyatga ega bo'lmasdi.

Sudning funksional mustaqilligi sudyalar ishlarni ko'rib chiqishlarida faqat Konstitutsiya va qonunlarga bo'ysunishlarini nazarda tutadi. Fuqarolik protsessual, jinoyat protsessual va xo'jalik protsessual kodekslarida belgilab berilgan odil sudlovni amalga oshirish jarayoni sudyalarga birovlarining fikr va talablaridan xoli ravishda ishlarni ko'rib chiqishlarini, bundan tashqari sudyalarning

majlisida o'z fikr va qarashlarini bildirishlarini ta'minlab berishi kerak. Xususan, ma'lum bir ish bo'yicha qarorni sud sudyalardan tashqari boshqa hech kim bo'lmasligi lozim bo'lgan sudyalarning maslahatxonasida qabul qiladi. Boshqa shaxslarning ishtiroki, bundan tashqari sudyalar maslahatlashuvida ko'rib chiqilgan masalalarni oshkor qilish huquqiga ega emas.

Sudyalarning odil sudlovni amalga oshirish borasidagi faoliyatiga biron-bir tarzda aralashishiga yo'l qo'yilmaydi va bunday aralashish qonunga muvofiq javobgarlikka sabab bo'ladi. (O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, 112-modda).

Sud jarayonining barcha bosqichlarida sudyalar ishdagi barcha holatlarni o'rganish va dalillarga baho berish masalalarini qonunlarga amal qilgan holda o'zlarining ichki ishonchi va vijdon amri bo'yicha hal qiladilar (JPK 95-modda). Umumiy qoidaga ko'ra, sud ishida ko'rib chiqilayotgan ishdagi ayblov xulosasi, ishni ko'rib chiqish jarayonida vujudga keladigan masalalar bo'yicha tomonlarning qarashlari va ular taqdim etgan dalillariga sudning aloqasi yo'q. Shu sababli sud biror bir tomonning iltimosnomasiga yoki o'zining tashabbusiga muvofiq ishda yetishmayotgan dalillar o'rnini to'ldirish maqsadida guvoh yoki ekspertni chaqirishi mumkin. Sud (sudya) shaxsning barcha ayblari yoki ularning bir qismi isbotlangan deb hisoblamasligi mumkin va o'z ishonchidan kelib chiqqan holda ayblovnini o'zgartirishi yoki sudlanuvchini oqlashi (JPK 414, 415, 462-moddalar), yangi ayblov bo'yicha yoki yangi shaxslarga nisbatan jinoyat ishini qo'zg'ashi (JPK 416, 417-moddalar), ishni qo'shimcha tergov uchun yuborish (JPK 419-modda) mumkin.

Sudyalar va xalq maslahatchilarining mustaqilligi va faqat qonunga bo'ysunishlari tamoyili sababli sudyalar ko'rib chiqilayotgan ish bo'yicha har qanday biryoqlamalik va noxolisliklardan xoli bo'lishlari shart va o'z qarorlarini shunday tartibda qabul qilishlari lozimki, unda barcha sudyalarning tengligi ta'minlansin. Shu sababli ma'lum ishni ko'rib chiqilayotganda sudyalarning manfaatdor yoki xolis emasligi xususida ishonchsizlik mavjud bo'lgan sharoitda ular o'zlarini rad qilishlari yoki rad qilinishlari mumkin (FPK 25-modda, JPK 76-modda), bundan tashqari, ular ishtirokida oldin ko'rib chiqilgan ishni ko'rib

chiqishda qayta ishtirok eta olmaydilar (FPK 27-modda, JPK 76-moddasi 3 qism). Sudyalar qarorlarni oddiy ko'pchilik ovoz berish yo'li bilan qabul qiladilar, bunda raislik qiluvchi xalq maslahatchilariga ta'sir o'tkazmaslik maqsadida hammadan keyin ovoz beradi (FPK 14-modda, JPK 460-modda). Sudyalar majlisida faqat shu ish bo'yicha sudyalar tarkibiga kiruvchi sudyalargina ishtirok etishlari mumkin.

Sudyalarning mustaqilligi tamoyili ular jinoyat ishlarini o'zboshimchalik bilan, o'z ixtiyorlariga ko'ra ko'rib chiqishlari va nazoratsiz bo'lishlarini anglatmaydi. Yuqori turuvchi sudlar qonunga muvofiq ravishda hukmlarni tekshirish huquqiga egalar. Biroq kassatsiya va nazorat instansiyalari hukmni bekor qilib va ishni sudda qaytadan ko'rib chiqishga yuborganda, sudyalar chiqaradigan xulosalarni oldindan belgilab berish va o'z qarorlari bilan sudyalarning mustaqilligiga ta'sir qilish huquqiga ega emaslar. (JPK 485-modda). Ishni qayta ko'rib chiqishda birinchi instansiya sudi nafaqat dalillarni baholash va faktlarni belgilash bo'yicha xulosalar chiqarishda, shu bilan birga, qonunlarni qo'llashda ham yuqori turuvchi suddan mustaqil hisoblanadi.

Sudyalar o'z majburiyatlarini amalga oshirish jarayonida hamda xizmatdan tashqari munosabatlarida odil sudlovning obro'sini, sudyalik qadr-qimmatini tushirishi yoki sudyaning xolisligiga shubha tug'dirishi mumkin bo'lgan xatti-harakatlardan xoli bo'lishi shart. ("Sudlar to'g'risida"gi qonun, 66-modda).

Sudyalarning mustaqilligi nafaqat ularni qonunda belgilangan tartibda sudyalikka saylash, tayinlash va sudyalikdan ozod qilish, ularning daxlsizligi, qaror chiqarish chog'ida sudyalar maslahatining sir tutilishi va uni oshkor qilishni talab etishning taqiqlanishi ("Sudlar to'g'risida"gi qonun, 67-modda) bilan ta'minlanadi, shu bilan birga, sudyaga davlat hisobidan uning yuksak maqomiga munosib moddiy va ijtimoiy ta'minot berilishi ("Sudlar to'g'risida"gi qonun, 8-bob) bilan ham ta'minlanadi.

Qonun tomonidan belgilangan tartibda sudyalarni tayinlash tartibi sudyalarni, kimga bo'lishidan qat'i nazar, hisobot berish majburiyatidan ozod qiladi, chunki odil sudlov davlat faoliyatining mustaqil va kimningdir rahbarligi yoki nazoratidan erkin bo'lgan sohasi hisoblanadi.

Ushbu ko‘rib chiqilayotgan tamoyil turli bo‘g‘in sudlarining o‘zaro munosabatlarini ham belgilab beradi. Apellyatsiya, kassatsiya va nazorat instansiyalari hukmni bekor qilib va ishni sudda ko‘rib chiqishga yuborganlarida sudyalalar chiqaradigan xulosalarni oldindan belgilab berish va o‘z qarorlari bilan sudyalarning mustaqilligiga ta’sir qilish huquqiga ega emaslar. U yoki bu qonunni qo‘llash faqat ishni ko‘rib chiqayotgan sudninggina huquqi bo‘lib, bu faoliyat sohasi har qanday tashqi ta’sirlar uchun yopiq hisoblanadi.

Sud hokimiyatining namoyondasi bo‘lgan alohida sudyalarning mustaqilligi nufuzli va mustaqil sud hokimiyati amal qilishining asosiy sharti hisoblanadi. Shu sababli davlatimiz rahbari I.A. Karimov O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining IX sessiyasida "Sud-huquq tizimining mustaqil va amaliyligini faqat quruq so‘zlarda emas, balki amalda ta’minlab berish eng muhim masalalardan biri bo‘lib qolmoqda. Sudlarning mustaqilligi ta’minlangan sharoitdagina qonun amalga oshadi va ustuvor bo‘ladi. Shuni unutmazlik lozimki - qayerda sudlarning mustaqilligi ta’minlanmas ekan, odatda, bu erda qonun buziladi, adolat bo‘lmaydi va bo‘lishi ham mumkin emas"¹⁰, deb ta’kidlab o‘tdi.

¹⁰ Каримов И.А. Ўзбекистонда демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йўналишлари. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис иккинчи чақириқ 9-сессиясидаги маърузаси // Халқ сўзи, 2002-й., 30-авг.

3.5. Odil sudlovni fuqarolarning qonun va sud oldida tengligi asosida amalga oshirish

"O'zbekiston Respublikasida barcha fuqarolar bir xil huquq va erkinliklarga ega bo'lib, jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsi va ijtimoiy mavqeidan qat'i nazar, qonun oldida tengdirlar" Konstitutsiyaning 18-moddasi 1-qismi. "Xotin-qizlar va erkaklar teng huquqlidirlar. Konstitutsiyaning 46-moddasi	"Barcha shaxslar sudlar va tribunallar oldida tengdirlar", Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risida xalqaro Paktning 14-moddasi.
--	---

Ushbu tamoyilga Konstitutsiyaning 18, 46-moddalari, "Sudlar to'g'risida"gi qonunning 6-moddasi, FPK 6-moddasi, HPK 7-moddasi va JPK 16-moddalari huquqiy asosi bo'lib xizmat qiladi. Bundan tashqari, ushbu tamoyil Inson huquqlari umumjahon deklaratsiya-sining 7-moddasiga ham asoslangan bo'lib, unga muvofiq "barcha insonlar qonun oldida tengdirlar va bir xilda qonun himoyasida bo'lish huquqiga egadir".

Barchaning sud va qonun oldida tengligi tamoyili odil sudlovni amalga oshirishda amal qilishi bilan bir qatorda ijtimoiy va davlat hayotining boshqa sohalarida ham amal qiladi. Uning mohiyati shundan iboratki, ijtimoiy mavqei, jinsi, irqi, millati, ma'lumoti, tili, dini, yashash joyi, e'tiqodi, jamoat birlashmalari bilan munosabati, ijtimoiy kelib chiqishi va boshqa holatlar ishda ishtirok etuvchi shaxsga imtiyoz berishga yoki uni kamsitilishiga, ishning borishi va natijasiga ta'sir qilishga asos bo'la olmaydi. Bu talablar nafaqat sud bosqichlariga tegishli bo'ladi, balki butun ishni ko'rib chiqish jarayoniga tegishlidir, chunki qonun me'yorlariga muvofiq sud ishining hech bir bosqichida yuqorida ko'rsatib o'tilgan belgilar fuqaroning huquqiy maqomiga ta'sir ko'rsatmaydi.

Fuqarolarning qonun va sud oldida tengligi tashkiliy jihatdan bir biriga bog‘liq bo‘lgan qoidalar hisoblanadi, lekin bu ular alohida mazmun kasb etmaydilar, degani emas.

Fuqarolarning qonun oldida tengligi deganda fuqaroning irqi, millati, ijtimoiy, mulkiy va xizmat mavqei yoki e‘tiqodidan qat’i nazar biror bir imtiyoz berilishi yoki buning aksi kamsitilishining oldini oluvchi yagona mulkiy va protsessual qonunlar mavjudligini bildiradi.

Shu bilan birga, nafaqat huquqlarning berilishi va ulardan foydalanish nazarda tutiladi, bundan tashqari majburiyatlarning yuklatilishi, odil sudlovni amalga oshirishni tartibga soluvchi qonuniy hujjatlarda belgilangan javobgarlikni qo‘llashni ham nazarda tutadi. Bir qator sabablarga ko‘ra o‘z huquq va manfaatlarini himoya qila olmaydigan shaxslar o‘z huquqlarini ishlata olishlari uchun ularga qonunda qo‘shimcha kafolatlar berilgan. *Masalan*, jinoyat-protsessual kodeksida voyaga yetmaganlar, soqovlar, karlar, ko‘rlar va boshqa jismoniy va ruhiy kamchiliklari tufayli o‘zini o‘zi himoya qilish huqu-qini amalga oshirishga qiynaladigan shaxslarning ishlarida himoyachining ishtirok etishi shartligi (JPK 51-modda), sud tilini bilmaydiganlarga tarjimon orqali ona tilidan foydalanish huquqining berilishi (FPK, 9-modda; JPK, 20-modda) nazarda tutilgan.

Sud oldida tenglik qonun oldida tenglik tushunchasidan uncha farq qilmaydi. Sud oldida tenglik u yoki bu tarzda sud oldida hozir bo‘lgan fuqarolarga bir xilda protsessual huquqlar va tegishli majburiyatlar berilishini bildiradi. Aytaylik, kimdir sudga guvoh sifatida chaqirildi, u holda u kelib chiqishi, ijtimoiy ahvoli, lavozimi yoki moddiy mavqei, irqi va millatidan qat’i nazar sudga kelishi va to‘g‘ri ko‘rsatma berishi shart. Umumiy yurisdiksiya sudlarida sudni olib borish qoidalari kim sudga javobgarlikka tortilishi, kim jabrlanuvchi, yoki fuqarolik da‘vogar, kim javobgar bo‘lishi va boshqalardan qat’i nazar bir xilda amalga oshiriladi. Xo‘jalik sudlari ko‘rib chiqadigan ishlarning qoidalari ham bir hildir.

Fuqarolarning qonun va sud oldida tengligi barchaning qonunga bir xilda bo‘ysunishi va qonunni buzganlik uchun bir xil jazo olishini nazarda tutadi. Jinoyat qilgan shaxslar egallagan mansabi, nima bilan shug‘ullanishi va boshqa omillardan qat’i nazar

jinoiy jazoga tortiladilar va ularga nisbatan yagona jinoyat qonuni qo'llaniladi.

Barchaning qonun va sud oldida tengligi tamoyili nafaqat O'zbekiston Respublikasining fuqarolariga, shu bilan birga xorijiy fuqarolar va fuqaroligi yo'q shaxslarga nisbatan ham tegishlidir. Qonunga muvofiq bir qator mansabdor shaxslarni: sudyalari, deputatlar va prokurorlarni javobgarlikka tortishning alohida qoidalari belgilangan. *Masalan*, sudya O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining yoki O'zbekiston Respublikasi xo'jalik sudi Plenumining rozilgisiz jinoiy javobgarlikka tortilishi, hibsga olinishi mumkin emas. Bizning nazarimizda, bunday alohida tartib fuqarolarning qonun va sud oldida tengligi tamoyilini buzilishiga sabab bo'lmaydi, chunki u yuqorida ko'rsatilgan mansabdor shaxslarning qonunda belgilangan javobgarlikka tortilishini istisno qilmaydi, faqat javobgarlikka tortish jarayonini tartibga soladi xolos. Yuqorida ko'rsatilgan turdagi mansabdor shaxslar uchun alohida tartibda javobgarlikka tortishning mavjudligi ular tomonidan o'ziga xos davlat xizmatini o'tashlari sababidan taqozo bo'ladi.

Sudyalarni javobgarlikka tortishning alohida tartibi, ularning faoliyati bo'yicha tintuv o'tkazish ("Sudlar to'g'risida"gi qonun 70-modda), Qonun chiqaruvchi palata va Oliy Majlis Senati a'zolarini hibsga olish (Konstitutsiya 88-modda) bu turdagi shaxslarni hammaning qonun va sud oldida tengligi tamoyilining umumiy qoidalari doirasidan tashqarida bo'lishiga sabab bo'ladi, lekin deputatlar va sudyalari daxlsizliklariga kafolatlar bo'lmagan sharoitda o'zlariga yuklatilgan majburiyatlarni tegishli darajada bajara olmas edilar. JPKning 1-moddasi 1-qismiga muvofiq barcha sudlar, prokuratura, tergov va dastlabki tergov organlari uchun qonunda belgilangan sud olib borish tartibi yagona hisoblanadi. Biroq JPK ayblanuvchining jismoniy va psixologik xususiyatlaridan kelib chiqqan holda sud olib borishning differensial tartibini belgilab beradi va shu sababli ayblanuvchilar o'z manfaatlarini himoya qilishlari uchun turli protsessual kafolatlarni nazarda tutadi. Aks holda bu fuqarolarning qonun va sud oldida tengligi tamoyilidan chetga chiqish emas, uni buzish hisoblanadi.

3.6. Sud ishlarini yuritishning oshkoraligi

"Hamma sudlarda ishlar ochiq ko'riladi. Ishlarni yopiq majlisda tinglashga qonunda belgilangan hollardagina yo'l qo'yiladi". O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiya-sining 113-moddasi.	"Har bir inson unga qo'yilgan jinoiy ayblov yoki biror bir fuqarolik jarayonida uning huquq va majburiyatlarini belgilash ishi qonunga muvofiq tashkil etilgan vakolatli, mustaqil va xolis sud tomonidan adolatli va ochiq holda ko'rib chiqilish huquqiga ega". Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risida xalqaro paktning 14-moddasi.
---	--

"Sudlar to'g'risida"gi qonunning 7-moddasi sud ishini olib borishning oshkoralik tamoyilini nazarda tutadi. Ushbu moddaning mazmuniga ko'ra "oshkoralik" atamasi "sudda ishni ochiq ko'rish" iborasiga sinonim hisoblanadi. Ushbu atama FPKning 10-moddasi, XPKning 8-moddasi va JPKning 19-moddalari bilan tartibga solinadi. Uning mohiyati sud jarayonining ishtirokchisi bo'lmagan barcha fuqarolarga u yoki bu sud ishini ko'rib chiqishda qatnashish imkonini yaratib berishdan iboratdir.

Sudda ishni ochiq ko'rish sud faoliyatini yaxshilashga xizmat qilishi, sudni kelib chiqadigan masalalarga yanada mas'uliyat bilan yondoshishiga majbur etishi, fuqarolarni qonunchilikni mustahkamlash ruhida tarbiyalashi, atrofdagilarga profilaktik ta'sir o'tkazishi odil sudlov ustidan jamoatchilik nazoratining o'ziga xos shakli hisoblanadi.

Ochiq sud majlisi tamoyilining mohiyatidan kelib chiqib quyidagi xulosalar chiqarish mumkin. *Birinchidan*, ish ishtirokchisi bo'lmagan, lekin ishni ko'rib chiqishga kelishni istagan har qanday shaxslar sud majlisida qatnashishi mumkin. Ammo bir qator istisnalar mavjud, *masalan*, sudga raislik qiluvchi sud majlisi o'tkaziladigan xona maydonining kichikligi sababli tashrif buyuruvchilar sonini cheklashi mumkin.

Ikkinchidan, sud ishida ma'lumotlarni oshkor qilish imkoniyati mavjud. Sud zalida hozir bo'lgan shaxslar sud majlisida sodir bo'ladigan hamma narsalarni yozib olish huquqiga egalar. Sud zalida foto-, kino- va video apparatlaridan foydalanish faqat ish bo'yicha raislik qiluvchining ruxsatiga ko'ra amalga oshiriladi. Zarur bo'lgan holatlarda keng oshkoralikni ta'minlash maqsadida sudga ommaviy axborot vositalarining xodimlari, jamoat birlashmalarining vakillari taklif etilishi mumkin.

Bundan tashqari, o'n sakkiz yoshga to'lmagan shaxslarning jinoyatlari to'g'risidagi ishlarni, shuningdek, fuqarolarning shaxsiy hayotiga oid ma'lumotlarni yoki ularning sha'ni va qadr-qimmatini kamsitadigan ma'lumotlarni oshkor qilmaslik maqsadida jabrlanuvchining, guvohning yoki ishda ishtirok etuvchi boshqa shaxslarning, xuddi shuningdek, ularning oila a'zolari yoki yaqin qarindoshlarining xavfsizligini ta'minlash taqozo etgan hollarda boshqa ishlarni ham sud tomonidan ajrim chiqarib, yopiq sud majlisida ko'rishga yo'l qo'yiladi (JPK, 19-modda). Farzandlikka olish siri va yozishmalar siri saqlanishini ta'minlash maqsadida sudning asoslantirilgan ajrimiga binoan, ish sudning yopiq majlisida ko'rilishiga yo'l qo'yilishi ham mumkin (FPK, 10-modda).

Fuqarolik va jinoyat ishlari sudning yopiq holdagi majlisida ko'rib chiqish sud ishi yuritilishining barcha qoidalariga amal qilingan holda olib boriladi. Qabul qilingan qaror yoki hukmlar barcha hollarda oshkora e'lon qilinadi.

3.7. Sud ishlari yuritiladigan til

"O'zbekiston Respublikasida sud ishlarini yuritish o'zbek tilida, Qoraqalpog'iston tilida yoki muayyan joydagi ko'pchilik aholi so'zlashadigan tilda olib boriladi. Sud ishlari olib borilayotgan tilni bilmaydigan sudda qatnashuvchi shaxslarning tarjimon orqali ish materiallari bilan to'la tanishish va sud ishlarida ishtirok etish huquqi hamda sudda ona tilida so'zlash huquqi ta'minlanadi". Konstitutsiyaning 115-moddasi.	"har bir inson, agar u sud yuritiladigan tilni tushunmasa yoki shu tilda so'zlashmasa, unga qo'yilgan jinoiy ishni ko'rib chiqishda tarjimonidan bepul foydalanish huquqiga ega". Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risida xalqaro paktning 14-moddasi, 3-qism "F" bandi.
---	---

Ushbu tamoyilning asoslari "Sudlar to'g'risida"gi qonun, FPKning 9-moddasi, XPK 10-moddasi va JPK 20-moddasida belgilab berilgan. Protsessual qonunchilikda yana bir qator aniqliklar, qo'shim-chalar hamda kafolatlar belgilangan bo'lib, ular protsessda ishtirokchi-larning o'z protsessual huquqlaridan to'liq foydalanishlariga va majburiyatlarini bajarishlariga imkon yaratib beradi.

Ushbu tamoyilga muvofiq jinoyat ishlarini yuritish o'zbek tilida, Qoraqalpoq tilida yoki muayyan joydagi ko'pchilik aholi so'zlashadigan tilda olib boriladi. (JPK 20-modda). Sud yuritiladigan tilni bilmaslik tomonlarni ishda ishtirok etishlariga to'siq bo'lmaydi. Har bir tomon tarjimon xizmatidan foydalanishi mumkin.

Shu sababli O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi o'zining 1996-yil 20-dekabrdagi "Himoyalash huquqini ta'minlab beruvchi qonunlarni qo'llash amaliyoti to'g'risida"gi qarorida "gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi va advokatning

huquqlarini ularning sud yuritilayotgan tilni bilmasligi bilan bog'liq har qanday cheklashlar va ularga protsessning har qanday bosqichida o'z ona tillaridan foydalanishlarga zamin yaratib bermaslik jinoyat-protsessual qonun normalarini jiddiy buzish hisoblanadi"¹¹, deb ta'kidlab o'tgan. Ish yuritilayotgan tilni bilmaydigan yoki etarli darajada tushunmaydigan protsess ishtirokchilariga o'zlarining ona tilida yoki o'zlari biladigan boshqa tilda og'zaki yoki yozma arz qilish, ko'rsatma va tushuntirishlar berish, iltimosnoma va shikoyatlar bilan murojaat qilish, sudda so'zlash huquqi ta'minlanadi (JPK, 20-modda).

Ko'rib chiqilayotgan tamoyilning amal qilishi sud yuritilayotgan tilni bilmaydigan barcha ish ishtirokchilarining huquq va milliy manfaatlarini kafolatlaydi. Xususan, JPKning 20-moddasiga muvofiq ayblanuvchiga, sudlanuvchiga yoki protsessda ishtirok etuvchi boshqa shaxslarga taqdim etilishi lozim bo'lgan tergov va sud hujjatlari ularning ona tiliga yoki ular biladigan boshqa tilga tarjima qilib berilishi lozim.

Sud yuritilayotgan tilni bilmaydigan ishda ishtirok etuvchilarga tarjimon xizmatidan foydalanish imkoniyati kafolatlangan. O'z navbatida, tarjimon ishni ko'rib chiqishda o'z vazifalarini to'g'ri va to'liq bajarishi shart. Ushbu majburiyatlarini bajarmaslik hatto jinoiy javobgarlikka tortilishga sabab bo'lishi ham mumkin. Ayblanuvchi (gumon qilinuvchi, sudlanuvchi)ga ko'rsatiladigan tarjimon xizmatlari barcha holatlarda bepul amalga oshiriladi.

Huquqni himoya qiluvchi organlarning mansabdor shaxslari protsess ishtirokchilariga ular tarjimondan foydalanish, o'z ona tilida yoki yaxshi biladigan boshqa tilda so'zlash va ko'rsatma berish huquqlarga ega ekanliklarini tushuntirib berishlari shart. Bundan tashqari, sud yuritilayotgan tilni tushunmaydigan shaxslarga dastlabki so'roq va dastlabki tergovda hamda sud jarayonida himoyachining ishtirok etishi ta'minlanishi shart.

Sudda yuritiladigan til tamoyili sudlovning fuqarolarga tushunarli bo'lishini ta'minlaydi, ish ishtirokchilarining millatidan qat'i nazar ularni qonun va sud oldida tengligini kafolatlaydi, ishni har tomonlama, to'liq va xolis ko'rib chiqishga imkon beradi,

¹¹ O'zbekiston Respubliki Oliy sudi Plenumi Qarorlari to'plami 1991-1997. Ikki tom. I tom. «Sharq», 1997 – B.242-249.

protsessning oshkora bo‘lishini ta’minlaydi, manfaatdor shaxslarga o‘z huquq va manfaatlarni himoya qilishlari uchun qonunda ko‘zda tutilgan himoya vositalaridan foydalanish imkonini beradi. Sud ishlari yuritiladigan til qoidalarini buzish ish bo‘yicha chiqarilgan hukm va boshqa protsessual qarorlarni bekor qilinishiga sabab bo‘lishi mumkin.

3.8. Sud himoyasida bo‘lish huquqining ta’minlanishi

"Har bir shaxsga o‘z huquq va erkinliklarini sud orqali himoya qilish, davlat organlari, mansabdor shaxslar, jamoat birlashmalarining g‘ayriqonuniy xatti-harakatlari ustidan sudga shikoyat qilish huquqi kafolatlanadi". O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 44-moddasi.	"Har bir inson o‘zining konstitutsiyaviy va qonuniy huquqlari buzilgan holatlarda bu huquqlarini vakolatli milliy sudlari himoya qilish huquqiga ega". Inson huquqlari umumiy deklaratsiyasining 8-moddasi.
---	---

Bundan tashqari, sud himoyasida bo‘lish huquqi Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risida xalqaro Paktning 9-moddasi va Inson huquqlari va asosiy erkinliklarining himoyasi to‘g‘risida Yevropa Konvensiyasining 6-moddasi, 1-qismida ham belgilab berilgan. Evropa Konvensiyasini qo‘llash amaliyoti sud himoyasida bo‘lish huquqi fuqarolik huquqi va majburiyatlari uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘lgan ommaviy huquqning qo‘llanishini ko‘zda tutgan barcha protsessual harakatlarni o‘z ichiga qamrab olishiga guvohlik beradi.

Konstitutsiyaning 44-moddasida belgilab berilgan holat bir qator qonuniy aktlarda, xususan 1995-yil 30-avgustdagi O‘zbekiston Respublikasining “Fuqarolarning huquq va erkinliklarini buzadigan harakatlar, qarorlar ustidan sudga shikoyat qilish to‘g‘risi”dagi Qonunida aniqlashtirilib berilgan.

Huquq va erkinliklari sud himoyasida bo‘lishi barcha uchun kafolatlanadi. Ushbu huquq o‘z huquqlarini shaxsan, advokat yoki boshqa qonuniy himoyachi orqali himoya qilishi mumkin bo‘lgan har qanday jismoniy shaxsga tegishli bo‘lishi mumkin. Sud

himoyasida bo'lish huquqi yuridik yordamdan foydalanish huquqi bilan chambarchas bog'liq, chunki qonunchilikni, uni qo'llash amaliyotini, sudda ish yuritish tajribasini bilmasdan turib sud himoyasida bo'lishni samarali amalga oshirilishini ta'minlash mumkin emas. Bunday sifatlarga yuridik kasbga ega bo'lgan shaxslargina ega bo'ladi. Sudda himoyalaniishi lozim bo'lgan shaxslarga aynan ular tomonidan yordam ko'rsatilishi lozim.

Qonunning buzilishiga, vakolatlar doirasidan chiqish yoki birovning huquqlarini kamsitilishiga sabab bo'luvchi barcha harakatlar va qarorlarga nisbatan ham sudga shikoyat qilish mumkin. Bundan tashqari, nafaqat konstitutsiyaviy huquqlar, balki barcha qolgan huquq va erkinliklar ham sud himoyasida hisoblanadi. Sudga nafaqat Konstitutsiyada kafolatlangan huquqlar bo'yicha shu bilan bir qatorda, qonun yoki shartnomada belgilangan huquqlarni himoya qilish uchun ham murojaat qilish mumkin.

Biroq shikoyat qilish tartibi jinoyat sudlov ishlarini yuritishda JPKning qoidalariga muvofiq belgilanadi, ya'ni sudgacha bo'lgan bosqichda so'roq olib boruvchi, tergovchining noqonuniy harakatlari ustidan shikoyatlar nazorat qiluvchi yoki yuqori turuvchi prokurorga beriladi. Surishtiruvchi, tergovchilar va prokurorlarning fuqarolarning konstitutsiyaviy huquqlarini cheklovchi harakatlari va qarorlari ustidan sudga shikoyat qilishning tartibini belgilash maqsadga muvofiq hisoblanadi. *Masalan*, fuqarolar noqonuniy qo'zg'atilgan jinoiy ish yoki jinoyat ishni qo'zg'atishni rad qilish, tintuv, hibsga olish, jazo turini tanlash va boshqalar ustidan sudga shikoyat qilish huquqiga ega bo'lishlari kerak. Buzilgan huquqning xarakteriga muvofiq himoya tegishli konstitutsiyaviy, fuqarolik, ma'muriy, jinoiy va xo'jalik sud ishlari tartibida amalga oshirilishi mumkin.

3.9. Aybsizlik prezumpsiyasi

"Jinoyat sodir etganlikda ayblanayotgan har bir shaxsning ishi sudda qonuniy tartibda, oshkora ko'rib chiqilib, uning aybi aniqlanmaguncha u aybdor hisoblanmaydi. Sudda ayblanayotgan shaxsga o'zini himoya qilish uchun barcha sharoitlar ta'minlab beriladi". Konstitutsiyaning 26-moddasi, 1-qismi.	"Jinoyat qilganlikda ayblanayotgan har bir inson uning aybi qonuniy tartibda, oshkora holda va unga himoyalash uchun imkoniyatlar berilgan sharoitda sud muhokamasida belgilab berilmaganiga qadar aybsiz deb hisoblanish huquqiga ega". Inson huquqlari umumjahon Deklaratsiyasining 11-moddasi, 1-qismi.
---	--

Aybsizlik prezumpsiyasi (lotincha Praesumptio- taxmin, gumon so'zidan olingan) - shaxs huquqlari himoyasini ta'minlab beruvchi, asossiz ayblash va jazolashning oldini oluvchi jinoyat protsessining muhim demokratik tamoyillaridan biri hisoblanadi.

Ushbu tamoyil faqat jinoyat sudlov ishlarini yuritishda amal qiladi va JPKning 23-moddasi, 1-qismi va "Sudlar to'g'risida"gi qonunning 10-moddasi, 2-qismida batafsil belgilab berilgan.

Aybsizlik prezumpsiyasining tamoyili inson huquqlari bo'yicha nufuzli xalqaro hujjatlarning qoidalariga ham muvofiq keladi: Inson huquqlari Umumjahon Deklaratsiyasi (11-modda), Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risida xalqaro Pakt (14-modda), Inson huquqlari va asosiy erkinliklarining himoyasi to'g'risida Yevropa Konvensiyasi (6-modda, 2-qism).

Aybsizlik prezumpsiyasining asosida umumiy, keng e'tirof etilgan axloq normasi yotadi, unga muvofiq har bir kishi aybdorligi isbotlanmaguncha aybsiz deb gumon qilinishi lozim.

Aybsizlik prezumpsiyasi sudya, tergovchi yoki prokurorning shaxsiy fikrini bildirmaydi, xolis huquqiy holatni anglatadi. Tergov organlari shaxsga ayb qo'yish bilan uni *ayblanuvchi* deb hisoblaydilar, lekin hali uning aybdorligini isbotlash lozim. Qonunga muvofiq shaxsning aybdorligini belgilash ayblanuvchining qonuniy huquq va manfaatlari hamda ayblovdalillarining

tekshirilishi samarali darajada kafolatlanadigan sud bosqichida ishni ko'rib chiqish orqali amalga oshirilishi kerak. Ayblanuvchi ayblov hukmining e'lon qilinishi va uning qonuniy kuchga kiradigan vaqtgacha *aybsiz* hisoblanadi. Aybsizlik prezumpsiyasi isbotlanishi mumkin bo'lmagan barcha gumonlar ayblanuvchi (sudlanuvchi)ning foydasiga hal bo'lishi kerak, ya'ni birovning jinoyat qilganlikda aybdorligi isbotlanmasligi uning aybsizligi isbotlanganligiga tengdir.

Odil sudlovni amalga oshirishning ushbu konstitutsiyaviy tamoyili ayblanuvchining jinoyat protsessi va boshqa barcha ijtimoiy munosabatlaridagi huquqiy maqomini belgilab beradi. Ayblanuvchi bo'yicha sudning hukmi qonuniy kuchga kirmaguncha, agar u qamoqda bo'lsa ham uning mehnat, oilaviy va boshqa huquqlari va erkinliklari saqlanib qoladi.

Umuman, ushbu konstitutsiyaviy me'yor sudning ayblov hukmi qonuniy kuchga kirmaguncha, kim bo'lishidan qat'i nazar shaxslarga nisbatan aybdor sifatida muomala qilmaslikni taqozo qiladi. Ammo, ayblanuvchi (gumon qilinuvchi)ning jinoyat qilganligi to'g'risida asosli gumon mavjud bo'lgan holatlarda bu shaxsning ba'zi huquqlarini (erkin harakat qilish huquqini, shaxsiy erkinligini, pochta va telegrafdagi yozishma va xabarlarining sir tutilishini) qonunda ko'zda tutilgan tartibda cheklash mumkin.

Aybsizlik prezumpsiyasiga muvofiq qonun chiqaruvchi ayblanuvchining aybdorligi yoki aybsizligi bo'yicha asosli va to'g'ri xulosa chiqarishni ta'minlash uchun qanday choralar ko'rish lozimligini belgilaydi. Bu xulosadan oldin, avval dastlabki tergov jarayonida, so'ngra sudda dalillarni to'plash, tekshirish va baholash; ayblanuvchi, himoyachi, jabrlanuvchi va boshqa protsess ishtirokchilarining protsessual huquqlarini amalga oshirishlarini ta'minlash; ish bo'yicha to'plangan protsessual aktlarni to'plangan dalillar bilan asoslash; ish holatlarini sudda sinchkovlik bilan o'rganib chiqish va boshqalar amalga oshirilishi lozim.

Jinoyat bo'yicha sudlov ishlarini yuritishning asosini tashkil etuvchi yuqorida ko'rsatilgan barcha kafolatlar majmuasi sud hukmida ayblanuvchining aybdorligi to'g'risida to'g'ri xulosaga kelish uchun minimal talab etiladigan holatlar hisoblanadi. Aynan shu sababli yuqorida keltirilgan kafolatlar ta'minlangan holatdagina

isbotlashning asosiy masalasi bo'lgan ayblanuvchining aybdorligi yoki aybsizligi qonuniy kuchga kirgan sud hukmida ta'minlab beriladi. Qonunga muvofiq belgilangan protsessual kafolatlarga amal qilingan holda chiqarilgan va qonuniy kuchga kirgan sud hukmi jinoiy jazo berish huquqiga ega bo'luvchi davlat va jazo olishi lozim bo'lgan hukm qilingan shaxs o'rtasida jinoyat-huquqiy munosabatlarini vujudga keltiruvchi yuridik fakt hisoblanadi.

Qonuniy kuchga kirgan oqlov hukmi aybsizlik prezumpsiyasiga muvofiq ayblanuvchining aybsizligini e'lon qilinganligini anglatadi.

Aybsizlik prezumpsiyasi ayblanuvchini faqat asoslanmagan ayblov va jazolardan kafolatlabgina qolmaydi. Uning talablari ayblovning shubhasiz isbotlanishini va bartaraf qilib bo'lmaydigan gumonlarni ayblanuvchining foydasiga hal bo'lishi, davlat organlari uchun ishni asosli va adolatli hal qilinishining asosiy mezonini bo'lgan ish holatlarini xolis va beg'araz aniqlashni taqozo etadi. Aybsizlik prezumpsiyasidan sal bo'lsa-da chekinish odil sudlovda qonunchilik-ning buzilishiga va fuqarolarning qonuniy huquq va manfaatlarining buzilishiga olib keladi.

3.10. Gumon qilinuvchi, ayblanuvchi va sudlanuvchini himoyalash huquqi bilan ta'minlash

"Ayblanuvchi himoyalash huquqi bilan ta'minlanadi. Tergov va sudda ish yuritishning har qanday bosqichida malakali yuridik yordam olish huquqi kafolatlanadi. Fuqarolarga, korxona, muassasa va tashkilotlarga yuridik yordam berish uchun advokatura faoliyat ko'rsatadi". Konstitutsiyaning 116-moddasi.	"Har bir shaxs o'ziga qo'yilgan ayblov uning ishtirokida ko'rib chiqilishiga va shah-san o'zi yoki o'zi tanlagan himoyachi yordamida himoyalash va uning etarli miqdorda mablag'i bo'lma-ganligi sababli himoyachiga ega bo'lmagan taqdirda va buni sud manfaatlari taqozo etgan vaziyatlarda unga bepul himoyachi tayinlanishi va bu kabi huquqlaridan xabardor qilinish huquqiga ega". Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risida xalqaro paktning 14-moddasining 3-qism "d" bandi.
--	--

Ushbu tamoyil Konstitutsiyaning 116-moddasidan tashqari "Sudlar to'g'risida"gi qonunning 10-moddasi va JPK 24-moddasida ham belgilab berilgan. Ushbu me'yorlarda (normalarda) jinoiy javobgarlikka tortilayotgan shaxslarda nafaqat himoyalash huquqi borligi, shu bilan birgalikda bu huquqning kafolatlanishiga alohida urg'u berilgan.

Jinoiy javobgarlikka tortilayotgan shaxslarning huquq va erkinliklarini himoya qilish maqsadida ularga bir qator huquqlar berilgan: nimada ayblanayotganliklarini bilish, ko'rsatuv va tushuntirishlar berish, dalillar bilan tanishish, tergovni olib borayotgan mansabdor yoki ayblovni quvvatlovchi shaxslar harakatlari ustidan shikoyat qilish va boshqa huquqlar.

Agar har bir ayblanuvchi ayblovchi taraf bilan tortisha olish huquqiga ega bo'lmasa, uning o'ziga qo'yilgan ayblovni rad qilish va e'tiroz bildirish huquqi shunchaki rasmiy bo'lib qolar edi. Shu sababli, birinchi marta Jinoyat protsessual kodeksining 25-moddasida sudda ishlarni yuritishda o'zaro tortishuv tamoyili o'z aksini topdi.

Himoyalani huquqi uni amalga oshirishning kafolatlanishi bilan chambarchas bog'liq. Surishtiruvchi, prokuror va sud gumon qilinuvchi, ayblanuvchi va sudlanuvchiga ularga berilgan huquqlarni tushuntirishlari va ular qonunda ko'zda tutilgan vositalar va usullar yordamida qo'yilgan ayblovdan himoyalani imkoniyatiga ega bo'lishlari uchun barcha chora-tadbirlarni ko'rishlari shart. Ushbu mansabdor shaxslar ish materiallarini to'la, har tomonlama va xolis o'rganib chiqishlari, ayblovni tasdiqlovchi yoki rad qiluvchi holatlarni aniqlashlari lozim.

Ayblanuvchi o'z huquqlarini o'zi himoya qilishi yoki himoyachini taklif qilishi mumkin (ba'zi holatlarda sud tomonidan tayinlangan himoyachi bo'lishi mumkin). Bunday imkoniyat fuqaroga ayblov e'lon qilingan vaqtdan boshlab yoki u gumon qilinuvchi deb e'tirof etilganligi to'g'risidagi qaror e'lon qilingan paytdan yoki u ushlangan paytdan boshlab vujudga keladi (JPK 49-moddasi, 3-qism). O'z navbatida qonun himoyachiga ham himoyasi ostida bo'lganning qonuniy huquq va manfaatlarini faol himoya qilishi uchun keng huquqlar bergan.

Qonunda ayrim holatlarda himoyachining ishtirok etishi shartligi belgilab qo'yilgan. Xususan, voyaga yetmaganlarning ishi bo'yicha, soqovlar, karlar, ko'rlar, jismoniy nuqsoni yoki ruhiy kasalligi sababli o'zini o'zi himoya qilish huquqini amalga oshirishga qiynaladigan boshqa shaxslarning ishi bo'yicha; sud yuritilayotgan tilni bilmay-digan shaxslar ishi bo'yicha; o'lim jazosi berilish mumkin bo'lgan jinoyatlarni sodir qilganlikda ayblanayotgan yoki gumon qilinayotgan shaxslar ishi bo'yicha; shaxslarning manfaatlari o'zaro qarama-qarshi bo'lib, ulardan aqalli biri himoyachiga ega bo'lgan ishlar bo'yicha; davlat yoki jamoat ayblovchisi ishtirok etadigan ishlar bo'yicha; jabrlanuvchining vakili sifatida advokat ishtirok etadigan ishlar bo'yicha; sog'lig'ni saqlashga aloqador majburlov choralarini qo'llash bo'yicha advokatning ishtirok etishi shart hisoblanadi.

Surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sud agar gumon qilinuvchi, ayblanuvchi yoki sudlanuvchi ishning murakkabligi yoki boshqa holatlar sababli o'zini himoya qilishda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin deb hisoblagan boshqa ishlarda ham himoyachining ishtirok etishiga yo'l qo'yiladi.

Agar yuqorida ko'rsatilgan holatlarda gumon qilinuvchi, ayblanuvchi yoki sudlanuvchi iltimosiga yoki roziligiga muvofiq himoyachi taklif qilinmagan bo'lsa, surishtiruvchi, tergovchi, prokuror yoki sudning talabiga ko'ra advokatlik idorasi (byurosi), hay'ati yoki firmasining rahbari surishtiruv, tergov yoki sud jarayonida himoyachining ishtirok etishini tayinlashi shart.

Yuqorida aytilib o'tilgan va ko'plab boshqa huquqlar va majbu-riyatlar himoyalani sh huquqini ta'minlashga qaratilgan. Hozirgi kunda malakali yuridik yordamga muxtoj bo'lganlarni bu yordam bilan ta'minlash muhim konstitutsiyaviy holat hisoblanadi. Bunga Konstitutsiyaning 116-moddasi va boshqa qonuniy aktlar bag'ishlangan bo'lib, ular gumon qilinuvchi, ayblanuvchi va sudlanuv-chilarning jinoyat ishlari bo'yicha himoyalani sh huquqlarini kafolatlaydi.

Ayrim fuqarolar o'zini himoya qilish huquqidan mustaqil ravishda foydalana olmasligi mumkin. Buning uchun nafaqat qonunni shunchaki o'qish, shu bilan birgalikda uni tushunish va izohlay olish, vujudga kelgan masalani echish uchun zarur akt ni tezda topa olish, sud va boshqa organlari bilan ishlash tajribasi, ma'lum bir harakatlarning qanday huquqiy oqibatlarga olib kelishini oldindan ko'ra bilish, bu kabi harakatlar kelajakda ko'ngilsiz oqibatlarga olib kelishini bartaraf qila olish va boshqalar talab etiladi. Bir so'z bilan aytganda, samarali yordamning ta'minlanishi uchun mutaxassis zarur. Yuqorida ko'rsatilib o'tilgan qonuniy holatda aynan shu narsa nazarda tutilgan.

Mohiyatiga ko'ra yuridik yordam ko'plab harakatlarni o'z ichiga oladi: tegishli me'yoriy akt ni topishda yordam berish, uning mazmunini tushuntirish, ariza, iltimosnoma yoki boshqa hujjat ni yozishda va dalil-isbotlarni tanlashda yordam berish, vujudga kelgan masalani qaysi organ samarali yechishi mumkinligini belgilash, sud yoki boshqa organda vakillik qilish, jinoyat ishida himoyachi bo'lish yoki ma'muriy javobgarlikka tortilayotgan fuqaroning qonuniy manfaatlarini himoya qilish va boshqalar. Ko'p yillik tajribaning ko'rsatishicha, birinchi navbatda, bu kabi faoliyatni, aynan ana shu himoya qilish maqsadida tashkil etilgan advokatura eng samarali amalga oshiradi. Ushbu sohadagi ishlarning asosiy qismi aynan advokaturaga to'g'ri keladi.

Shunday qilib, gumon qilinuvchi, ayblanuvchi va sudlanuvchini himoyalash huquqi bilan ta'minlash tamoyili quyidagilarni o'z ichiga oladi:

a) surishtiruvchi, tergovchi, prokuratura va sud kabi organlarning gumon qilinuvchi, ayblanuvchi va sudlanuvchining manfaatlarini himoya qilish hamda ularga o'z huquqlarini tushuntirish va bu huquqlarini amalga oshirishni ta'minlab berishga qaratilgan qonunda belgilab qo'yilgan majburiyatlari;

b) gumon qilinuvchi, ayblanuvchi va sudlanuvchiga buzilgan manfaat va huquqlarini tiklashga, huquqlarini buzgan mansabdor shaxslarning javobgarligi masalasini qo'yishga imkon beruvchi qonunda belgilab qo'yilgan vositalar;

v) gumon qilinuvchi, ayblanuvchi va sudlanuvchi tomonidan taklif qilingan yoki tergovchi yoxud sud tomonidan belgilangan himoyachining qonunda ko'zda tutilgan vositalar yordamida gumon qilinuvchi va sudlanuvchini (manfaatlarini himoya qiladigan himoyachi tayinlangan jamoa ham bo'lishi mumkin) oqlovchi yoki uning javobgarligini engillashtiruvchi holatlarni aniqlashga bog'liq bo'lgan vazifalari.

Ish jarayonining barcha bosqichlarida ayblanuvchi himoyalash huquqining subyekti hisoblanadi, lekin uning protsessual huquqlari-ning hajmi bir xil emas. Ayblanuvchi ayblov tarafi bilan teng huquqli mavqeni egallagan sud muhokamasida bu huquqlar ancha keng bo'ladi.

Ayblanuvchining murakkab va keng qirrali bo'lgan himoyalash huquqi sud, tergov organlari va prokurordan ayblanuvchining protsessual holatini belgilab beruvchi me'yorlarga rioya qilishni talab etadi.

Shuning uchun, O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2003-yil №17-19 dekabrda "Gumon qilinuvchi va ayblanuvchilar-ning himoya qilish huquqini amalga oshirilishini ta'minlovchi qonunlarning sudlar tomonidan qo'llanilishi haqida"gi qarorida "himoyalashga bo'lgan huquq jinoyat protses-sining barcha bosqichlarida" ta'minlanadi.

Qonunga ko'ra (JPKning 24-,64-moddalari) jinoyat ishini yuritishga mas'ul bo'lgan mansabdor shaxslar (surishtiruvchi, tergovchi, prokuror, sudya) va davlat organlari gumonlanuvchi,

ayblanuvchiga uning huquqlarini tushuntirishlari kerak hamda himoyaga bo'lgan huquqini amalga oshirish uchun real shart-sharoitlar yaratishlari lozim.

Sudlar har bir jinoyat ishini ko'rib chiqishda jinoyat protsessual qonunining gumon qilinuvchi, ayblanuvchi va sudlanuvchini himoyalash huquqi bilan ta'minlash to'g'risidagi talablarining surishtiruv, dastlabki tergov hamda sud muhokamasini o'tkazish davrida rioya qilinganligi sinchkovlik bilan aniqlanishi shart¹². Sudning qonuniy va asosli qaror chiqarishiga ta'sir ko'rsatgan yoki ko'rsatishi mumkin bo'lgan protsessual normalarning jiddiy buzilishi JPK 487-moddasiga muvofiq sud qarorini bekor qilinishiga sabab bo'lishi mumkin.

JPK 51-moddasiga muvofiq ham sudlov jarayonida ham surishtiruv va dastlabki tergov jarayonida advokatning ishtirok etmas-ligi jinoyat qonunchiligini jiddiy buzish hisoblanadi. Himoyalash huquqi nafaqat shaxsiy manfaatlarning kafolati bo'lib, shu bilan birgalikda odil sudlov manfaatlarning ham kafolatidir. U ijtimoiy qadriyatdir. Himoyachi ixtiyorida bo'lgan ayblov organlarining qarorlari ustidan norozilik bildirish, himoyasi ostidagi shaxs foydasiga dalil-isbotlar keltirish kabi keng imkoniyatlari ish holatlarini to'la va xolisona o'rganib chiqishga va u bo'yicha haqiqatni o'rnatishga samarali sharoitlar yaratadi.

3.11. Sudda ishlarni yuritishda tortishuv va taraflarning teng huquqliligi tamoyili

O'zaro tortishuv odil sudlovning tamoyili (asosi) sifatida taraflarga o'zlarining huquq va manfaatlarini himoya qilishlari uchun bir xil yuridik imkoniyatlarni yaratib berishdan iboratdir. Sudga esa odil sudlov amalga oshiriladigan sud kengashlariga rahbarlik qilish va ko'rib chiqilgan ishlar bo'yicha tegishli qarorlarni chiqarish vakolati berilgan.

¹² Qarang: O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi 2003-yil 19-dekabrda qarorlari. Toshkent, 2004.

Boshqacha aytganda, o'zaro tortishuv nizoli huquqiy holatlarni ko'rib chiqishda taraflar va sudning funksiyalarini qat'iy ajratilib belgilab qo'ygan holda sud protsessini tashkil etishni ko'zda tutadi.

Agar sud tomonidan jinoyat va fuqarolik ishlarini ko'rib chiqish jarayonida taraflar biror bir protsessual vazifani (ayblov yoki himoya, fuqarolik da'vosi qo'llash yoki unga qarshi turish) o'zlari yoki o'zlari tayinlagan vakil tomonidan amalga oshirsalar va haqiqatni aniqlash yo'lida teng huquqli ravishda bahslashishlari, dalil-isbotlarni to'plash va taqdim etishlari mumkin bo'lganda, odil sudlovda o'zaro tortishuv tamoyiliga amal qilingan bo'ladi. O'z fikrlarini erkin bildirish, barcha dalillarni (argumentlarni) taqqoslash, bahs-munozara qilish ta'minlangan sharoitdagina muammoni tegishli darajada muhokama qilish, dalil-isbotlarni tahlil qilish va o'rganib chiqish mumkin bo'ladi.

Shu bilan birgalikda, sud qonuniy, asosli va adolatli odil sudlov hukmi chiqarilishi uchun haqiqatni aniqlashda faol ishtirok etadi, qonunda belgilangan sudlovning barcha qoidalariga so'zsiz rioya qilinishini ta'minlaydi.

O'zaro tortishuv - odil sudlovning demokratiyaviyligining muhim ko'rsatkichi hisoblanadi, chunki uni to'liq amalga oshirish birinchi navbatda, taraflarning teng huquqliligini ta'minlash har bir taraf o'z huquq va qonuniy manfaatlarini samarali himoya qilishlari uchun imkoniyat yaratib berishdan iboratdir.

Jinoyat, xo'jalik va fuqarolik protsessual qonunchilikning bir qator qoidalarida o'zaro tortishuv tamoyilini ko'rish mumkin. *Masalan*, xo'jalik protsessual kodeksining "Taraflar tengligi" nomli 5-moddasida o'zaro tortishuv g'oyasi quyidagicha ifodalangan, "xo'jalik sudida nizolarni hal qilish tashkilotning mulkchilik shaklidan, kimga bo'ysinishidan, qayerda joylashganligidan va boshqa holatlardan qat'i nazar qonun va xo'jalik sudi oldida tengligi asosiga qurilgan". Fuqarolik sudlov ishlarini yuritishda o'zaro tortishuv FPKning "Taraflar-ning o'zaro tortishuvi va teng huquqliligi" nomli 8-moddasida o'z aksini topgan bo'lib, unda shunday deyilgan "Fuqarolik sud ishlarini yuritish taraflarning o'zaro tortishuvi va teng huquqliligi asosida amalga oshiriladi". Bu taraflar dalillarni taqdim etish va ularni o'rganib chiqishda ishtirok etishda teng huquqlardan foydalanishlarini anglatadi.

Oshkoralik tamoyili fuqarolik protsessiga qaraganda ko'proq jinoyat protsessiga xos bo'lganligi sababli taraflarning o'zaro tortishuvi tamoyili bilan bog'liq bo'lgan muammolar har doim aynan jinoyat ishlari sohasida o'ta muhim ahamiyat kasb etib kelgan. Shuning uchun ham O'zbekistonda sud-huquq sohasini isloh qilishda taraflarning o'zaro tortishuvi tamoyilini rivojlantirish borasidagi barcha takliflar jinoyat protsessi bilan bog'liq.

Taraflarning o'zaro tortishuvi tamoyili JPK 25-moddasida qayd etilgan bo'lib, unda birinchi instansiya sudining sud majlisida, shuningdek, ishlar yuqori sudlarda ko'rilayotganda ish yuritish taraflarning o'zaro tortishuvi asosida amalga oshiriladi deyilgan. Ish sudda ko'rilayotganda ayblash, himoya qilish va ishni hal qilish vazifalari bir-biridan alohida bajarilib, aynan bir organ yoki aynan bir mansabdor shaxs zimmasiga yuklatilishi mumkin emas.

Davlat va jamoat ayblovchilari, sudlanuvchi, voyaga yetmagan sudlanuvchining qonuniy vakili, himoyachi, jamoat himoyachisi, shuningdek, jabrlanuvchi, fuqaroviy da'vogar, fuqaroviy javobgar va ularning vakillari sud majlisida taraflar sifatida ishtirok etadilar va dalillar taqdim etish, ularni tekshirishda qatnashish, iltimos bilan murojaat qilish, ishning to'g'ri hal etilishi uchun ahamiyatga molik har qanday masala bo'yicha o'z fikrlarini bildirishda teng huquqlardan foydalanadilar (JPK 25-moddasi, 3-qism).

Agar jinoyat ishlari bo'yicha protsessda vujudga keladigan huquqiy munosabatlarning subyektlari ustidan yuqori turishlik vakola-ti hamda turli xil vazifalar (funksiyalar) aynan bir davlat organining qo'lida bo'lsa, u holda jinoyat ishlarni qo'zg'atish va olib borish, ko'rib chiqish va hal qilish borasidagi faoliyat samarali bo'lmaydi.

O'zbekiston Respublikasida jinoyat protsessining funksiyalarini bir-biridan ajratilishi izchillik bilan amalga oshirilmoqda. Buning siyosiy va amaliy ahamiyati katta bo'lib, u jinoyat ishlari bo'yicha sud ishlarini yuritishda qonunchilikning ta'minlanishiga kafolat bo'lib xizmat qiladi.

Amaldagi jinoiy-protsessual qonunchilikda jinoyat ishlari bo'yicha odil sudlovni amalga oshirishda qaror chiqarish funksiyasi ayblov va himoya funksiyalaridan alohidaligi aniq ifodalab berilgan. Jinoyat-protsessual qonunchiligida sudya, ayblovchi va himoyachi

vazifalarini bir shaxs olib borishi mumkin emas, agar sudya ilgari ishda himoyachi, tergovchi, prokuror sifatida ishtirok etgan bo'lsa (JPK 76-modda) va prokuror ham ishda ilgari ishtirok etgan bo'lsa ularni rad qilish lozim.

Shunday qilib, taraflarning o'zaro tortishuvi tamoyili fuqarolik da'vosini va unga qarshi e'tirozni tegishli ravishda qo'llab-quvvatlovchi ayblovlar va himoya vazifalari sud faoliyatidan alohida ajratilgan va o'z manfaatlarini himoya qilishda teng protsessual huquqlarga ega bo'lgan taraflar tomonidan amalga oshiriladigan holda va sud o'z navbatida protsess ustidan nazorat qilishi, xolislikni, beg'arazlikni saqlashi, ishni har tomonlama, to'liq va xolis o'rganib chiqilishi va ishni hal qilishi ta'minlangan holda sud protsessini tashkil etishini ifodalaydi (JPK 409, 412-moddalari va boshq.).

Jinoyat protsessida taraflarning o'zaro tortishuvi tamoyili *quyidagi asosiy elementlarni xarakterlaydi:*

1. Ayblovning suddan ajratilishi;
2. Sudning protsessda faol, mustaqil bo'lishi va faqat ungagina ish bo'yicha qaror qabul qilish huquqining berilishi;
3. O'z vazifalarini amalga oshirishlari uchun taraflarga teng protsessual huquqlarning berilishi;
4. Ayblovlar va himoya vazifalarining odil sudlov vazifasidan ajratilishi va ularning bir biridan alohidaligi.

O'zaro tortishuv huquqini tan olish – bu o'zaro tortishuvchi taraflarning o'zlarining talablarini asoslantirishlari hamda qarshi tarafning fikrlariga e'tiroz bildirishda bir xil vositalar va imkoniyatlardan foydalanish huquqlarini tan olish demakdir.

Davlat va jamoat ayblovchisi, sudlanuvchi, voyaga yetmagan sudlanuvchi va himoyachining qonuniy vakili hamda jabrlanuvchi, fuqaroviy da'vogar, fuqaroviy javobgar va ularning vakillari sud ishida taraflar sifatida ishtirok etadilar va dalillar taqdim etishda, ularni o'rganib chiqishda, iltimosnomalarini bildirishda va ishni to'g'ri hal qilinishi uchun muhim ahamiyat kasb etgan har qanday masala yuzasidan o'z fikrini bildirishda teng huquqlardan foydalanadilar.

Protsessual tenglik yuqorida sanab o'tilgan huquqlardan kengroq bo'lib, nafaqat ishning faktik jihatlariga shu bilan birga

ishning yuridik jihatlariga ham taalluqlidir. Ham ayblovchi ham himoyachisi bo'lgan sudlanuvchi sud ishida va qarorida hal qilinadigan barcha masalalar bo'yicha, jumladan jinoyat darajasi va jazo chorasini qo'llash bo'yicha o'z mulohazalari va xulosalarini bildirish huquqiga ega (JPK 53, 409, 412, 440, 449-moddalari).

Ayblovchi, sudlanuvchi, himoyachi hamda jabrlanuvchi, fuqaroviy javobgar va ularning vakillarining dalillarni taqdim etish, ularni o'rganib chiqishda ishtirok etish va iltimosnomalarni bildirish-dagi protsessual tenglik huquqlari ishni hal qilishda bir tomonlamalik va subyektivlikka qarshi kafolat bo'lib xizmat qiladi va har bir ish bo'yicha haqiqatning qaror topishiga kerakli shart-sharoitlarni yaratadi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi o'zining 19-dekabr 2003-yildagi 17-sonli qarorida "Sudlar o'zaro tortishuvlik tamoyilini nazarda tutuvchi JPKning 25-moddasining talablariga so'zsiz rioya qilinishini ta'minlashlari shart", deb ta'kidlab o'tgan. Bundan tashqari bu tamoyil Oliy sud Plenumining 22-avgust 1997-yildagi 12-sonli "Sudlarning birinchi instansiyada jinoyat ishlarini ko'rib chiqishda protsessual qonunchilikka rioya qilishi to'g'risida"gi qarorida va "Himoyalani huquqini ta'minlab beruvchi qonunlarni qo'llash amaliyoti to'g'risida"gi qarorida ham o'z ifodasini topgan¹³.

Sud ishni har tomonlama, to'la va xolisona o'rganib chiqilishi uchun kerakli barcha shart-sharoitlarni yaratishi lozim. Sud qaysi taraf tomonidan taqdim etilishidan qat'i nazar o'rinsiz dalillarni ko'rib chiqishni istisno etadi; ilgari ishni ko'rib chiqishda istisno etilgan dalillarni o'rganib chiqish masalasini hal qiladi; taraflarning iltimosiga muvofiq yangi dalillarni o'rganib chiqadi; sud ishi borishi ustidan nazorat olib boradi va boshqa ishlarni amalga oshiradi.

O'zaro tortishuv protsessida sud yangi ayblov bo'yicha yoki yangi bir shaxsga nisbatan ish qo'zg'atish, biror bir tarafning iltimosisiz ishni qo'shimcha tergovga yuborishi mumkin emas, bu jihatlarini JPKda ko'rsatib o'tish lozim.

Prokurorning jabrlanuvchi tarafning e'tirozi bo'lmaganda ayblovdan voz kechishi ishning to'xtatilishiga olib kelishi lozim.

¹³ O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi qarorlari to'plami 1991-1997. Ikki tomda. I tom. «Sharq», 1997. – B. 132, 242

O‘zaro tortishuvda taraflarning teng huquqliligi – haqiqatni aniqlashda, taraflarning huquqlari va qonuniy manfaatlarining kafolatini ta’minlashda o‘ta muhim vosita hisoblanadi. O‘zaro tortishuv tamoyiliga asoslanish butun sud protsessining mazmunini belgilab beradi, hukmning huquqiy va ijtimoiy ahamiyatini oshiradi va yanada ishonchli bo‘lishini ta’minlaydi.

3.12. Odil sudlovni amalga oshirishda jamoatchilikning ishtiroki

Zamonaviy sharoitda jamoatchilik vakillarining ishtirokisiz jinoyatchilikka qarshi samarali kurash olib borish mumkin emas, chunki faqat ularning yordamidagina barcha jinoyatlarni to‘liq ochish, barcha jinoyatchilarni fosh qilish va ularga nisbatan adolatli jazoni qo‘llash, jinoyatga olib keluvchi sabablar va sharoitlarning oldini olish mumkin.

Amaldagi jinoyat-protsessual qonunchilik jinoyat ishlarini yuri-tishda jamoatchilik ishtirokining turli ko‘rinishlarda bo‘lishini ko‘zda tutadi. Ushbu tamoyil JPKning 21-moddasida belgilab qo‘yilgan bo‘lib, unga muvofiq jinoyat ishi bo‘yicha tergov olib borish va ishni sudda ko‘rish chog‘ida surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sud jinoyat sodir etilgan holatlarni aniqlab olish, aybdorlarni qidirish va fosh etish, adolatli hukm chiqarish, shuningdek, jinoyatning sodir etilish sabablari va unga imkon bergan shart-sharoitlarni aniqlash uchun o‘z vakolatlari doirasida jamoatchilik yordamidan foydalanishga haqlidirlar.

Jamoat birlashmalari va jamoalarning vakillari jinoyat ishini yuritishda jamoat ayblovdchilari hamda jamoat himoyachilari tariqasida qatnashishga haqlidir (JPK 21-modda).

Jamoat ayblovdchilariga va jamoat himoyachilariga jinoyat ishlarini ko‘rib chiqishda nisbatan keng huquqlar berilgan. Jamoat ayblovdchisi ish materiallari bilan tanishish, dalillar taqdim etish va ularni tekshirishda ishtirok etish, iltimosnoma berish, taraflarning muzokaralarida so‘zga chiqib, ayblovdning isbotlangani haqida sudga fikr bildirishga haqlidir. Jamoat ayblovdchisi ayblovdan voz kechishga haqli. Jamoat ayblovdchisi jamoat birlashmasi yoki jamoaning fikrini sudda bayon qilishi va ish holatlarini aniqlashga

ko‘maklashishi shart. Xuddi shu huquqlarga jamoat himoyachilari ham ega (JPK 42, 43, 44-moddalar).

Qonunchilikda jinoyat ishlari bo‘yicha odil sudlovni amalga oshirishda xalq vakillari sifatida xalq maslahatchilarining ishtirok etishi nazarda tutilgan. Xalq maslahatchilari instituti O‘zbekiston odil sudlov amaliyotiga ancha yillardan buyon ma’lum (1917-yildan keyin). U o‘zining tarixi davomida bir necha bor takomillashtirilgan, so‘nggi yillarga kelib esa xalq maslahatchilarining sustkashligi, sudga raislik qiluvchiga bo‘ysunishi va uning fikrlarini ma’qullashi sababli tanqid ostiga olinmoqda. Natijada, hozirgi kunda xalq maslahatchilari faqat qonunda ko‘rsatilgan holatlarda jinoyat ishlarini ko‘rib chiqishda ishtirok etadilar, xolos. Fuqarolik ishlarini ko‘rib chiqishda xalq maslahatchilarining ishtirok etishi ko‘zda tutilmagan (FPK 13-modda). Amaldagi jinoyat-protsessual qonunchilikka muvofiq sudning tarkibi differentsiatsiyalashtirilgan. Ma’lum bir ishlarni ko‘rib chiquvchi sud tarkibini to‘g‘ri belgilash qonuniylik, vakolatlilik va sudning xolisligini ta’minlab beradi.

Hozirgi kunda jinoyat ishlari sudning quyidagi tarkibida ko‘rib chiqilishi mumkin:

- sudya yakka tartibda – O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi 15-moddasining ikkinchi va uchinchi qismlarida ko‘zda tutilgan jinoyatlar bo‘yicha ishlarda (ijtimoiy xavfi katta bo‘lmagan va qonunda ozodlikdan mahrum etishdan engilroq jazolar nazarda tutilgan jinoyatlar bo‘yicha; uncha og‘ir bo‘lmagan jinoyatlarni qasddan sodir etish va qonunda besh yildan ko‘p bo‘lmagan muddatga ozodlikdan mahrum qilish nazarda tutilgan jinoyatlar bo‘yicha; ehti-yotsizlik oqibatida sodir etilgan va qonunda ozodlikdan mahrum qilish nazarda tutilgan jinoyatlar bo‘yicha);

- bitta malakali sudya va ikkita xalq maslahatchisi – bunday tartibda ish birinchi instansiyada har qanday sudda ko‘rib chiqilishi mumkin, lekin bundan O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi mustasno;

- uchta malakali sudya – bunday tarkibda ishlarni birinchi instansiyada O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi ko‘rib chiqadi (JPK 13-modda, 2-qism).

Kassatsiya va nazorat instansiyasida hukm va boshqa qarorlarning qonuniyligi va asoslanganligini faqat hay’at

tarkibidagina tekshirishga yo‘l qo‘yiladi. O‘rta bo‘g‘in sudlari va O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi tarkibining kamida uchdan ikki qismi hozir bo‘lgandagina ishlarni ko‘rib chiqadi (JPK 13-modda, 6-qism). Hay‘at tarkibida ishlarni ko‘rib chiqishda birinchi instansiya sudida hamda yuqori turuvchi sudlarda ish bo‘yicha qabul qilinadigan qarorlar yakka tartibda qabul qilinishi mumkin emas (JPKning 13-moddasi 1-qismida nazarda tutilgan holat bundan mustasno), u sud hay‘atining yoki uning tarkibiga kiruvchilarning ko‘pchiligining fikrini ifodalovchi xulosadan iborat bo‘lishi lozim.

Qonun chiqaruvchi organ nafaqat ishlarni hay‘at tarkibida ko‘rib chiqish va hal qilish tamoyilining umumiy jihatlarini belgilash bilan chegaralanib qoladi, shu bilan birga hay‘at tarkibida ishlarni ko‘rib chiqishning qanday amalga oshirilishining mazmunini, birinchi instansiya sudida, apellyatsiya, kassatsiya va nazorat tartibida ishlarni ko‘rib chiqishda hay‘at tarkibiga kiruvchilarning sonini ham belgilab beradi. Barcha birinchi instansiya sudlarida hay‘at tarkibida odil sudlovni amalga oshirish xalq maslahatchilarining ishtirokida amalga oshiriladi (O‘zR Oliy sudi bundan mustasno). Ular jinoyat ishini ko‘rib chiqish va hukmni chiqarishda yuzaga keladigan barcha masalalarni hal qilishda sudya huquqlaridan foydalanadi.

Xalq maslahatchilari 25 yoshga to‘lgan va qonunda ko‘rsatilgan boshqa talablarga javob beruvchi fuqarolar orasidan tayinlanadi. Fuqarolarga xalq maslahatchilarining vakolatlarini berish tartibi "Sud-lar to‘g‘risida"gi qonunning (yangi tahrirdagi) 62-moddasiga muvofiq belgilab berilgan. Sud ishlarining asosiy qismi xalq maslahatchilari-ning ishtirokida ko‘rib chiqiladi. Lekin, shunga qaramasdan bugungi kunda xalq maslahatchilari institutidan voz kechish va sudyalarning jinoyat ishlarini yakka tartibda ko‘rib chiqishdagi vakolatlarini kengaytirish masalasi muhokama qilinmoqda.

Bizning jinoyat ishlari bo‘yicha sud yurituvimizda xalq maslahatchilari professional sudya bilan yagona hay‘atni tashkil etadi (sheffenlar sudi kabi). Xalq vakillarining sudda ishtirok etishining yana bir ko‘rinishi bu sud maslahatchilarining (присяжные заседатели-qasamyod qilgan maslahatchilar)

ishtirokidir (Angliya, AQSH, Rossiya). Sud maslahatchilari xalq maslahatchilaridan ularga qonunga muvofiq berilgan huquqlar bilan ham farqlanadi (maslahatchilar o'rinlarning shakllantirish tartibi bundan mustasno). Ular o'rtasidagi asosiy farq shundan iboratki, sud maslahatchilari faqat faktlarni belgilash kabi masalalar bo'yicha (masalan, sudlanuv-chining aybdorligi yoki aybsizligi bo'yicha, uning javobgarligini engillashtiruvchi yoki og'irlashtiruvchi holatlarning mavjudligi yoki mavjud emasligini belgilash bo'yicha va boshqa.) hamda sudlanuv-chining shafqatga munosib yoki munosib emasligi bo'yicha qaror (verdikt) chiqarish huquqiga ega. Hukm qilingan shaxsga jazo chorasini belgilash va ma'lum bir jinoyat ishlarini ko'rib chiqishda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan boshqa bir qator muhim masalalarni (asosan huquqiy) hal qilishda sud maslahatchilari ishtirok etmaydilar. Ba'zi bir yuristlarning fikricha, ishlarni ko'rib chiqishda xalq vakillarining ishtirok etishi qoidasi sud maslahatchilari ishtirok etadigan sudda ancha to'liq o'z aksini topgan¹⁴. Xalqning sud qilish huquqi uning qabul qilinadigan qarorlarda majburiyatini borligini ham anglatadi. Xalq maslahatchilari (sheffenlar sudi) va maslahatchilar sudi - har ikkisi ham anchadan buyon ma'lum bo'lgan odil sudlovning *modellari* hisoblanadi. Shu sababli ham odil sudlovni amalga oshirishda jamoatchilik vakillarining ishtirok etishidan umuman voz kechish maqsadga muvofiq emas. Sud hay'atining barcha a'zolarining qonuniy va asoslangan qarorlarni qabul qilishda mas'uliyatlarini oshirish muammolari mavjudligi sababli bu institutning samaradorli-gini ta'minlab beruvchi qonunlarga o'zgartirishlar kiritish to'g'risida fikrlash zarur. Shubhasiz, xalq maslahatchilari instituti takomillash-tirilishi zarur.

Sud jarayonlarida xalq maslahatchilarining sustkashliklarini bartaraf qilish masalalarida ko'p narsalar sudyaga va uning xalq maslahatchilari bilan munosabatlariga bog'liq. Aynan sudya xalq maslahatchilarining ishda faol ishtirok etishlari, qonunlarni buzishga sabab bo'lgan holatlarni belgilashda dalillarni o'rganib chiqishlari

¹⁴ Qarang prisyajniy sud to'g'risida: Истина ... и только истина! Пять бесед о судебно-правовой реформе. -М.: Юрид.лит.,1990. -Б.142-239; Николайчик В.М. Уголовный процесс США. -М.: Наука, 1981.

va baholashlari uchun barcha shart-sharoitlarni yaratib berishi lozim.

Shunday qilib, bizning sud tizimimiz yanada turlicha va samarali bo'lishi kerak va o'z tarkibiga xususan, sudyalarning yakka tartibda ish yuritish, kelishtirish sudyalari, xalq maslahatchilarining ishtiroki hamda qasamyod qilgan xalq maslahatchilarini kiritishi lozim.

Yuqorida ko'rib chiqilgan jamoatchilikning odil sudlov jarayonida ishtirok etishining shakllari ushbu tamoyilning jinoyat ishlari bo'yicha odil sudlovni yuritishda samarali qo'llanilishidan dalolat beradi.

Qonun manbalari

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. 1992-yil, 8-dekabr. -T.: O'zbekiston, 2003.

2. "O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga o'zgartirishlar va qo'shimchalar kiritilishi to'g'risida"gi qonun 24.04.2003-y.

3. Всеобщая декларация прав человека. -Права человека. Основные международные документы.: Сб. документов. -М.: Международные отношения. 1989. -с. 134-142.

4. Международный Пакт о гражданских и политических правах. Права человека. Основные международные документы: сб. документов. -М.: Международные отношения, СЭ. -с. 35-40.

5. O'zbekiston Respublikasining "Sudlar to'g'risida" Qonuni, 14-dekabr 2000-y.

6. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual Kodeksi (11,12,13,14,16,19,20,23,24,25,28-moddalar). -T.: Adolat, 1999.

7. O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik protsessual Kodeksi (1-4, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 16-moddalar) - T.: O'zbekiston, 1998. -142 betlar.

8. O'zbekiston Respublikasining xo'jalik-protsessual Kodeksi (1,2,4,5,6,7,8-moddalar) - O'zbekistonning yangi qonunlar, 9. -T.: "Adolat", 1995. - 176-178 betlar.

9. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi va Oliy xo'jalik sudi Plenum "Sud hokimiyati to'g'risida"gi 20-dekabr 1996-y. Qarori O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Byulleteni, 1997, №1-2, 102-105 betlar.

10. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi qarorlari to'plami 1991-1997-y. Ikki tomda. 1-tom., –T.: "Sharq", 1997 y.
11. Oliy sud Plenumining №17, 19.12.2003-yil qarori.
12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Qamoqqa olishga sanksiya berishni sudlarga o'tkazish to'g'risida"gi farmoni №PF 3644. 08.08.2005.

Maxsus adabiyotlar

1. Рустамбаев М.Х., Никифорова Е.Н. Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар. Дарслик. Т.: ТДЮИ, 2005.
2. Rustamboyev M.H., Nikiforova E.N. Sud va huquqni muhofaza qiluvchi organlar. Darslik. T.: «Turon-Iqbol». – 2007.
3. Бекари Чезариа. О преступлениях и наказаниях. -М., 1995.
4. Комментарий к Конституции Республики Узбекистан. -Т.: "Адолат", Академия МВД Республики Узбекистан, 1997.
5. Кравченко Ф. Презумпция невиновности // Российская юстиция, 1997, №10.
6. Ларин А.М. Презумпция невиновности. -М.: Наука, 1982.
7. Лебедев В.М. Судебная власть в современной России. Проблемы становления и развития. - СПб.: Санкт-Петербургский государственный университет, юридический факультет, "Лань", 2001.
8. Мотовиловкер Я.О. О принципах объективной истины, презумпции невиновности и состязательности процесса. Ярославль, 1978.
9. Никифорова Е.Н. Независимость судей и подчинение их только закону - важнейший конституционный принцип. - Конституция - основа строительства правового государства. -Т.: "Адолат". 1996.
10. Никифорова Е.Н. Гарантии прав обвиняемого в уголовном процессе. "Ҳуқуқ". ("Право") 1 (5) 1999.
11. Правоохранительные органы. Учебник для вузов. / Под ред. проф. К.Ф. Гуценко 3-е изд. доп. и перераб. - М.: Зерцало, 1997.
12. Петрухин И.Я. Неприкосновенность личности и принуждение в уголовном процессе. М., 1989.
13. Стецовский Ю.И., Ларин А.М. Конституционный принцип обеспечения обвиняемому права на защиту. М., 1988.

14. Строгович М.С. Право обвиняемого на защиту, презумпция невиновности. - М.: Наука, 1984.
15. Савицкий В.М. Организация судебной власти в Российской Федерации. Учебное пособие для вузов. - М.: БЕК, 1996.
16. Тихомирова Л.В., Тихомиров М.Ю. Юридическая энциклопедия /Под ред. М.Ю. Тихомирова. - М.: 1997.
17. O'zbekistonda sud hokimiyati: islohotlar davri. (mualliflar jamoasi). T.: Adolat. 2002.

Nazorat savollari

1. Odil sudlov tushunchasiga ta'rif bering, huquqni muhofaza qilish faoliyatining boshqa yo'nalishlaridan farqini ko'rsating.
2. Odil sudlov va sud hokimiyatining o'zaro munosabati va farqi nimadan iborat?
3. Odil sudlovning demokratik asoslarining (tamoyillarining) yuridik mohiyatini tasvirlab bering.
4. Odil sudlov sohasida qonuniylik tamoyilini amal qilishi nimani anglatadi?
5. Birinchi instansiya, apellyatsiya, kassatsiya va nazorat sudlarida hay'at tarkibida ishlarni ko'rib chiqish qanday amalga oshiriladi?
6. Aybsizlik prezumpsiyasiga ta'rif bering va undan kelib chiqadigan qoidalarni sanab o'ting.
7. Odil sudlovni amalga oshirish vakolatiga ega bo'lgan organlarni sanab bering.
8. Odil sudlovning tamoyilining faqat sud tomonidan amalga oshirilish ahamiyat nima bilan belgilanadi?
9. Gumon qilinuvchi, ayblanuvchi va sudlanuvchining himoyalash huquqini ta'minlashga qaratilgan boshlang'ich (dastlabki) qoidalarni sanab bering.
10. Fuqarolik va jinoyat ishlarini yopiq sud majlisida ko'rib chiqish mumkin bo'lgan holatlarni sanab o'ting.
11. Sud majlisi zalida video tasvirga olish yoki ovoz yozib olish mumkinmi? Kim rasmga olishga ruxsat beradi?
13. Sud himoyasida bo'lish huquqini ta'minlab beruvchi qonuniy aktlarni sanab bering.
14. Odil sudlovni amalga oshirishda tortishuv nimani anglatadi va uning ahamiyati nimadan iborat?

IV BOB. FUQAROLIK ISHLARI BO‘YICHA TUMANLARARO. JINOYAT ISHLARI BO‘YICHA TUMAN (SHAHAR) SUDI

4.1. Fuqarolik ishlari bo‘yicha tumanlararo va jinoyat ishlari bo‘yicha tuman (shahar) sudlari - umumiy yurisdiksiya sudlarining asosiy bo‘g‘ini, ularning vakolatlari

Sud tizimini isloh qilishda muhim qadamlardan biri O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoniga muvofiq sudlarning ixtisos-lashtirilishi, ya’ni umumiy yurisdiksiya sudlarini fuqarolik va jinoiy ishlar bo‘yicha sudlarga ajratilishi bo‘ldi. Bu, shubhasiz fuqarolarning huquq va erkinliklari himoyasining kafolatlarini yanada mustahkam-lash, sud ishlarini sifatli va o‘z vaqtida ko‘rib chiqilishini ta’minlab berdi.

Sudlarning ixtisoslashtirilishi odil sudlov uchun qo‘shimcha kafolatlarni beradi. Bir qator rivojlangan mamlakatlarda, xususan AQSH, Angliya, Fransiya, Italiya va Germaniyada bir necha o‘n yillar davomida odil sudlovni ixtisoslashtirilgan sudlar tomonidan amalga oshirilishi o‘zini oqladi. Hatto bu mamlakatlarning ba’zi birlarida yanada chuqurroq ixtisoslashtirilgan sudlar mavjud, *masalan*, oilaviy ishlar, mehnat, voyaga yetmaganlar ishlari bo‘yicha sudlar va boshq. O‘zbekiston Respublikasi ham sud faoliyatini yanada ixtisoslashtirish yo‘lidan bormoqda.

Odil sudlovni amalga oshirishning sifatini oshirish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2000-yil 14-avgustdagi "O‘zbekiston Respublikasining sud tizimini takomillashtirish to‘g‘risi-da"gi Farmoniga muvofiq mavjud umumiy yurisdiksiya sudlari asosida fuqarolik ishlari bo‘yicha Qaraqalpog‘iston Respublikasi Oliy sudi, fuqarolik ishlari bo‘yicha viloyatlar, Toshkent shahar va tumanlararo sudlar, jinoyat ishlari bo‘yicha Qaraqalpog‘iston Respublikasi Oliy sudi, jinoyat ishlari bo‘yicha viloyatlar, Toshkent shahar va tuman (shahar) sudlari tashkil etildi. Ushbu farmon odil sudlov va sud ishlarini o‘z vaqtida ko‘rib chiqishni, fuqarolarning siyosiy, ijtimoiy huquq va erkinliklari himoyasining kafolatlarini yanada kuchaytirishni ta’minlash maqsadida sudlarning ixtisoslashtiri-lishiga qaratilgan. O‘zbekiston

Respublikasida 2001-yil 1-yanvardan boshlab fuqarolik va jinoyat ishlari bo'yicha sudlar o'z faoliyatlarini boshladilar.

Hozirgi kunda sudyalar o'z ixtisoslariga muvofiq qonunchilik va sud amaliyotini yanada chuqurroq o'rganish imkoniyatiga egalar. Bundan tashqari, Adliya vazirligi tomonidan jinoyat va fuqarolik ishlari bo'yicha sudyalarni qayta tayyorlash bo'yicha alohida dasturlar ishlab chiqilmoqda.

Umumiy sudlar tizimida fuqarolik ishlari bo'yicha tumanlararo, tuman (shahar) sudlari va jinoyat ishlari bo'yicha tuman (shahar) sudlari asosiy bo'g'in hisoblanadilar. Bu birinchi navbatda odil sudlovni amalga oshirishda keng vakolatlar berish hamda ko'rib chiqiladigan ishlarning salmog'ini oshirish bilan bog'liq.

Fuqarolik ishlari bo'yicha tumanlararo, jinoyat ishlari bo'yicha tuman (shahar) sudlarining hissasiga fuqarolik va jinoyat ishlari bo'yicha hamda ma'muriy huquqbuzarlik bo'yicha materiallarning asosiy qismi to'g'ri keladi. Ular qonunga muvofiq boshqa sudlar (viloyat, harbiy va bosh. sudlar) vakolati doirasida bo'lgan fuqarolik va jinoyat ishlarinigina ko'rib chiqmaydilar. Odatda, aholi o'z muammolari bilan shu sudga murojaat qiladi va ko'p hollarda shu erda o'z savollariga kerakli javobni oladi. Fuqarolik ishlari bo'yicha sudlar tomonidan ko'rib chiqiladigan ishlar ko'lami barqaror kengayib borish xususiyatiga ega. *Masalan*, 1994-yilda taxminan 64 ming fuqarolik ishlari ko'rib chiqilgan bo'lsa, 2000-yilga kelib esa taxminan 94 ming fuqarolik ishlari ko'rib chiqildi¹⁵.

Bu sudlarni tashkil qilish tamoyillari O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, "Sudlar to'g'risida" qonun va boshqa qonunlar bilan belgilab berilgan. O'zbekiston Respublikasida fuqarolik ishlari bo'yicha tumanlararo sudlar tashkil etilgan. Fuqarolik ishlari bo'yicha tumanlararo sudlarini tashkil etish ko'rib chiqiladigan ishlar ko'lami va boshqa omillarni hisobga olgan holda amalga oshiriladi. Jinoyat ishlari bo'yicha sudlar tuman bo'limi mavjud bo'lmagan har bir tuman (shahar)da amal qiladi. Tuman (shahar)da bitta sud tashkil etiladi, lekin butun tuman (shahar) yoki tuman va shu tumanda joylashgan shaharlar uchun bitta sudni

¹⁵ O'zbekiston sud hokimiyati: islohotlar davri. Mualliflar jamoasi. – T.: Adolat, 2002. – B. 206.

tashkil etish ham mumkin. Fuqarolik ishlari bo'yicha tumanlararo sudlar faoliyati ustidan nazoratni fuqarolik ishlari bo'yicha Qoraqalpog'iston Respublikasi Oliy sudi, fuqarolik ishlari bo'yicha viloyat sudi va fuqarolik ishlari bo'yicha Toshkent shahar sudi amalga oshiradi.

Jinoyat ishlari bo'yicha tuman (shahar) sudlari faoliyati ustidan nazoratni jinoyat ishlari bo'yicha Qoraqalpog'iston Respublikasi Oliy sudi, jinoyat ishlari bo'yicha viloyat sudi va jinoyat ishlari bo'yicha Toshkent shahar sudi amalga oshiradilar.

Fuqarolik ishlari bo'yicha tumanlararo, tuman (shahar) sudlari, jinoyat ishlari bo'yicha tuman (shahar) sudlari faoliyatlarini tashkiliy ta'minoti, sudlarning mustaqilligi va ularning faqat qonunga qat'iy bo'ysunish tamoyillariga amal qilingan holda, O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi qoshidagi maxsus vakolat berilgan organ zimmasiga yuklatilgan.

Tumanlararo, tuman sudlarining asosiy vakolati birinchi instansi-yada fuqarolik, jinoyat va ba'zi bir boshqa ishlarni ko'rib chiqish, ya'ni, yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, muayyan ishlar bo'yicha qo'yilgan masalarga oid (jinoiy javobgarlikka tortilgan shaxsning aybdor yoki aybsizligi, qonunda ko'zda tutilgan jazoni qo'llash yoki qo'llamaslik, mulkiy da'volarni isbotlanganligi yoki isbotlanmaganligi va sh.k.) qarorlarni qabul qilishdan iborat.

Fuqarolik ishlari bo'yicha tumanlararo sudlar tomonidan ko'rib chiqiladigan barcha ishlarni umumiy xususiyatlariga ko'ra guruhlariga ajratish mumkin. *Shartli ravishda shunday guruhlardan uchtasini tuzish mumkin:*

- fuqarolik, oila, mehnat va yer bilan bog'liq huquqiy munosabatlardan kelib chiqadigan nizolar bo'yicha ishlar;
- alohida tartibda ko'riladigan ishlar;
- qonun bilan ularning vakolatiga biriktirilgan boshqa ishlar.

Eng keng tarqalgan fuqarolik ishlari birinchi guruhga tegishli ishlar hisoblanadi. Ular fuqarolik ishlari bo'yicha sudlarga ko'rib chiqish uchun, odatda, vujudga kelgan nizo tomonlarining hech bo'lmaganda biri fuqaro bo'lgan hollarda, kelib tushadi (ushbu ish qonunda ko'rsatilgan belgilarga muvofiq xo'jalik sudi kabi boshqa sudlarda yoki ma'muriy organlar tomonidan ko'rib chiqilishi kerak bo'lmagan holatlarda). Xususan, bularga fuqaro yoki tashkilotga

kimningdir qonunga qarshi (ba'zi holatlarda qonuniy) harakatlari natijasida yetkazgan zararini qoplash bo'yicha, yetkazilgan ma'naviy zarar uchun kompensatsiya to'lash bo'yicha, ish joyiga qayta joylashtirish bo'yicha, ma'lumotlarning tarqatilishi birovga zarar keltirishiga oid nizolar bo'yicha, qilingan mehnat uchun tegishli haqni olish bo'yicha, uy-joy va unga bo'lgan egalik huquqi bo'yicha, meros olish bo'yicha, bolalar, er-xotin yoki ota-onalarni boqish uchun to'lanadigan alimentlar bo'yicha, badiiy yoki boshqa asarlarga mualliflik bo'yicha ishlar va boshqalar kiradi.

Fuqarolar va tashkilotlar o'zlarining huquqiy munosabatlari jarayonida tuzadigan fuqarolik-huquqiy shartnomalar bilan bog'liq nizolar bo'yicha ishlar keng tarqalgan. Bularga oldi-sotdi, uy-joy ijarasi, nashr va boshqa shartnomalar kiradi. Bundan tashqari, bir shaxs tomonidan tuziladigan, bir tomonlama bo'lgan shartnomalar ham kiradi (masalan, sovg'a, vasiyatnoma, merosni qabul qilish yoki undan voz kechish). Shartnomalarning har bir turi ularni tuzish shartlari, tomonlarning huquq va majburiyatlarini belgilab beruvchi tegishli huquqiy normalar doirasida tartibga solinadi. Qonun shartnoma tomonlarining huquqlari sud himoyasida bo'lishini kafolatlaydi.

Ko'pincha fuqarolik ishlari bo'yicha sudlar alohida tartibda ko'riladigan ishlarni ham ko'rib chiqadilar. Bularga yuridik ahamiyat-ga ega bo'lgan faktlarni belgilash, fuqaroni dom-daraksiz yo'qolgan yoki uni o'lgan deb e'lon qilish, fuqaroning layoqati cheklanganligi yoki layoqatsizligini e'tirof etish, mulkning egasizligini e'tirof etish, yo'qolgan hujjatlar bo'yicha huquqlarni qayta tiklash kabi ishlar kiradi. Yuqorida ko'rsatilgan ishlarning boshqa fuqarolik bo'yicha ishlardan keskin farq qiluvchi xususiyati sud haq-huquq bo'yicha nizolar, bir tomonning ikkinchi tomonga bo'lgan da'volarini ko'rib chiqmasligi, faqat ma'lum huquqiy natijalar oqibatlarni keltirib chiqaradigan u yoki bu fakt (holat)larni belgilash masalasinigina ko'rib chiqishi hisoblanadi.

Fuqarolik ishlari bo'yicha tumanlararo sud O'zbekiston Respub-likasining 1995-yil 30-avgustdagi "Fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini buzadigan xatti-harakatlar va qarorlar ustidan sudga shikoyat qilish to'g'risida"gi qonuniga muvofiq kelib chiqqan ishlarni ko'rib chiqish huquqiga ega. Har bir fuqaro, agar davlat

tashkilotlari, mahalliy o'zini o'zi boshqarish tashkilotlari, idoralar, korxonalar va ularning birlashmalari, jamoat birlashmalari yoki mansabdor shaxslarning qonunlarga xilof harakatlari (qarorlari) huquq va erkinliklarini buzilishiga sabab bo'lgan deb hisoblasa, sudga shikoyat qilishi mumkin. Shikoyat bevosita shikoyatchi yashab turgan joydagi sudga yoki tashkilot, birlashma, mansabdor shaxs joylashgan yerdagi sudga beriladi va fuqarolik ishi tartibida ko'rib chiqiladi.

Bu ishlarning asosiy qismi jinoyat ishlari bo'yicha tuman (shahar) sudining hissasiga to'g'ri keladi, lekin qonunga muvofiq ko'rib chiqilishi yuqori yoki harbiy sudlar vakolatida bo'lgan ishlar *masalan*, jinoiy javobgarlikka tortilayotgan shaxsning aybini og'irlashtiruvchi holatlarda qasddan qotillik jinoyatini sodir qilish, o'n to'rt yoshga to'lmagan shaxsni qasddan zo'rlash, genotsid, terrorizm, o'lim jazosi bilan jazolanadigan jinoyatlar va boshqa ishlar (JPK, 389-m.) bundan mustasno.

Agar ko'rib chiqilayotgan ishlar mohiyatiga ko'ra murakkab bo'lmasa O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi raisi, jinoyat ishlari bo'yicha Qoraqalpog'iston Respublikasi Oliy sudi raisi, jinoyat ishlari bo'yicha viloyat, Toshkent shahar sudlarining raislari, O'zbekiston Respublikasi harbiy sudi raisi o'rta bo'g'in sudlari vakolati doirasiga oid jinoiy ishlarni tegishli jinoyat ishlari bo'yicha tuman (shahar) sudi hamda okrug yoki hududiy harbiy sudga ko'rib chiqishlari uchun taqdim etish huquqiga egalar.

Tuman sudi jinoyat va fuqarolik ishlari bo'yicha odil sudlovni amalga oshirishdan tashqari ma'muriy huquqbuzarliklar bo'yicha ishlarni ham ko'rib chiqadi. Bunday ishlarni yakka tartibda ko'rib chiqadilar.

Tuman sudlari ishlarning sezilarli qismi barcha fuqarolik ishlari va ma'muriy huquqbuzarliklar bo'yicha o'zlari chiqargan hukm va qarorlarining ijrosini tegishli darajada ta'minlash tashkil etilgan. Ular jinoyat ishlari bo'yicha hukmlarni ijro etish jarayonida vujudga keladigan masalalarni ko'rib chiqadilar (jazodan shartli-muddatidan ilgari ozod qilish, bir rejimdagi koloniyadan boshqa rejimdagi koloniyaga o'tkazish, kasallik yoki majruhlik sababli jazoni o'tashdan ozod qilish, sudlanganlikni olib tashlash, jazoni yengilroq'iga o'zgartirish va b.q.).

Zamonaviy qonunchilik fuqarolik va jinoyat ishlarini birinchi instansiyada ko'rib chiqadigan sud tarkibini o'zgartirdi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudidan tashqari barcha sudlarda fuqarolik ishlari bo'yicha birinchi instansiya ishlari sudyalardan tomonidan yakka tartibda ko'rib chiqiladi (FPK, 13-modda).

Ishni yakka tartibda ko'rib chiqish va hal qilishda sudya sud nomidan harakat qiladi.

Qoraqalpog'iston Respublikasi Oliy sudining raisi, fuqarolik ishlari bo'yicha viloyat, Toshkent shahar sudlarining qaroriga muvofiq birinchi instansiyaning har qanday ishi hay'atda ko'rib chiqilishi mumkin.

Jinoyat ishlari hay'atda ko'rib chiqiladi. Jiddiy ijtimoiy xavfliligi bo'lmagan jinoiy ishlar, ya'ni qonunda uch yildan ko'p bo'lmagan muddatga ozodlikdan mahrum qilish belgilangan qasddan sodir etilgan jinoyatlar, qonunda besh yildan ko'p bo'lmagan muddatga ozodlikdan mahrum qilish belgilangan ehtiyotsizlik oqibatida qilingan jinoyatlar, qonunda besh yildan ko'proq muddatga ozodlikdan mahrum qilish belgilangan uncha og'ir bo'lmagan qasddan qilingan jinoyatlar hamda qonunda besh yildan ko'proq muddatga ozodlikdan mahrum qilish belgilangan ehtiyotsizlik oqibatida qilingan jinoyatlar yakka tartibda ko'rib chiqiladi (JPK, 13-modda.).

Ish birinchi instansiya sudi tomonidan hay'atda ko'rilganda sud tarkibiga sudya va ikki nafar xalq maslahatchisi kiradi. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi birinchi instansiya ishlarni uch nafar sudyadan iborat tarkibda ko'rib chiqadi. Odil sudlovni amalga oshirishda xalq maslahatchilari sudyaning barcha huquqlaridan foydalanadilar. Ular sud majlisida ishni ko'rish jarayonida kelib chiqadigan hamma masalalarni hal qilishda va hukm chiqarishda raislik qiluvchi bilan teng huquqqa egadirlar.

Fuqarolik ishlari bo'yicha tumanlararo sudlar va jinoyat ishlari bo'yicha tuman sudlarida fuqarolik-protsessual va jinoyat-protsessual qonunchiligida belgilangan tartibda yakka tartibda ishlarni ko'rib chiqish sudya va ikki nafar xalq maslahatchisi tomonidan ko'rib chiqishdan farq qilmaydi.

Amaldagi qonunchilik tuman sudlari ko'rib chiqadigan barcha ishlarni olib borish tartibi va qoidalarini batafsil belgilab beradi. Bular to'g'risida batafsil ma'lumotlar yuridik oliy o'quv yurtlarining o'quv rejasiga kiritiladigan fuqarolik protsessi, jinoyat protsessi va ma'muriy huquq kabi predmetlar o'rganilganida beriladi. Umumiy tartibda bu erda ishlarni qonuniy, asosli va adolatli ko'rib chiqilishini ta'minlab beradigan protsessual qonunchilikning ba'zi jihatlarinigina ta'kidlab o'tish yetarli.

Ushbu holatga misol tariqasida sudlar tomonidan ko'rib chiqiladigan barcha ishlarda barcha masalalar, odatda, sudlanuvchilar, da'vogarlar va javobgarlar ishtirokida va ularning faol qatnashuvi hamda ularga kerakli huquqlarni bergan holda hal qilinishini aytish mumkin. Ular barcha ishlarni o'rganishda ishtirok etadilar, tushunti-rishlar beradilar, isbot taqdim etadilar, iltimosnomalar beradilar, jinoyat ishi bo'yicha hukm ham fuqarolik ishi bo'yicha qaror sud majlisida ko'rib chiqilgan va belgilangan fakt va holatlar asosida chiqariladi.

Sudyalarni tashqi ta'sirlardan himoya qilish maqsadida qonunda sudyalar majlisini olib borish va ish bo'yicha hukm yoki qaror chiqarishning alohida tartibi ko'zda tutilgan. Buning uchun sudyalar sud maslahatxonasida kengashadilar. Bu xonada ushbu ishni ko'rib chiqishdagi sud tarkibiga kiruvchi sudyalardan boshqa hech kim bo'lmasligi kerak. Ushbu qoidaning (sudyalarni kengashi sirining) buzilishi hukm yoki qarorning bekor qilinishiga sabab bo'ladi.

Tumanlararo, tuman sudlarida ishni to'g'ri tashkil etish sudlarning samarali faoliyatlarini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega bo'lib, bu vazifa sud raisi zimmasiga yuklatiladi. Sud ishini tashkil etishda sud raisidan tashqari barcha sudyalar va boshqa sud xodimlari ishtirok etadi. Sud ishini tegishli darajada tashkil etmasdan turib ishlarni tez, to'liq va to'g'ri ko'rib chiqish va sud oldida turga profilaktik va boshqa vazifalarni amalga oshirish mumkin emas.

Ish rejalashtirish asosida tashkil etiladi. Sudning rejasida kadrlar bilan ishlash, xalq maslahatchilarini yuridik tayyorlash, tumanda qonuniylik ahvolini o'rganish, ma'lum turdagi sud ishlarini

ko'rib chiqish amaliyotini umumlashtirish, ish yuritishni tashkil qilish va boshqalar nazarda tutiladi.

Har bir sudyaning joriy rejasi sud maslahatlarini o'tkazish, aholini qabul qilish, sayyor sud majlislarini tashkil etish, majlis va seminarlarda ishtirok etish va boshqalarni o'z ichiga oladi. Har bir sudda tashrif buyuruvchilarni qabul qilish sud raisi, barcha sudyalar tomonidan qat'iy belgilangan va aholi uchun qulay vaqtda amalga oshiriladi.

Har bir sudya tashrif buyuruvchilarni qabul qilish ro'yxatini olib boradi. Sudning qabulxonasida turli sud hujjatlarining namunalari bo'lgan taxtalar qo'yiladi.

Sud apparati odil sudlovni amalga oshirish, sud amaliyotini umumlashtirish, sud statistikasini tahlil qilish, qonunchilikni tizimlash va targ'ib qilish hamda boshqa ishlarni amalga oshirishda sud faoliyatini ta'minlaydilar. Har bir sudda sud faoliyatini takomillash-tirish, sud faoliyati davomida yo'l qo'yiladigan xatolarni aniqlash va ularning oldini olish, ijobiy tajribalarni aniqlash va ularni tarqatish, ehtiyot chora-tadbirlarini ishlab chiqarish va ko'rish maqsadida doimiy ravishda sud amaliyotini o'rganish va umumlashtirish olib boriladi.

Umumlashtirish ishi quyidagi bosqichlardan iborat: umumlashtirish BOBsini tanlash; umumlashtirish dasturini tuzish; sud ishlarini o'rganish; xulosalar chiqarish va tegishli chora-tadbirlarni ishlab chiqish.

Umumlashtirish rejasi amaliyotni o'rganish va umumlashtirish jarayonida javob berish talab qilinadigan savollardan tashkil topadi. Bu kabi savollar ma'lum bir turdagi ishlarda sud tomonidan yo'l qo'yilishi mumkin bo'lgan kamchiliklar, xatolar va qoida buzishlarini topish; dastlabki tergov va so'roqning sifatini; jinoyat qilishga olib keluvchi sabab va holatlarni va boshqalarni aniqlash bilan bog'liq.

Umumlashtirishning maqsadi va dasturiga muvofiq sud raisi ma'lum bir turdagi ishlar o'rganib chiqilishi kerak bo'lgan muddatni belgilaydi, *masalan* chorak, yarim yillik, yil va boshqalar. Umumlashtirish dasturi va muddatini belgilab olgach, sudyalar tanlab olingan har bir turdagi ishlarni o'rganib chiqadilar va ma'lumotlarni tahlil qilib qo'yilgan savollarga tegishli javoblarni beradilar. Sud

ishlarini o'rganib chiqish va belgilangan dastur bajarilgandan so'ng, umumlashtirishning maqsadidan kelib chiqqan holda, xulosalar chiqariladi va takliflar kiritiladi. Sud xodimlarining malakasini oshirish shakllari turli xil bo'ladi. Xalq maslahatchilari bilan ishlash ko'pincha ikki yo'nalishda olib boriladi: ularni yuridik tayyorlash maqsadida o'qitish va sudning tarbiyaviy-profilaktik faoliyatiga jalb qilish.

Sud ishi ustidan nazorat qilishning samarali vositalaridan biri sudyalarning aholi bilan muloqoti hisoblanadi. Bundan tashqari, bu odil sudlov g'oyasini va sud ishi to'g'risida ma'lumotlarni targ'ib qilishning vositasi sanaladi. Har bir sudda statistik hisobot yuritiladi. U hal qilinishi lozim bo'lgan fuqarolik ishlari bo'yicha va jinoyat ishlari ko'rib chiqish bo'yicha sudning hisobotlarini o'z ichiga oladi. Bu ishlar bo'yicha mas'uliyat sud raisining zimmasida bo'ladi. Har bir jinoyat ishi va fuqarolik ishi uchun dastlabki hisobot-statistik kartoch-kani va sudlanuvchining statistik kartochkasini yuritish hisobotning asosini tashkil etadi.

Sudlarda qonunchilik va sud amaliyoti bo'yicha ma'lumot ishlari olib boriladi. Ma'lumot ishlari kodekslar, O'zbekiston Respublikasi-ning boshqa qonunlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, O'zbekiston Respublikasi hukumati qarorlari, O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi izohlari, Adliya vazirligining buyruq va yo'riqnomalari va boshqa hujjatlarning rasmiy nashrlarining nazorat nusxalarini saqlashdan iborat.

Ma'lumot ishlarining holatiga mas'ul bo'lgan sudya amaldagi qonunlarga kiritiladigan rasmiy o'zgartirishlarni nazorat nusxalariga kiritadi va ular bilan qolgan sudyalarni va boshqalarni tanishtiradi. Sudda ish yuritish ishlari sud faoliyati davomida ko'rib chiqiladigan ishlar va boshqa hujjatlarning harakati ro'yxatga olinadigan belgilangan shakldagi jurnallarni, kitoblarni, kartochka va naryadlarni yuritishdan iboratdir.

Ish yuritish bo'yicha umumiy rahbarlik sud raisi tomonidan amalga oshiriladi. Ish yuritish bo'yicha bevosita mas'uliyat devonxona boshqaruvchisi zimmasiga yuklatilgan. U devonxona xodimlari o'rtasida ishlarni taqsimlaydi, statistik hisobot uchun ma'lumotlarni tayyorlaydi, sud bo'yicha buyruq va qarorlar kitoblarini saqlaydi, sudning yuqori turuvchi sud organlari va

boshqa Sud hokimiyatidoralari, jamoat tashkilotlari, korxonalarga yozgan xizmat hatlarini rasmiylashtiradi.

Muayyan aniq bir sudya tomonidan ko'rib chiqilishi lozim bo'lgan ishlar bo'yicha ish yuritishni sudning kotiblari olib boradilar. Ular ishlarni saqlaydilar, kerakli jurnal va kartochkalarni yuritadilar, jinoyat ishlari bo'yicha daliliy ashyolarni saqlashni ta'minlaydilar, tugatilgan ishlarni rasmiylashtiradilar va arxivga topshiradilar.

Sud majlisining kotibi sud majlisi bayonnomasini yuritadi, sud majburiyatlari ijrosi uchun navbatdagi xalq maslahatchilarini taklif qiladi, sud majlisining ishtirokchilari va guvohlarini chaqiradi, eshiti-lishi mo'ljallangan ishlar bo'yicha zarur ma'lumotlarni ta'minlaydi.

4.2 .Fuqarolik ishlari bo'yicha tumanlararo, tuman (shahar) sudi, jinoyat ishlari bo'yicha tuman (shahar) sudining raisi

Fuqarolik ishlari bo'yicha tumanlararo, tuman (shahar) sudi rais va sudyalardan iborat bo'ladi. Jinoyat ishlari bo'yicha tuman (shahar) sudi rais, sudyalar va xalq maslahatchilaridan iborat bo'ladi.

Ushbu sudlarda ishni tashkil qilish sudning kundalik ishi ustidan rahbarlik qiluvchi sud raisining zimmasiga yuklatiladi.

Fuqarolik ishlari bo'yicha tumanlararo, tuman (shahar) sudi, jinoyat ishlari bo'yicha tuman (shahar) sudining raisi sud kengashida rahbarlik qilish va ishni sudyalar o'rtasida taqsimlashdan tashqari xalq maslahatchilari bilan ishlashni tashkil qiladi, fuqarolarni shaxsan qabul qiladi, ularni sud tomonidan qabul qilish, ariza va shikoyatlarni ko'rib chiqish ishlarini tashkil etadi.

Sud raisi sud faoliyatini takomillashtirish maqsadida sud amaliyotini umumlashtirish va sud statistikasini yuritish ishlariga rahbarlik qiladi, qonun buzilishini, huquqbuzarliklar sodir etilishiga olib kelgan sabablar va shart-sharoitlarni bartaraf etish to'g'risida davlat organlari, jamoat birlashmalari va mansabdor shaxslarga taqdimnomalar kiritadi; sud xodimlarining malakasini hamda xalq maslahatchilarining yuridik bilimlarini oshirish ishlarini tashkil etadi.

Tashkiliy jihatdan sud idorasi ishiga rahbarlik qiladi, sud xodimlari bilan mehnat shartnomalarini tuzadi va bekor qiladi, qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

Sud raisi kotiblar, devonxona boshqaruvchisi, ish yurituvchi va boshqalarni tanlash, ishga qabul qilish va ishdan bo'shatish ishlarini amalga oshiradi.

Amaldagi qonunchilikka muvofiq ("Sudlar to'g'risida"gi qonunning 38-moddasi) fuqarolik ishlari bo'yicha tumanlararo, tuman (shahar) sudining, jinoyat ishlari bo'yicha tuman (shahar) sudining raisi yo'qligida uning vakolatlari sudyalarning tegishli malaka hay'atining qarori bilan ushbu tumanlararo, tuman (shahar) sudining sudyalardan birining zimmasiga yuklatilishi mumkinligi ko'zda tutilgan.

Qonun manbalari

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. -T.: O'zbekiston, 2003.
2. "O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga o'zgartirishlar va qo'shimchalar kiritilishi to'g'risida"gi qonun 2003.24.04.
3. O'zbekiston Respublikasining "Sudlar to'g'risida"gi qonuni, 2000 y., 14 dekabr.
4. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual Kodeksi. -T.: Adolat. 1999.
5. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik-protsessual Kodeksi. 30.08.1997 y.

Maxsus adabiyotlar

1. Рустамбаев М.Х., Никифорова Е.Н. Хуқуқни муҳофаза қилувчи органлар. Дарслик. Т.: ТДЮИ, 2005.
2. Rustamboyev M.H., Nikiforova E.N. Sud va huquqni muhofaza qiluvchi organlar. Darslik. T.: «Turon-Iqbol». – 2007.
3. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga sharhlar -T.: Adolat; IIV Akademiyasi 1997 y.
4. Правоохранительные органы. Учебник для вузов. Под редакцией профессора К.Ф. Гуценко. 3-е издание дополненное и переработанное. - М.: Зерцало, 1997.

5. O'zbekiston Respublikasida sud islohotlarini yanada rivojlantirish Dasturi. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Byulleteni, 1996 y., 3-4-son.

6. Савицкий В.М. Организация судебной власти в Российской Федерации. Учебное пособие для вузов. - М.: БЕК, 1996.

7. Тихомирова Л.В., Тихомиров М.Ю. Юридическая энциклопедия (по редакцией М.Ю. Тихомирова). - М.: 1997.

8. O'zbekiston sud hokimiyati: islohotlar davri -T.: Adolat, 2002.

Nazorat savollari

1. Umumiy yurisdiksiya sudlarining ixtisoslashtirilishi qachon amalga oshirilgan?

2. Tumanlararo, tuman sudining sud tizimida tutgan o'rnini qanday?

3. Fuqarolik ishlari bo'yicha tumanlararo sudning vakolatlarini sanab o'ting.

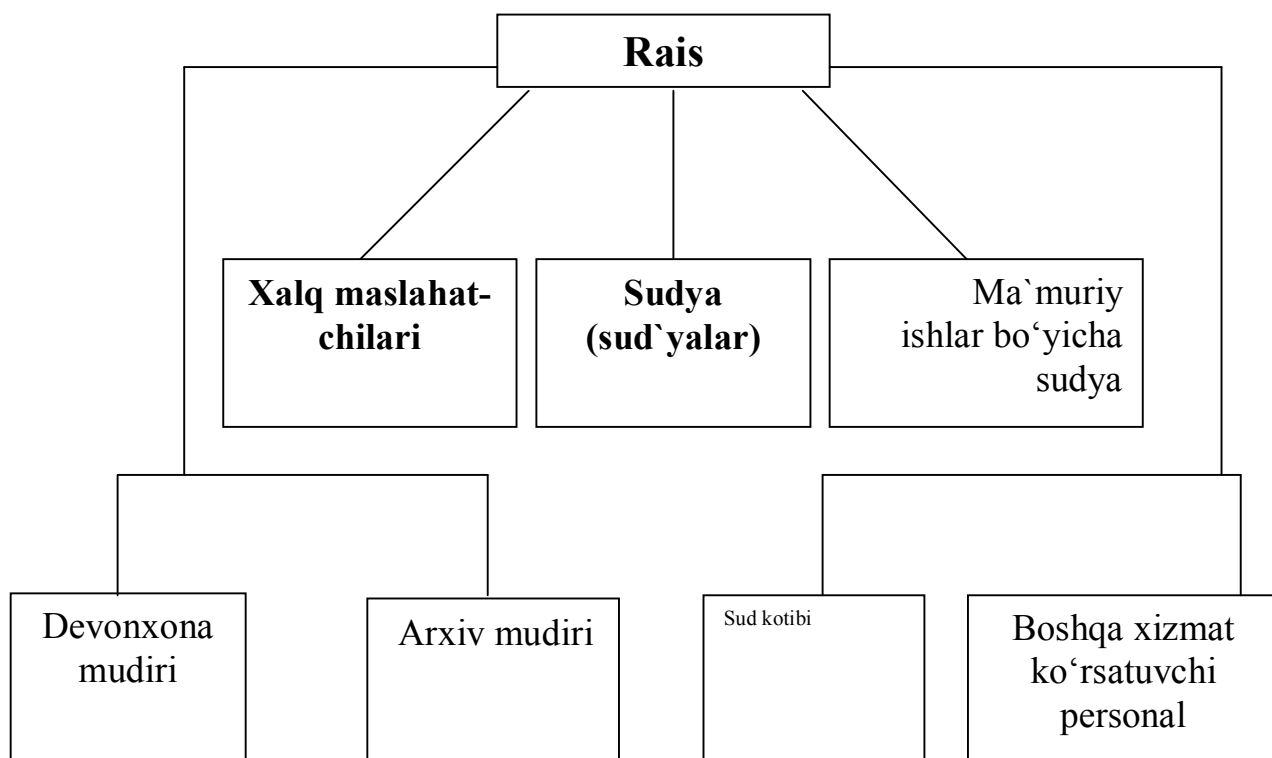
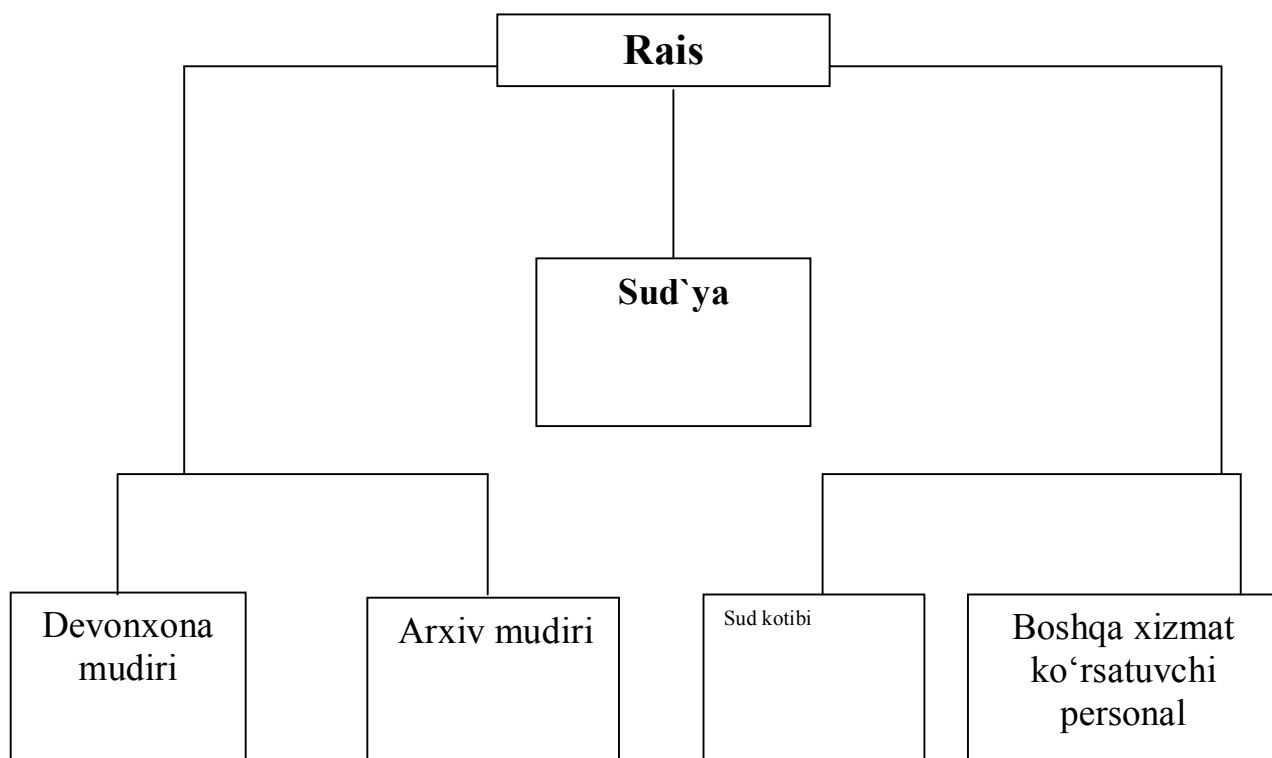
4. Jinoyat ishlari bo'yicha tuman (shahar) sudi qanday vakolatlarga ega?

5. Tumanlararo, tuman (shahar) sudi raisining qanday huquq va majburiyatlari bor?

6. Tumanlararo, tuman (shahar) sudining ishlari qanday tashkil etiladi?

7. Sudyalar va xalq maslahatchilarining asosiy huquqlarini sanab o'ting.

8. Sudyalar va xalq maslahatchilari qanday majburiyatlarga ega?

Jinoyat ishlari bo'yicha tuman (shahar) sudining tuzilishi**Fuqarolik ishlari bo'yicha tumanlararo sudning tuzilishi**

V BOB. QORAQALPOGISTON RESPUBLIKASI OILY SUDI, VILOYAT VA TOSHKENT SHAHAR SUDLARI

5.1. O'rta bo'g'in sudlarining vakolatlari

Jinoyat ishlari va fuqarolik ishlari bo'yicha Qoraqalpog'iston Respublikasi Oliy sudi, jinoyat ishlari va fuqarolik ishlari bo'yicha viloyat, Toshkent shahar sudlari umumiy sudlar tizimida o'rta bo'g'inni tashkil etadi. Sud tizimida o'rta bo'g'in sudyalari bir xil vakolat va mavqega egalar. Ular fuqarolik ishlari va jinoyat ishlarini ko'rib chiqishda keng huquqlarga egalar, xususan ular ishlarni birinchi instansiya sudi sifatida, apellatsiya, kassatsiya va nazorat tartibida ko'rib chiqadilar.

Qoraqalpog'iston Respublikasi Oliy sudi, viloyat sudi, Toshkent shahar sudi:

- o'z vakolatlari doirasida ishlarni birinchi instansiya sudi sifatida, apellyatsiya, kassatsiya tartibida va nazorat tartibida ko'radi;
- tumanlararo, tuman (shahar) sudlarining faoliyati ustidan nazorat olib boradi, sud amaliyotini umumlashtiradi;
- qonunga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

Ushbu bo'g'in sudlari birinchi instansiya sudi sifatida JPK 389-moddasida ko'zda tutilgan jinoyat ishlarini ko'rib chiqadilar. *Masalan*, jinoyat ishlari bo'yicha Qoraqalpog'iston Respublikasining Oliy sudi Jinoyat kodeksining 97-moddasi ikkinchi qismida, 118-moddasining to'rtinchi qismida, 150,153, 155,157,158-moddalarining uchinchi qismida, 159-moddasining to'rtinchi qismida, 160, 161-moddalarida, 210-moddasining uchinchi qismida, 230, 231, 242, 244-moddalarida, 273-moddasining beshinchi qismida ko'zda tutilgan jinoyatlarning (javobgarlikni og'irlashtiradigan holatlarda qasddan odam o'ldirish, javobgarlikni og'irlashtiradigan holatlarda nomusga tegish, tinchlik va xavfsizlikka qarshi jinoyatlar, davlat boshqaruvi tartibiga, odil sudlovga qarshi va boshqa og'ir va o'ta og'ir jinoyatlar to'g'risida) sud ishini ko'rib chiqadi.

Qoraqalpog'iston Respublikasi fuqarolik ishlari bo'yicha Oliy sudi, fuqarolik ishlari bo'yicha viloyatlar va Toshkent shahar sudlari

qonunda o'z vakolatlariga berilgan fuqarolik ishlarini, shuningdek, alohida holatlarni hisobga olib har qanday fuqarolik ishini Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar, Toshkent shahri hududidagi fuqarolik ishlari bo'yicha tumanlararo, tuman (shahar) sudidan olib, birinchi instansiya sudi sifatida o'zining ish yuritishiga qabul qilib olishga yoki bir suddan boshqa tegishli sudga o'tkazishga haqli (FPK, 142-143-moddalar). Viloyat yoki unga tenglashtirilgan sud barcha protsessual qoidalarga amal qilgan holda ishni ko'rib chiqadi va tegishli qaror qabul qiladi.

O'rta bo'g'in sudlari tumanlararo va tuman sudlariga nisbatan yuqori turuvchi sud hisoblanadilar va ushbu sudlar tomonidan chiqarilgan qarorlarning asosli va qonuniyligini tekshirish ishlarida faol ishtirok etadilar.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining 2000-yil 14-dekabr-dagi ikkinchi chaqiriq IV-sessiyasida qabul qilingan yangi tahrirdagi "Sudlar to'g'risida"gi qonunning asosiy yangiliklaridan biri umumiy yurisdiksiya sudlarida protsessual qonunchilikning muhim tartibi (instituti) hisoblanadigan ishlarni apellyatsiya tartibida ko'rib chiqish-ning joriy etilishi bo'ldi. Bu institut xalqaro amaliyotda e'tirof etilgan bo'lib, respublika xo'jalik sudlari tizimida qo'llaniladi. Ishlarni apellyatsiya tartibida ko'rib chiqish yuqori turuvchi sud instansiyasi uchun dalillarni bevosita tekshirib chiqish va tegishli qaror chiqarishga imkon beradi. Bu o'z navbatida fuqarolarning huquqlari himoyasi va qonuniy manfaatlarining kafolatlarini ancha kuchaytiradi, sud ishining samaradorligi va tezkorligini ta'minlaydi, sezilarli darajada davlat mablag'larining tejaliishiga olib keladi.

Apellyatsiya tartibida ishlarni sifatli ko'rib chiqish muhim ahamiyatga ega bo'lib, unda noqonuniy va asoslanmagan qarorlar, hukmlar, ajrimlar va farmoyishlarni kuchga kirishining oldi olinadi va bu o'z navbatida odil sudlovning maqsad va vazifalarini amalga oshirilishini ta'minlab beradi.

O'rta bo'g'in sudlari tuman sudlarining qonuniy kuchga kirmagan hukmlari, qarorlari va ajrimlari ustidan kelib tushgan shikoyat va protestlarini ko'rib chiqishda, sudlarning mustaqillik tamoyilini buzmaganda, muayyan ishlar bo'yicha tegishli

ko'rsatmalar berish orqali odil sudlovning sifati va samaradorligini oshirishning muhim vositasini qo'llaydilar.

Muayyan jinoyat yoki fuqarolik ishi bo'yicha chiqarilgan apellyatsiya ajrimi nafaqat ushbu ish uchun muhim ahamiyatga ega, balki ushbu ishda yo'l qo'yilgan xatolarning boshqa ishlarda takrorlanmasligi uchun tuman sudining keyingi amaliyotiga ta'sir qiladi. Bu o'z navbatida sud amaliyotining shakllanishiga xizmat qiladi, tuman sudi va boshqa quyi turuvchi sudlar ishlarining yaxshilanishiga ijobiy ta'sir qiladi. O'zbekiston Respublikasi JPK 497-moddasiga muvofiq jinoyat ishlari bo'yicha tuman (shahar) sudlarining qonuniy kuchga kirmagan hukmlari ustidan – Qoraqalpog'iston Respublikasi jinoyat ishlari bo'yicha Oliy sudiga, jinoyat ishlari bo'yicha viloyatlar va Toshkent shahar sudlariga apellyatsiya tartibida shikoyat berish va protest bildirish mumkin.

Jinoyat ishlari bo'yicha tuman (shahar) sudlarining qonuniy kuchga kirgan hukmlari ustidan – Qoraqalpog'iston Respublikasi jinoyat ishlari bo'yicha Oliy sudiga, jinoyat ishlari bo'yicha viloyatlar va Toshkent shahar sudlariga; Qoraqalpog'iston Respublikasi jinoyat ishlari bo'yicha Oliy sudining, jinoyat ishlari bo'yicha viloyatlar va Toshkent shahar sudlarining qonuniy kuchga kirgan hukmlari ustidan – shu sudlarning sudlov hay'atlariga kassatsiya tartibida shikoyat berish va protest bildirish mumkin.

Kassatsiya tartibida ishlarni ko'rib chiqish muhim ahamiyatga ega bo'lib, u noqonuniy va asossiz qarorlar, hukmlar, ajrimlar va farmoyishlarning ijro etilishining oldini olish, sud va tergovning xatolarini bartaraf qilishga zamin yaratadi va odil sudlovning maqsad va vazifalari amalga oshirilishini ta'minlab beradi.

Qoraqalpog'iston Respublikasining Oliy sudi, viloyat sudi, Toshkent shahar sudi nazorat instansiyasi sifatida apellyatsiya yoki kassatsiya tartibida ko'rib chiqilgan ishlarda chiqarilgan hukm va ajrim (qaror)larning qonuniyligi va asoslanganligini tekshirish vakolatiga ega. Bu funksiya nafaqat muayyan ishlar bo'yicha yo'l qo'yilgan xatolarni to'g'rilashga, shu bilan birga, Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyat va boshqalar hududida sud amaliyotini tegishli yo'nalishda muvofiqlashtirishga xizmat qiladi.

5.2. O'rta bo'g'in sudlarining tarkibi va tuzilishi

"Sudlar to'g'risida"gi qonunning 29-moddasida shunday deyilgan: Qoraqalpog'iston Respublikasi jinoyat ishlari bo'yicha Oliy sudi, jinoyat ishlari bo'yicha viloyat, Toshkent shahar sudlari rais, rais o'rinbosari, sudyalari, xalq maslahatchilaridan iborat bo'ladi va sud Rayosati hamda sudlov hay'atlari tarkibida ish olib boradi.

Qoraqalpog'iston Respublikasi fuqarolik ishlari bo'yicha Oliy sudi, fuqarolik ishlari bo'yicha viloyat, Toshkent shahar sudlari rais, rais o'rinbosari, sudyalardan iborat bo'ladi va sud Rayosati hamda sudlov hay'atlari tarkibida ish olib boradi.

Qoraqalpog'iston Respublikasi Oliy sudi, viloyat sudi, Toshkent shahar sudi Rayosati shu sudning sudyalaridan iborat tarkibda ish olib boradi.

Qoraqalpog'iston Respublikasi Oliy sudi, viloyat sudi, Toshkent shahar sudi Rayosati majlislari har oyda kamida ikki marta o'tkaziladi va Qoraqalpog'iston Respublikasi Oliy sudi, viloyat sudi, Toshkent shahar sudi Rayosati a'zolarining ko'pchiligi hozir bo'lgan taqdirda vakolatli hisoblanadi.

Muayyan ishlar yuzasidan Qoraqalpog'iston Respublikasi Oliy sudi, viloyat sudi, Toshkent shahar sudi Rayosati qarorlari ovoz berishda qatnashgan Qoraqalpog'iston Respublikasi Oliy sudi, viloyat sudi, Toshkent shahar sudi Rayosati a'zolarining ko'pchilik ovozi bilan qabul qilinadi va tegishli sud raisi tomonidan imzolanadi.

Endi umumiy yurisdiksiya o'rta bo'g'in sudlarining vakolatlari to'g'risida to'xtalib o'tamiz.

Qoraqalpog'iston Respublikasi Oliy sudi, viloyat sudi, *Toshkent shahar sudi Rayosati:*

- o'z vakolatlari doirasida ishlarni nazorat tartibida ko'rib chiqadi;
- sud amaliyotini umumlashtirish natijalarini ko'rib chiqadi;
- hay'atlar faoliyati to'g'risidagi ma'ruzalarni, tumanlararo, tuman (shahar) sudlari raislarining shu sudlar faoliyati to'g'risidagi va qonun hujjatlarini qo'llash amaliyoti to'g'risidagi ma'ruzalarini tinglaydi;
- qonunga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

Hukm va ajrim (qaror) ishlarini nazorat tartibida ko'rib chiqish bu ishlar apellyatsiya yoki kassatsiya tartibida ko'rib chiqilgandan so'nggina va shu sud raisi, prokuror yoki ularning o'rinbosarlarining protestlari asosidagina yo'l qo'yiladi. Protestda o'ta og'ir jinoyat to'g'risidagi qonunni qo'llash, jazoni kuchaytirish yoki mahkumning ahvolini yomonlashtiruvchi boshqa o'zgartirishlarni kiritish, oqlov hukmini yoki sudning ishni tugatilganligi to'g'risidagi ajrimi (qarori)ni qayta ko'rib chiqish kabi masalalar qo'yilishi mumkin. Sudning ayblov hukmi yoki ajrimi (qarori) qonuniy kuchga kirganidan so'ng bir yil davomidagina bunday protestni qayta ko'rib chiqish uchun yo'l qo'yiladi.

Nazorat instansiya sudi jinoyat ishini nazorat tartibida ko'rib chiqib apellyatsiya yoki kassatsiya ajrimi hamda, agar chiqarilgan bo'lsa, sudning keyingi ajrimi, qarorlarini bekor qiladi va ishni apellyatsiya yoki kassatsiya tartibida qaytadan ko'rib chiqishga beradi.

Rayosat tashkiliy xarakterdagi masalalarni hal qiladi. U sud amaliyotini umumlashtirish natijalari, tuman sudlariga qonunchilikni to'g'ri qo'llashda ko'mak berish chora-tadbirlari, jinoyatchilik va sudlovning ahvoli, fuqarolarning shikoyat va arizalarini hal qilish ishlarining ahvoli, sud faoliyatining joriy va istiqboldagi rejalari bo'yicha ma'lumotlarni tinglaydi va muhokama qiladi.

Qoraqalpog'iston Respublikasi Oliy sudi, viloyat sudi, Toshkent shahar sudining *sudlov hay'atlari*:

- o'z vakolatlari doirasida ishlarni birinchi instansiyada ko'rib chiqadi;

- apellyatsiya yoki kassatsiya tartibida shikoyat berish (protest bildirish) huquqiga ega bo'lgan shaxslarning xohishiga ko'ra, ishlarni apellyatsiya yoki kassatsiya tartibida ko'rib chiqadi. Apellyatsiya tartibida ko'rilgan ish kassatsiya tartibida ko'rilmaydi;

- sud amaliyotini umumlashtiradi;

- qonunga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

Sudlov hay'atiga uning raisi rahbarlik qiladi. Odatda sudlov hay'atining raisi sud raisining o'rinbosari bo'ladi. Qoraqalpog'iston Respublikasi Oliy sudi, viloyat sudi, Toshkent shahar sudi raisining o'rinbosari sudlov hay'ati ishini tashkil qiladi; sudlov hay'ati

majlislarida raislik qilishi mumkin ("Sudlar to'g'risida"gi qonunning 35-moddasi).

Ishni birinchi instansiyada ko'rib chiqishda sudlov hay'ati, odatda, raislik qiluvchi va ikki xalq maslahatchisidan iborat tarkibda harakat qiladi. Ishlarni tegishli sudlarning hay'atlarida apellyatsiya va kassatsiya tartibida ko'rib chiqish uch sudyadan iborat tarkibda amalga oshiriladi.

5.3. Qoraqalpog'iston Respublikasi Oliy sudi, viloyat sudi, Toshkent shahar sudi raisi vakolatlari va bu sudlarda ishlarni tashkil qilish

Fuqarolik va jinoyat ishlari bo'yicha Qoraqalpog'iston Respublikasi Oliy sudi, fuqarolik va jinoyat ishlari bo'yicha viloyat, Toshkent shahar sudlarining ishini sud raisi va uning o'rinbosari sud xodimlari yordamida amalga oshiradi. Ushbu sudning ishlarini tashkil etishga sud raisi mas'ul bo'ladi. *Sud u:* faoliyatiga tashkiliy jihatdan rahbarlik qiladi;

- sud ishlari bo'yicha chiqarilgan hal qiluv qarorlari, hukmlar, ajrimlar va qarorlar ustidan qonunda belgilangan doirada va tartibda protest kiritadi;

- sud ishlarini nazorat tartibida tekshirish uchun talab qilib oladi;

- sud Rayosatini chaqiradi va uning majlislarida raislik qiladi;

- sud Rayosatining qarorlari bajarilishi ustidan nazoratni amalga oshirish ishini tashkil etadi;

- Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyat, Toshkent shahar sudlari sudyalarining intizomiy javobgarligi haqida ish qo'zg'atadi;

- sudyalar, sudning boshqa xodimlari hamda xalq maslahatchilari malakasini oshirish ishini tashkil etadi;

- sud amaliyotini umumlashtirish va sud statistikasini yuritish ishini tashkil etadi;

- fuqarolarni shaxsan qabul qiladi, ularni qabul qilish, ariza va shikoyatlarni ko'rib chiqish ishini tashkil etadi;

- sudyalarning malaka hay'ati qarorlari ustidan Umumiy yurisdiksiya sudlari sudyalarining Oliy malaka komissiyasiga taqdimnomalar kiritadi;

- sud devoni ishlariga rahbarlik qiladi, sud xodimlari bilan mehnat shartnomalarini tuzadi va bekor qiladi;

- qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

Bundan tashqari, sud raisi sud ishiga umumiy rahbarlik qilish mas'uliyati yuklangan shaxs sifatida, joriy va kelajak (istiqbol) ishlari bo'yicha rejalarni tasdiqlaydi, sud tomonidan qabul qilingan qarorlar ijrosi nazoratini tashkil qiladi.

U maslahatchilar, kotiblar va boshqa texnik kadrlarga rahbarlik qiladi, sud devoni xodimlarining malakasi va professional mahoratini oshirish ishlarini tashkil qiladi, sudning moliyaviy va hisobot ishlarini nazorat qiladi, aholini qabul qilish va fuqarolarning ariza va shikoyatlarini ko'rib chiqish bo'yicha ishlarni tashkil qiladi, sudning ish yuritish ishlariga rahbarlik qiladi.

O'rta bo'g'in sudi raisi o'rinbosarga ega. Sud raisi o'rinbosarininng vakolatlari "Sudlar to'g'risida"gi qonunning 35-moddasida belgilab berilgan. Qoraqalpog'iston Respublikasi Oliy sudi, viloyat sudi, Toshkent shahar sudi raisining o'rinbosari: sudlov hay'atlarining ishini tashkil etadi; sudlov hay'ati majlislarida raislik qilishi mumkin; sud rayosatiga sudlov hay'atlarining faoliyati to'g'risida ma'ruzalar taqdim etadi; fuqarolarni shaxsan qabul qiladi; sud raisi yo'qligida uning vakolatlarini amalga oshiradi; qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

O'rta bo'g'in sudlarining xodimlari tarkibiga maslahatchilar, devonxona boshqaruvchisi, sud majlisi kotiblari, ish yurituvchilar, mashinistkalar va arxivariuslari kiradi.

Maslahatchilar sudga kelib tushgan shikoyat va ishlarni o'rganib chiqadilar va ular to'g'risida sud raisiga axborot beradilar, boshqa ishlarni bajaradilar.

Devonxona mudiri sud hay'atlari kotiblariga rahbarlik qiladi, tashrif buyuruvchilarni qabul qilishni tashkil etadi, sudga kelib tushgan xatlar bo'yicha sud raisi yoki uning o'rinbosarlariga axborot beradi, xalq maslahatchilarini sudga chaqirish ishlarini tashkil

qiladi, sud raisi yoki uning o‘rinbosarlarining ruxsatiga muvofiq fuqarolarga turli sud hujjatlarini beradi va yuboradi.

Sud majlisining kotiblari birinchi instansiyada ko‘rib chiqiladigan ishlar bo‘yicha bayonnomalarni yuritadi, sud ishtirokchilariga chaqiruv qog‘ozlarini yuboradi, prokuror va advokatlarni ishni tinglash vaqtidan xabardor qiladi, qamoqda bo‘lgan sudlanuvchilarni ma‘lum bir kun va soatda sudga olib kelish ishlarini tashkil qiladi va boshqalarni amalga oshiradi.

Rayosat kotibi rayosatning ish yuritish ishlarini amalga oshiradi, rayosat a‘zolari va prokurorni kengash muddati va ko‘rib chiqiladigan masalalarning xarakteridan xabardor qiladi, rayosat ishining natijalarini rasmiylashtiradi.

Sudning boshqa xodimlari – ish yurituvchilar, kurerlar (xat tashuvchilar), mashinistkalar, arxivariuslari o‘z lavozimlariga muvofiq belgilangan ishlarni amalga oshiradilar. Ularning hammasi sud ishini tashkil qilishga u yoki bu darajada hissa qo‘shadilar.

Viloyat sudi ishini ta‘minlashning muhim vositasi - joriy va kelajak rejasini tuzishdir. Kelajak ishini rejalashtirish viloyat sudining diqqatini sudning asosiy yo‘nalish ishlariga qaratishga imkon beradi. U uzoq muddatli sud faoliyatini ta‘minlab beruvchi chora-tadbirlarni amalga oshirishga xizmat qiladi. Joriy rejalashtirish kundalik ishlarni tashkil qilishga yo‘naltirilgan, *masalan*, protestlarni ko‘rib chiqish, jinoyat va fuqarolik ishlarini hal qilish. Yuqorida ko‘rsatilgan rejalarda xalq maslahatchilarini huquqiy jihatdan o‘qitish, sudyalarning va sud devoni xodimlari majlislarini tashkil qilish ham ko‘zda tutiladi.

Aholini qabul qilishni sud raisi va uning o‘rinbosari tashkil qiladi. Qabul qat‘iy belgilangan vaqtda amalga oshiriladi. Fuqarolarni qabul qilish jarayonida fuqarolarga kerakli huquqiy masalalar tushuntiriladi, ariza va shikoyatlar qabul qilinadi, so‘rov hatlari, ma‘lumotnomalar, sud qarorlaridan ko‘chirmalar, hukmlarning nusxalari beriladi.

Xodimlar bilan ishlash sud raisi, uning o‘rinbosari, devonxona mudiri tomonidan amalga oshiriladi. Bu ishlar butun sud, sud hay‘atlari va texnik xodimlarga taalluqlidir. Xodimlarni tanlash, joylashtirish va boshqa lavozimlarga o‘tkazish viloyat sudining

sudyalari va boshqa xodimlarining professional-ishbilarmonlik va ma'naviy sifatlarini o'rganish asosida amalga oshiriladi.

Xalq maslahatchilari bilan ishlash ularni huquq va sud faoliyatining asoslari bilan tanishtirish, ko'rib chiqilishi lozim bo'lgan ishlar bilan o'z vaqtida tanishib chiqishga sharoit yaratish, materiallarni dastlabki o'rganib chiqishda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan huquqiy masalalarni tushuntirish va boshqa ishlardan iborat bo'lishi kerak.

O'rta bo'g'in sudlari faoliyatning muhim yo'nalishlaridan biri sud amaliyotini o'rganish va umumlashtirish hisoblanadi. Sud hay'atlarining kassatsiya va apellyatsiya amaliyotlarini, Rayosatning nazorat amaliyotini umumlashtirish va muayyan ishlarni o'rganib chiqish asosida ushbu bo'g'in sudlari ishlarda yo'l qo'yilgan xatolar va kamchiliklar bo'yicha amaliy materiallarni oladi. Bu o'z navbatida yo'l qo'yilgan xatolarning sabablarini aniqlash, sud ishining sifati to'g'risida axborotga ega bo'lish va sud faoliyatini takomillashtirish chora-tadbirlarini belgilab olishga imkon beradi.

Qo'yilgan maqsaddan kelib chiqqan holda apellyatsiya, kassatsiya va nazorat amaliyoti turli masalalar bo'yicha umumlashtiriladi va o'rganib chiqiladi: ma'lum turdagi jinoyat va fuqarolik ishlari bo'yicha, mulkiy va protsessual qonunlarni qo'llash masalalari va boshqalar bo'yicha. Bu mansabdor shaxslar tomonidan keltirilgan protestlarning asoslanganligi va qonuniyligi, hukm va qarorlarni tekshirishning samaradorligini aniqlashga imkon beradi. Bundan tashqari shikoyat va protestlarda keltirilgan dalil-isbotlarni o'rganishda yo'l qo'yilgan kamchiliklar aniqlanadi. Umumlashtirish ma'lum bir tuman yoki bir necha tuman sudlarining faoliyati bilan bog'liq bo'lgan materiallarni o'rganish yo'li bilan ham amalga oshiriladi.

Qonunchilikni tizimlashtirish ishlari bu yerda, tuman sudlaridagi kabi, kodekslar va boshqa qonunlar, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, O'zbekiston Respublikasi hukumatining Qarorlari, O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining Qarorlari, Nizomlar va boshqalarni rasmiy nashrlarining nazorat nusxalarini olib borish, ro'yxatga olish va saqlashdan iborat. Jinoyat va fuqarolik ishlari bo'yicha statistik hisobdorlik belgilangan shakl va muddatda sud raislarining

rahbarligi ostida amalga oshiriladi. Statistik hisobdorlik quyi turuvchi sudlarning faoliyatlari to'g'risida ma'lumot-larni to'plash va qayta ishlash ishlarini ham o'z ichiga oladi.

Ish yuritish sud natijalari va qabul qilingan qarorlar ijrosini sifatli rasmiylashtirish ishlarini ta'minlash maqsadida amalga oshiriladi. Bu ishga mas'ul bo'lgan shaxslar sud hujjatlarini tegishli darajada saqlash ishlarining sud ustidan kuzatuv olib borish, belgilagan shakldagi ro'yxatga olish jurnallari, hisob-kartochkalari va naryadlarni yuritish ishlarini amalga oshiradilar. O'rta bo'g'in sudlari sudyalarning malakasini oshirish ishlarini tashkil qilish bilan ham shug'ullanadilar. Xususan, ular sudlar faoliyatining dolzarb masalalari ko'rib chiqiladigan majlislarni (barcha sudyalar ishtirokidagi) o'tkazadilar. Bundan tashqari, yangi qonunchilik, yuqori sud instansiyalarining qarorlari va sud faoliyati uchun ahamiyatga ega bo'lgan boshqa hujjatlar bilan tanishtirish bo'yicha seminar va mashg'ulotlarni tashkil etadilar.

Qonun manbalari

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. 1992-y., 8-dekabr. -T.: O'zbekiston, 2003.
2. O'zbekiston Respublikasining "Sudlar to'g'risida"gi qonuni, 2000-y., 14-dekabr.
3. "O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risidagi" O'zR qonuni. 2003-y., 24-aprel.
4. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat protsessual Kodeksi. -T.: Adolat. 2004.
5. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik protsessual Kodeksi. -T.: Adolat. 2001.

Maxsus adabiyotlar

1. Рустамбаев М.Х., Никифорова Е.Н. Хуқуқни муҳофаза қилувчи органлар. Дарслик. Т.: ТДЮИ, 2005.
2. Rustamboyev M.H., Nikiforova E.N. Sud va huquqni muhofaza qiluvchi organlar. Darslik. T.: «Turon-Iqbol». – 2007.
3. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga sharhlar, -T.: "Adolat"; O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 1997 y.

4. Правоохранительные органы. Учебник для вузов. /Под редакцией профессора К.Ф. Гуценко 3-е издание дополненное и переработанное. -М.: Зерцало, 1997.

5. O‘zbekiston Respublikasida Sud islohotlarini yanada rivojlantirish Dasturi. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Byulleteni, 1996 yil, №3-4 soni.

6. Савицкий В.М. Организация судебной власти в Российской Федерации. Учебное пособие для вузов. -М.: БЕК, 1996.

7. O‘zbekistonda sud hokimiyati: islohotlar davri. -T.: Adolat, 2002.

8. Тихомирова Л.В., Тихомиров М.Ю. Юридическая энциклопедия (под редакцией М.Ю. Тихомирова). - М.: 1997.

Nazorat savollari

1. O‘rta bo‘g‘in sudlarining tarkibini sanab o‘ting.
2. O‘rta bo‘g‘in sudlari qanday vakolatlarga ega?
3. O‘rta bo‘g‘in sudlarining tuzilishi qanday?
4. Sud qismlarining tuzilmaviy bo‘limlarining tashkil etilish tartibi va vakolatlarini sanab o‘ting.
5. O‘rta bo‘g‘in sudlarida ish qanday tashkil etilgan?
6. Sud devonida qanday lavozimlar bor?
7. O‘rta bo‘g‘in sudlari Rayosatining vakolatlarini sanab o‘ting.
8. Qoraqalpog‘iston Respublikasi Oliy sudi, viloyat sudi, Toshkent shahar sudi sudlov hay’atlarining vakolatlarini sanab o‘ting.
9. O‘rta bo‘g‘in sudi raisining o‘rinbosari qanday vakolatlarga ega?
10. Sudyalarning malakasini oshirish ishlari qanday tashkil etilgan?

VI BOB. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI HARBIY SUDLARI

6.1. Harbiy sudlarning vazifalari va ularning O‘zbekiston Respublikasi sud tizimida tutgan o‘rni

Harbiy sudlarning maqsad-vazifalari ma’lum ma’noda umumiy yurisdiksiya sudlarinikiga o‘xshashdir. Ular, O‘zR "Sudlar to‘g‘risida"gi qonuniga muvofiq, fuqarolarning Konstitutsiya va boshqa qonunlar bilan, xalqaro normativ aktlar bilan muhofaza qilinadigan huquq va erkinliklarini, tashkilot, korxona va muassasalarning qonu-niy manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan. Sudning faoliyati qonun ustuvorligini, ijtimoiy adolatni, fuqarolarning tinchligi va totuvligini ta’minlashga qaratilgandir.

Sud hokimiyatining boshqa organlari singari, harbiy sudlar ham shu hokimiyat organlariga xos bo‘lgan vakolatlarga ega bo‘ladi. Ular-ga odil sudlovni amalga oshirish, harbiy shaxslar va ularga tenglash-tirilgan fuqarolarning huquq va erkinliklari bilan bog‘liq mansabdor shaxslarning qaror va farmoyishlarining qonuniyligi va asoslilikini tekshirish, hukmlarning va boshqa sud qarorlarining ijrosini ta’min-lash hamda, harbiy sudlar tizimidagi sudyalar hamjamiyati organlari bilan hamkorlik qilish vazifasi yuklatilgan.

Harbiy sudlar bilan boshqa sudlar ular uchun belgilangan, o‘z faoliyatida qonuniylik tamoyiliga amal qilish majburiyati bilan o‘xshashdir. Harbiy sudlar ham, boshqa sudlar singari, O‘zR Konsti-tutsiyasi va qonunlari, qonun osti hujjatlari talablariga bo‘ysunishi kerak, shuningdek, O‘zR Oliy sudi Plenumi qarorlari va ko‘rsatmalari ham ular uchun majburiydir. Muayyan jinoyat yoki fuqarolik ishlarini ko‘rib chiqayotganda ham bu sudlar, hech bir istisnosiz, O‘zR JPK va FPKlarida belgilangan normalar asosida amal qiladi. *Masalan*, harbiy sudda ham sudlanuvchi unga e’lon qilingan ayblovdan himoyalaniish bilan bog‘liq barcha protsessual huquqlardan to‘la foydalanadi.

Lekin harbiy sudlar boshqa sudlar bilan o‘xshashliklarga ega bo‘lsa-da, ular o‘rtasida ayrim tafovutlar mavjuddir. *Ular quyidagi hollarda namoyon bo‘ladi.*

Birinchidan, harbiy sudlarga qonunlarni sharhlash, konstitutsiyaviy nazorat vakolatlari berilmagan. *Ikkinchidan*, sud hokimiya-ting bu sudlarga berilgan vakolatlari har doim ham umumiy yurisdiksiya sudlari tomonidan olib boriladigan darajada amalga oshirilmaydi. *Masalan*, harbiy sudlar odil sudlovni barcha fuqarolarga nisbatan amalga oshirmaydi. *Uchinchidan*, harbiy sudlar vakolatlari-ning o'ziga xos xususiyati bo'lib, ular tomonidan faqatgina harbiy xizmatga qarshi qaratilgan jinoiy ishlarni ko'rib chiqish va hal etish mumkinligi hisoblanadi. Bunday jinoiy ishlarga buyruqni bajarmaslik, harbiy qismni o'zboshimchalik bilan tashlab ketish, dezertirlik kabi jinoiy ishlar kiradi.

Yuqorida bayon etilgan va boshqa qator omillar ma'lum ma'no-da harbiy sudlarning tashkil etilishi xususiyatlarini va ular faoliyati-ning asoslarini belgilab beradi. Ularning sudlov faoliyati ustidan nazoratni umumiy yurisdiksiya sudlari faoliyati ustidan nazoratni O'zR Oliy sudi amalga oshiradi. Bu orqali esa fuqarolarga nisbatan ham, harbiy shaxslarga nisbatan ham qonunlarning adolatli tatbiq etilishiga erishiladi.

Ammo, harbiy sudlarning tashkil etilishi va faoliyatining asoslari ularning umumiy yurisdiksiya sudlari bilan umumlashganligi xususi-yati bilan namoyon bo'lib, ayni vaqtda ularning boshqa sudlarga nisbatan bo'lgan ma'lum bir muhtoriyatda ekanligi xususiyatining ham mavjudligini belgilaydi. Harbiy sudlar O'zR sud tizimiga kirib, Oliy sud harbiy hay'ati, O'zR harbiy sudi, okrug va hududiy harbiy sudlardan tarkib topgan.

6.2. Harbiy sudlarning rivojlanish bosqichlari

Harbiy sudlar Respublikamizda mustaqillik e'lon qilinishi bilan o'z faoliyatini olib borayotgan bo'lib, Respublika umumiy sud tizimining tarkibiy qismi hisoblanadi.¹⁶ Ulargacha bo'lgan harbiy okruglar umumiy sud tizimiga kirmagan, ular SSSR rahbariyati siyosati tufayli sobiq Turkiston harbiy okrugi qo'shinlari bilan birga "Markaz" - Moskvaga bo'ysungan.¹⁷

¹⁶ Qarang: Указ Президента РУз «О военных трибуналах и органах военной прокуратуры» от 28 февраля 1992 г. и Положение об организации деятельности военных судов от 20 сентября 1993 г.

¹⁷ Армия и общество (сборник статей). - М.: Прогресс, 1990.

Umumfuqarolik organlari ongli harbiy intizom uchun kurasha olmagan, boisi ishlarning tezkor hal etilishini ta'minlay olmagan. Sudyalar armiyadan ajratilgan bo'lib, harbiy xizmat xususiyatlarini bilmas edilar. Tashkiliy jihatdan harbiy tuzilmalar bilan bog'liq bo'l-gan sudlar kerak edi. Bunday sudlar, revolyutsion harbiy tribunallar qo'mondonlik va siyosiy organlar tashabbusi bilan tuzila boshlandi.

1918-yil iyun oyida 1-armiya tarkibida dastlabki harbiy tribunal tashkil etildi va shu yil oxirigacha bunday sudlar amalda bo'lgan barcha armiya frontlarida tashkil etildi. Harbiy tribunallar faoliyatini boshqarish uchun 1918-yil 8-dekabrdan ish boshlagan Revvoen-tribunal tashkil etildi.¹⁸

1919-yil boshlarida ishlab chiqilgan dastlabki aktlarda Revvoen-tribunal faoliyat tartibi hali belgilanmagan edi. 1919-yil 8-yanvarda qabul qilingan front va armiyalarning revvoentribunallariga yo'riqno-malarda sudlovni "soddalashtirilgan tartibda va mumkin qadar tezkorlik bilan, iloji bo'lsa jazo muddatini jinoyat sodir etilish vaqtiga yaqinlashtirgan holda" amalga oshirish lozimligi eslatib o'tilgan xolos. Shuning bilan odil sudlov ko'rinishidagi qatag'onlar uchun za-min yaratildi. 1919-yil 20-noyabrda revolyutsion tribunallar to'g'risi-dagi Nizom tasdiqlandi. Bu nizom tribunallar faoliyatini tartibga soluvchi birinchi qonun hujjati edi.

Revvoentribunallar hukmlari ustidan shikoyat qilib bo'lmasdi va ular e'lon qilingan vaqtdanoq qonuniy kuchga kirgan. Oliy jazo nazarda tutilgan hukmlarni ijro etishning alohida tartibi joriy etilgandi. Bunday hukmning har biri haqida bu hukmni chiqargan sud joylashgan Revvoensovetga va respublika revvoentribunaliga xabar berilgan. Hukm, bu organlar ijroni to'xtatmagan taqdirda ijro etilgan. Agarda hukm ijrosi Revvoensovet tomonidan to'xtatilgan bo'lsa, uni yuqori turuvchi Revvoentribunal ko'rib chiqqan va bu organ hukmni bekor qilishi, o'zgartirishi yoki qoldirishi mumkin edi.¹⁹

¹⁸ Максимов С. Военные трибуналы - органы правосудия. - В кн.: Военные трибуналы - органы правосудия в вооружённых силах. - М., 1988.

¹⁹ Приказ Революционно-военного совета Туркестанской Республики от. 19 июня 1919 г. № 634. - ЦГА РУз, Фонд №25, ОП 1, Д. 170, л.д 12.

Respublika RVTsining rahbariy yo'riqnomalarida bir necha bor ta'kidlanishicha, qarorni yoki hukmni chiqarayotganda sudyalar qo'mondonlik va Revvoensovet fikri bilan bog'lanmagan va barcha narsani "o'zlarining mavqeiga tayanib, jazoning u yoki bu turini qo'llash kerakligi haqida o'zlarining qarashlariga asoslanadilar". Revvoentribunallar faoliyatining xususiyatlari protsessual huquqning ayrim me'yorlarini armiyaning tashkiliy sharoitlarida qo'llashda namoyon bo'lar edi.

Fuqarolar urushining tugashi va armiyaning qisqartirilishi bilan harbiy sud tizimida ham qator o'zgarishlar bo'ldi²⁰.

1921-yil 23-iyungi VTSIK farmoyishi bilan Respublika revvoen-tribunali bekor bo'ldi. Harbiy xizmatchilarning aksariyat ishlarini yana hududiy sudlar ko'rib chiqa boshladi. Sudlovni amalga oshirish shakli birligi tamoyili barcha sudlarning vakolat doirasini belgilab beruvchi 1922-yili 31-oktabrda qabul qilingan sudlov to'g'risidagi nizomda mustahkamlab qo'yilgan edi. 1936-yili esa Narkomyustning tashkil etilishi bilan unga sudlarni tashkiliy boshqarish yuklatildi.

1939-yili 15-iyunida SNK tomonidan qabul qilingan Narkomyust to'g'risidagi Nizomga muvofiq, Narkomyustda maxsus sudlar boshqarmasi tashkil etildi va uning tarkibiga harbiy tribunallar bo'limi kiritildi. Lekin 1940-yil 13-iyunga kelib maxsus sudlar boshqarmasi o'rniga harbiy tribunallar Boshqarmasi tashkil etildi. Bu boshqarma 1942-yil may oyida harbiy tribunallar Bosh Boshqarmasiga (O'TBB) aylantirildi.

Urush yillarida harbiy sudlar faoliyatini boshqarishda asosiy rolni NKYu va O'TBB o'ynagan.²¹ Urush tugaganidan so'ng harbiy sudlarni boshqarishning tashkiliy asoslarini mustahkamlash borasida choralar ko'rila boshlandi. 1946-yili 27-iyulda sobiq Ittifoq Ministrlar Soveti Qurolli Kuchlarning harbiy tribunallar Bosh Boshqarmasi to'g'risidagi Nizomni tasdiqladi. Mazkur nizom bilan Bosh Boshqarma faoliyatining asosiy yo'nalishlari, uning strukturasi va boshqa masalalar belgilab berilgan.

²⁰ Положение о Высшем судебном контроле Туркестанской Республики от 13.07.1921 г - ЦГА РУз, Фонд № 25, ОП № 2/51, Д.413, л.д. 21.

²¹ Деятельность органов военной юстиции в годы Великой Отечественной войны (Круглый стол журнала «Государство и право»). - Государство и право, 1995, № 8. - В.85.

Bundan ham oldin, urushning tugashi bilan, harbiy holat tufayli joriy qilingan protsessual cheklovlar olib tashlangan edi. Harbiy sud organlarining faoliyatidagi o'zgarishlar qonuniylikni mustahkamlash chora-tadbirlari asosida amalga oshirilgan. Suddan tashqari ishlarni ko'rish tartibi va ayrim huquqbuzarliklar uchun jinoiy javobgarlik olib tashlandi, qator amnistiya aktlari chiqarildi.

1956-yili may oyida Ittifoq Adliya vazirligining uning tarkibida bo'lgan harbiy tribunallar boshqarmasi bilan birga tugatilishi bilan harbiy tribunallar boshqaruvi Oliy Sud harbiy hay'atida mujassam etildi. Keyingi yillar shuni ko'rsatdiki, oliy sud instansiyalarida sudlar ustidan nazorat va ular faoliyatining tashkiliy boshqaruvi funktsiya-larining birga olib borilishi shu ikki funktsiyani to'liq va lozim daraja-da bajarishga to'sqinlik qilib, sudyalarning mustaqilligining mustahkamlanishiga imkon bermagan. Harbiy tribunallarga kelsak, bu yuqorida ko'rsatilgan qayta tashkil etish natijasi bo'lib, qator yillar mobaynida kadrlarni tayyorlash, ularni ta'minlash va hokazo muammolarning yechilmasligiga olib keldi.

Sobiq Ittifoq Adliya vazirligining qaytadan tashkil etilishi bilan uning tarkibida harbiy tribunallar Boshqarmasi ham qaytadan tashkil etildi.²² harbiy tribunallarning tashkiliy boshqaruvi harbiy tribunallar to'g'risidagi Nizomning 25-moddasi bilan mustahkamlangan edi.

Mustaqillikning qo'lga kiritilishi bilan Respublika Qurolli Kuch-larida qonun ustuvorligini ta'minlash va mustahkamlash imkoniyati tug'ildi. Harbiy sudlar ilk bor Respublikaning umumiy sud tizimi tarkibiga kiritildi. Bu tarixiy voqea mazkur sudlar oldida odil sudlovni amalga oshirish vazifasi bilan bir qatorda yangi vazifalar, mustaqil-likni mustahkamlash va Vatanni himoya qilish kabilarni belgilab berdi.

O'zR Oliy Kengashining "O'zRning davlat mustaqilligini e'lon qilish to'g'risida"gi qaror bilan tasdiqlangan 1991-yil 31-avgustdagi "O'zR davlat mustaqilligi" to'g'risidagi bayonotida "harbiy tribunallar" degan ibora yo'q bo'lsa-da, shunday deyiladi: "Davlat suvereniteti, fuqarolarning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarini hamda hududiy birligini (yaxlitligini) himoyalash maqsadida O'zR

²² Qarang. Мирзаев Т.К. Деятельность военных судов: проблемы и решения. Автореферат на соискание ученой степени канд. юр. наук. - Т.: 2001. - В. 11-16.

Mudofaa ishlari vazirligi va milliy gvardiya tashkil etiladi. O‘zR yurisdiksiyasi ostiga respublika hududida joylashgan SSSR IIV, SSSR DHQ hamda ichki qo‘shinlari o‘tadi.

O‘zbekiston Respublikasi hududida joylashtirilgan SSSR Mudofaa vazirligining harbiy qismlarni, qo‘shilmalarini shakllantirish va ularni boshqarishga bo‘lgan o‘z huquqini yoqlab chiqadi". Shuningdek, 1991-yili 31-avgustda qabul qilingan "O‘zR davlat mustaqilligi asoslari to‘g‘risida"gi qonunning 6-moddasida shunday deyiladi: "O‘zR Mudofaa ishlari vazirligini tashkil etishga, Milliy Gvardiyani tuzishga va muqobil xizmatni joriy qilishga haqli".

Nihoyat, O‘zR Oliy Kengashining 1992-yil 14-yanvardagi "O‘zRda joylashgan harbiy qismlar va harbiy-o‘quv muassasalari to‘g‘risida"gi farmoyishida shunday deyiladi: "O‘zR yurisdiksiyasi ostiga strategik kuchlar tarkibiga kiruvchi hamda Qurolli Kuchlarning birlashgan qo‘mondonligiga bo‘ysunuvchi harbiy tuzilmalardan tash-qari, respublika hududida joylashtirilgan sobiq SSSRning qismlari, qo‘shilmalari, harbiy o‘quv dargohlari, muassasalari, tashkilotlari va boshqa tuzilmalari olinsin".

Mazkur muhim uchta hujjatda harbiy yustitsiya organlarining Konstitutsiya qabul qilinguniga qadar keyingi rivojlanishi belgilab qo‘yilgan edi. Bu organlar bizning respublikamiz yurisdiksiyasi ostiga o‘tganligi ma‘lum bo‘ldi. Respublikamiz suvereniteti bu organlarning yangi ko‘rinishda shakllanishini bildiradi.²³ Harbiy tribunallar qo‘shinda qonuniylikni mustahkamlashda ijobiy o‘rin tutganligiga qaramay, aholining aksariyat qismida ular harbiydala sudlari va mash‘um "uchliklar", qatag‘onlar bilan birgalikda tasavvur etiladi. Shuning uchun ham ularning nomini o‘zgartiribgina qolmasdan, ularni faktik jihatdan qaytadan shakllantirish kerak edi. Bu sudlar respublika umumiy sud tizimiga uyg‘unlashib ketishi kerak edi. Bu vazifa 2003-yili 24-aprelda qabul qilingan "O‘zR Konstitutsiyasiga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida"gi Qonunning qabul qilinishi bilan hal etildi.

²³ Qarang: Глебов И.Н. Военное право Содружества: состояние и перспективы международно-правового регулирования военно-политических отношений государств СНГ // Государство и право, 1993, № 10. - В.45.

1992-yil 28-fevralda qabul qilingan "harbiy tribunallar va harbiy prokuratura organlari to'g'risida"gi Prezident Farmoni bilan respublika Qurolli Kuchlarida qonuniylik va huquq-tartibotni ta'minlash maqsadida shunday holat belgilandi: respublikamizda joylashtirilgan harbiy tribunallar uning sud tizimiga kiritilib, O'zR nomidan odil sudlovni barcha harbiy qismlar, qo'shilmalar, strategik va umumiy yo'nalishdagi birlashmalar, harbiy-o'quv dargohlari, muassasalar va boshqa harbiy tuzilmalarda amalga oshiradi. Mazkur farmon bilan bir vaqtda sobiq Turkiston harbiy okrugining harbiy tribunali asosida O'zR Qurolli Kuchlar harbiy sudi tashkil etildi.

Yangi qonun hujjatlarining qabul qilinishiga qadar harbiy sudlar o'z faoliyatida O'zR qonunchiligiga va respublika qonunchiligiga zid bo'lmagan sobiq SSSR qonunlariga asoslanib ish yuritishi belgilangan edi. Oliy sudga O'zR Oliy Kengashiga Oliy sud harbiy hay'atining tashkil etilishi haqida taklif kiritish vazifasi yuklatildi. Mudofaa vazirligiga esa harbiy sudlarning va harbiy prokuratura organlarining moddiy-texnik va moliyaviy ta'minotini shaxsiy tarkibning harbiy shaxslar maqomini qoldirib, barcha pulli va boshqa imtiyozlarni saqlab qolgan holda ta'minlash vazifasi yuklatildi.

Mamlakatimiz Oliy kengashi tomonidan 1992-yili 3-iyulda qabul qilingan "O'zR Oliy sudi tarkibida harbiy hay'at tashkil etish to'g'risida"gi qarori bilan bunday hay'at tashkil etildi va uning vakolatiga alohida muhim ishlarni birinchi instansiyada ko'rib chiqish, shuningdek, ishlarni kassatsiya va nazorat tartibida ko'rib chiqish kiritildi. Shu bilan bir vaqtda, O'zR hududida joylashgan harbiy sudlarning ilgari o'rnatilgan tartib bo'yicha tayinlangan sudyalarning vakolatlari tasdiqlandi.

Konstitutsiyaning qabul qilinishi arafasida, 1992-yil 1-dekabrda O'zR Prezidenti huzuridagi Vazirlar Mahkamasining "O'zR harbiy sudlari va harbiy hay'at to'g'risida"gi qarori bilan Respublika Oliy sudiga harbiy hay'atning shtat soni belgilab berildi. Shuningdek, shtatlar Qurolli Kuchlar harbiy sudi va Toshkent, Samarqand, Termez va Farg'ona Qurolli Kuchlar garnizonlarining harbiy sudlari uchun ham belgilab berildi. Mazkur qarorda ayrim yangiliklar ham mavjud edi. Xususan, O'zRning "Umumharbiy majburiyat va harbiy xizmat to'g'risida"gi Qonunining 19-moddasi

2-qismiga binoan, harbiy hay'at a'zolarini haqiqiy harbiy xizmatga chaqirishda ularning sudlarda, adliya organlarida, ichki ishlar organlarida, milliy xavfsizlik organlarida va prokuratura organlarida ishlagan vaqtini harbiy xizmat muddati o'rniga hisoblanadi. Mudofaa Vaziriga Oliy sud Raisi bilan maslaxatlashgan holda harbiy hay'at a'zolarining haqiqiy harbiy xizmatga chaqirilishi bilan ularga harbiy hay'at shtatiga muvofiq harbiy unvonlarni berish yuklatildi.

Harbiy sudlar faoliyatini tashkil etishda 1993-yil 2-sentabr juda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu kuni O'zRning "Sudlar to'g'risida"gi Qonun qabul qilindi va bu qonunda respublika hududida faoliyat yuritayotgan sudlar sifatida harbiy sudlar ham e'tirof etildi. Tabiiyki, sudlarning qonunda ko'rsatilgan barcha vazifalari va prinsiplari "O'zR sud organlari" o'quv kursining birinchi darsligida yoritilgan harbiy sudlar faoliyatiga nisbatan ham tatbiq etildi.²⁴ Keyinchalik esa, sud-huquq islohotining o'tkazilishi bilan mazkur qonunga qator o'zgarish va qo'shimchalar kiritildi. Natijada, 2000-yili 14-dekabrda O'zRning "Sudlar to'g'risida"gi yangi tahrirdagi qonun qabul qilindi.

Mazkur qonunning 4-bobi "harbiy sudlar"ga bag'ishlangan bo'lib, unda bu sudlarning tizimi, ularning sudloviga tegishli bo'lgan ishlar, shuningdek, Qurolli Kuchlar harbiy qismlari, qo'shilmalari va tuzilmalari qo'mondonligiga nisbatan da'vo ishlari va mansabdor shaxslarning noqonuniy harakatlari ustidan shikoyat ishlari hamda alohida holatlar tufayli umumiy yurisdiksiya sudlari faoliyat yuritmaydigan hududlarda barcha jinoiy va fuqarolik ishlari va davlat sirlari bilan bog'liq ishlar keltirilib o'tiladi (40-modda).

Shuningdek, qonunning 41-moddasida harbiy sudlar tarkibi aniqlab berilgan. O'zR Oliy sudi tarkibiga harbiy Kollegiya kirganligi sababli O'zR harbiy sudi viloyat sudlari maqomida tashkil etilgan bo'lib, uning tarkibiga sudyalari bilan xalq maslahatchilari ham kiradi. Garnizonlarning harbiy sudlari tuman sudlari maqomiga tenglashtirilgan bo'lib, ular ham xalq maslahatchilarining ishtirokida o'z faoliyatini amalga oshiradi. Harbiy sudlarning faoliyati to'g'risidagi Nizom 2000 yili 14 dekabrda tasdiqlangan

²⁴ Миренский Б. Правоохранительные органы Республики Узбекистан. учебник для юридических вузов. -Т.: «Adolat», 1998. - В. 88-90.

bo'lib, unda "harbiy sudlar" O'zbekiston Respublikasi sud tizimiga kiradi va odil sudlovni amalga oshirishda O'zR Konstitutsiyasi va qonunlariga asoslanadi, deb to'g'ridan-to'g'ri ta'kidlanadi.

Mazkur Nizom barcha bo'g'in harbiy sudlari uchun tegishli bo'lgan ishlarni aniq qilib belgilab beradi. Shuni ham aytib o'tish kerakki, bunday belgilanish hatto O'zR JPK sida ham yo'q bo'lib, bu hol unga zid bo'lmasdan, balki uning 345-moddasini to'ldiradi. Lekin, harbiy sudlarning faoliyati JPKdan emas, balki boshqa qonun hujjatlaridan kelib chiqib amalga oshiriladi, deyish ham to'g'ri bo'lmaydi. Uning protsessual tartibga solinishi barcha sudlarniki bilan bir xildir. Shuning uchun ham jinoyat protsessi bo'yicha eng yangi darslik va qo'llanmalarda ularning faoliyatiga deyarli to'xtalib o'tilmaydi.²⁵ Harbiy sudlarning faoliyati ustidan nazorat qilish vazifasi O'zR Oliy sudiga yuklangan. Shuning uchun ham O'zR Oliy sudi raisi harbiy sudlar ishlarining tashkil etilishiga oid buyruq va farmoyishlar chiqaradi.

Harbiy sudlarning moddiy-texnik ta'minoti, moliyalashtirish, transport ta'minoti, aloqa vositalari bilan ta'minlash masalalari O'zR Mudofaa vazirligiga yuklatilgan va O'zR Davlat budjetidan tushadigan mablag'lar asosida amalga oshiriladi. Bu holat O'zR Vazirlar Mahkamasining 2001 yili 10 martda qabul qilingan "Sudlar faoliyatining ta'minlanishini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'ri-sida"gi 120-sonli farmoyishiga zid kelmaydi, mazkur faoliyatning moliyalashtirilishi va sudlarning moddiy-texnik ta'minoti, qurilish va sud binolarini qo'riqlash sudlar faoliyatini tashkil etish, moliyaviy va moddiy-texnik ta'minlash bo'yicha departament tomonidan hamda respublika budjeti va O'zR adliya muassasalari va sudlarini rivojlantirish fondi mablag'lari hisobiga amalga oshiriladi.

Bundan kelib chiqib, mazkur departament faoliyati boshqa sudlarga kadrlarni joylashtirish bilan harbiy sudlarga kadrlar tanlash

²⁵ Уголовный процесс. учебник для юридических вузов / Под.ред .И.А.Петрухин. -М: Проспект, 2001. –С.529.; Уголовный процесс. учебник для юридических вузов/ Под.ред .К.Ф.Гуценко.4-изд. - М.: Зерцало, 2000. –С 609.; Уголовно-процессуальное право Российской Федерации. Учебник/Отв. ред: П.Р.Лупинская-М.: Юристь, 1999. –С. 696.; Уголовный процесс / отв. ред. А.С. Кобликов. -М. Юристь, 1995. –С. 320.; Г Громов Н.А. Уголовный процесс России. Учебное пособие. -М.: «Юристь», 1999. –С. 552.; Вандышев В.В. Уголовный процесс в схемах. Учебное наглядное пособие. –Санкт-Петербург: Питер, 2001. –С. 272.; Калиновский К. Уголовный процесс в тестах.Учебное пособие. –Санкт-Петербург: Питер, 2001. – С.144.

ishlari bilan shug'ullanishga qaratilgan. Harbiy sudlar binolarini qo'riqlash harbiy sudlar joylashgan hududda joylashtirilgan garnizon harbiy qismlari tomonidan amalga oshiriladi. Gaupthahtalarda saqlanayotgan hibsga olinganlarni kuzatib borish va sud majlisida ularni qo'riqlash garnizonlarning harbiy komendaturalari va qismlari tomonidan amalga oshiriladi. Boshqa muassasalarda saqlanayotgan hibsga olinganlarni ishni ko'rib chiqish manziliga kuzatib borish va ularni sud majlisida qo'riqlash belgilangan tartibda IIV qismlari va organlari tomonidan amalga oshiriladi.

Bir qarashda harbiy sudlar faoliyatini tashkil etilishi to'g'risidagi Nizom barcha masalalarni qamrab olgandek tuyuladi. Lekin hayot ularning sudloviga tegishli bo'lgan ishlarni yana bir bor o'zgartirdi. Qurolli kuchlarda o'tkazilayotgan islohotlar tufayli, Favqulodda Vaziyatlar vazirligi, Davlat chegarasini qo'riqlash Qo'mitasi, IIV ichki va qoravul qo'shinlarining Bosh Boshqarmasi va Mudofaa vazirligi harbiy okruglarining tashkil etilishi bilan, harbiy sudlarning odil sudlovni amalga oshirish, QQLarda qonuniylik va huquq-tartibotni mustahkamlash faoliyatining samaradorligini oshirish maqsadida O'zR Prezidentining 1999-yili 23-sentabrda qabul qilingan "O'zR harbiy sudini tashkil etish to'g'risida"gi Farmoniga muvofiq, Qurolli Kuchlar harbiy sudi asosida O'zR harbiy sudi tashkil etildi.

Bu sud organining asosiy vazifalari qilib: davlat manfaatlarini himoyalash, Qurolli Kuchlar, Davlat chegarasini qo'riqlash Qo'mitasi, IIV, MXX va FVV ichki va qoravul qo'shinlarining Bosh Boshqarmasi va vazirliklar harbiy bo'linmalari harbiy xizmatchilarining huquq va erkinliklarini muhofaza etish; respublika Konstitutsiyasi va boshqa qonunlariga asoslangan holda qo'shnlarda odil sudlovni amalga oshirish; harbiy xizmatchilarning huquqiy tarbiyasi yuzasidan kompleks chora-tadbirlar ko'rish belgilandi. Hozirgi vaqtda, mazkur Farmonga muvofiq, harbiy sudlar *quyidagi tarkibga ega*: O'zR harbiy sudi, harbiy okruglarning harbiy sudlari va hududiy harbiy sudlar.

6.3. Harbiy sudlarning tashkil etilishi va sudlovga tegishlilik asoslari

Harbiy sudlarning ish yurituviga fuqarolik va jinoyat ishlar tegishlidir. Bunda ularning umumiy yurisdiksiya sudlari bilan o'xshashligi namoyon bo'ladi. Ammo, harbiy sudlar tomonidan ko'rib hal etilishi mumkin bo'lgan ishlar o'z xususiyatlariga ega. Harbiy sudlar faoliyatini tashkil etish to'g'risidagi Nizom qoidalariga muvofiq O'zR harbiy sudlari *quyidagi ishlarni ko'rib chiqadi*:

a) Mudofaa vazirligi, Favqulodda Vaziyatlar vazirligi, Davlat chegarasini qo'riqlash Qo'mitasi, Ichki ishlar vazirligi, Milliy xavfsizlik xizmati va qonunga muvofiq tashkil etiladigan boshqa harbiylashtirilgan muassasalarning harbiy xizmatchilari tomonidan hamda harbiy xizmatga majburlar tomonidan o'quv mashqlari o'tayotgan vaqtda sodir etiladigan jinoiy ishlar;

b) harbiy qismlar, qo'shilmalar va birlashmalarining, harbiy boshqaruv organlarining qo'mondonliklariga nisbatan da'volar hamda harbiy boshqaruv organlari va mansabdor shaxslarining harbiy xizmatchilar huquq va manfaatlarini buzuvchi harakat va qarorlari ustidan shikoyatlar bo'yicha fuqarolik ishlari;

v) alohida holatlar tufayli umumiy yurisdiksiya sudlari faoliyat yuritmaydigan hududlarda barcha fuqarolik va jinoiy ishlar;

g) davlat sirlari bilan bog'liq ishlar;

d) qonunda nazarda tutilgan boshqa ishlar.

Yuqorida bayon etilganlardan ma'lum bo'lishicha, harbiy sudlar sudloviga ishlarning tegishli bo'lishi javobgarlikka tortilayotgan shaxsning harbiy xizmatchi bo'lishi bilan bog'liq. Shuning uchun ham kimlar harbiy xizmatchi bo'lishligini bilib olish juda katta ahamiyatga egadir. Mazkur savolga javobni O'zRning "Umumharbiy majburiyat va harbiy xizmat to'g'risida"gi (12.12.2002), "Mudofaa to'g'risida"gi (11.05. 2001) qonunlaridan, shuningdek, 14.12.2000-yili Oliy Majlis tomonidan tasdiqlangan harbiy sudlar faoliyatini tashkil etish to'g'risidagi Nizom va Oliy Majlis tomonidan 30.08.1995-yili tasdiqlangan O'zR harbiy Doktrinasidan izlash kerak.

Mazkur hujjatlar qoidalariga muvofiq, harbiy xizmatchilar bo'lib O'zR Qurolli Kuchlarida (harbiy doktrinaga muvofiq, O'zR Qurolli Kuchlari quruqlikdagi qo'shinlar, harbiy-havo kuchlari,

havo hujumidan mudofaa qilish qo'shinlari, Maxsus qo'shinlar va muhandislik-qurilish qo'shinlaridan, Milliy Gvardiyadan tashkil topadi) davlat xizmatining maxsus turini o'tayotgan shaxslar hamda harbiy sudlar faoliyatini tashkil etish to'g'risidagi Nizomning a) punktida nazarda tutilgan shaxslar hisoblanadi. Shunisi muhimki, mazkur shaxslar tomonidan sodir etilgan jinoyatlar, basharti ular harbiy xizmatga chaqirilgunga qadar yoki harbiy xizmatga yoxud unga tenglashtirilgan boshqa xizmatga kirishga qadar sodir etilsa, ularning ishlari umumiy yurisdiksiya sudlari tomonidan ko'riladi. Agarda ular tomonidan jinoyat harbiy xizmatni yoki unga tenglashtirilgan boshqa xizmatni o'tayotgan vaqtda sodir etilgan bo'lsa-yu, ammo ular ishning ko'rilish vaqtiga kelib bo'shatilgan bo'lsalar bunda ularning ishlari harbiy sudlar tomonidan ko'rib chiqiladi.

Harbiy xizmatchi bo'lmagan shaxs harbiy sud oldida *quyidagi hollarda javob berishi mumkin*: agarda u harbiy-o'quv dala mashg'u-lotlarini o'tayotganda, umumiy yurisdiksiya sudlari faoliyat yuritma-yotgan hududlarda jinoyat sodir etsa: bir guruh shaxslar javobgarlikka tortilayotgan bo'lsa va ulardan loaqal bittasi harbiy sud sudloviga tegishli bo'lib, uni ajratish mumkin bo'lmasa; bir shaxs yoki bir guruh shaxslar bir necha jinoyatlar uchun javobgarlikka tortilayotganda va bu jinoyatlarning loaqal bittasi harbiy sud sudloviga tegishli bo'lsa, ish harbiy sud tomonidan ko'rib chiqiladi. Harbiy sudlarning tizimi haqida gapirayotganda, shuni ta'kidlab o'tish kerakki, bu sudlar ham umumiy yurisdiksiya sudlari singari uch bo'g'indan iborat bo'ladi.

Asosiy bo'g'inni tuman sudlari maqomida faoliyat yuritadigan okrug va hududiy harbiy sudlar tashkil etadi. Ularning sudloviga jinoiy ishlar umumiy hajmidan barcha bo'g'in sudlarining sudloviga tegishli bo'lgan va podpolkovnikgacha yoki 2-rang kapitani unvoniga-cha bo'lgan shaxslarning jinoyat ishlari tegishlidir (tinchlik vaqtida sodir etilgan jinoyat uchun o'lim jazosi berilishi mumkin bo'lgan jinoyatlardan tashqari). Ular harbiy sudlar tomonidan hal etilishi mumkin bo'lgan deyarli barcha fuqarolik ishlarini ko'rib chiqadilar.

Mazkur bo'g'in sudlari rais, sudyalar, xalq maslahatchilaridan hamda zarurat bo'lsa, sud raisi o'rinbosaridan iborat bo'ladi. Harbiy

sudlarning o'rta bo'g'inini O'zR harbiy sudi tashkil etadi. Bu sud viloyat sudlari maqomida faoliyat yuritadi. Unga birinchi instansiya, apellyatsiya, kassatsiya va nazorat tartibida hamda yangi ochilgan holatlar bo'yicha sud ishlarini ko'rib hal etish funksiyasi yuklatilgan.

O'zR harbiy sudi sudloviga:

- o'lim jazosi nazarda tutilgan jinoyatlar to'g'risidagi ishlar;
- polkovnik, 1-rang kapitani unvoniga ega brigada komandiri yoki ularga tenglashtirilgan xizmat mavqeiga ega bo'lganlar tomoni-dan sodir etilgan jinoyatlar hamda ular bilan bog'liq boshqa ishlar va shikoyatlar. O'zR harbiy sudi umumiy yurisdiksiya sudlarining o'rta bo'g'in sudlari sifatida o'zlaridan quyi turuvchi suddan har qanday ishni birinchi instansiya sudi sifatida olib ko'rishga vakolatlidir. O'zR Harbiy sudi rais, rais o'rinbosari, sudyalari va xalq maslahatchilaridan iborat bo'ladi.

Harbiy sudlarga nisbatan oliy instansiya bo'lib O'zR Oliy sudi hisoblanadi, uning tarkibida harbiy hay'at tashkil etilgan. *O'zR Oliy sudi quyidagilarga vakolatlidir:*

- harbiy sudlarda ishlar tashkil etilishini tekshiradi;
- harbiy sudlov statistikasini olib borishni nazorat qiladi hamda sudlarning amaliyotini o'rganadi va umumlashtiradi;
- harbiy sudlar sudyalarining malakasini oshirish yuzasidan tegishli chora-tadbirlar ko'radi;
- sudyalarning mustaqilligini mustahkamlashga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshiradi;
- O'zR Adliya vazirligi qoshida tashkil etilgan maxsus vakolatli organ va Mudofaa vazirligi bilan hamkorlikda xalq maslahatchilarini saylash ishlarini tashkil etadi hamda harbiy sudlarning tashkil etilishi va moddiy-texnik ta'minoti yuzasidan takliflar ishlab chiqadi.

O'zR Oliy sudining harbiy hay'ati, qonunchilik mazmunidan kelib chiqqan holda, birinchi va nazorat instansiyalari funksiyalarini bajarishga vakolatlidir:

- harbiy hay'at sudloviga oliy zobitlar tarkibiga mansub shaxslar tomonidan sodir etilgan jinoyatlar va ular bilan bog'liq boshqa ishlar va shikoyatlar tegishlidir.

Harbiy hay'at nazorat tartibida O'zR harbiy sudi prezidiumi tomonidan qabul qilingan qarorlar hamda birinchi instansiya sifatida O'zR Harbiy sudining ko'rib chiqqan ishlari yuzasidan apellyatsion va kassatsion ajrimlarini ko'rib chiqadi.

Harbiy sudlar sudyalarining maqomi "Sudlar to'g'risida"gi qonun bilan belgilangan. Harbiy sud sudyasi bo'lib haqiqiy harbiy xizmatni o'tayotgan, zobitlik tarkibi unvoniga ega bo'lgan hamda umumiy yurisdiksiya sudlari sudyalariga qo'yiladigan barcha talablarga javob beradigan O'zRning fuqarosi bo'lishi mumkin. O'zR harbiy sudi sudyasi bo'lib oliy yuridik ma'lumotga ega bo'lgan va yuridik sohada kamida 5 yil ishlagan hamda kamida 2 yil mobaynida sudyalik lavozimida ishlagan, malaka imtihonini topshirgan O'zR fuqarosi bo'lishi mumkin.

Harbiy sudlar sudyalariga harbiy xizmatchilar uchun "Sudlar to'g'risida"gi, "Umumharbiy majburiyat va harbiy xizmat to'g'risida"gi O'zR qonunlarida, umumharbiy Nizomlarda nazarda tutilgan barcha huquqiy va ijtimoiy muhofaza me'yorlari tatbiq etiladi. Harbiy sudlarning sudyalari O'zR Prezidenti huzuridagi sudya lavozimiga nomzodlarni tanlash va tavsiya etish Oliy malaka komissiyasining taqdimnomasiga binoan O'zR Prezidenti tomonidan 5 yil muddatga tayinlanadi.

Barcha bo'g'in harbiy sudlarida ularning odil sudlovni amalga oshirish, sud amaliyotini umumlashtirish, sud statistikasini tahlil etish hamda boshqa funksiyalarni bajarish ishlarini ta'minlovchi devonlar tashkil etiladi. Harbiy sudlarning tarkibi, shtat miqdori, shtat lavozimlarining ro'yxati va bu lavozimlar uchun belgilangan unvonlar ro'yxati O'zR Prezidenti tomonidan O'zR Oliy sudi raisining O'zR Mudofaa Vaziri bilan kelishilgan taqdimnomasiga ko'ra tasdiqlanadi.

Qonun manbalari

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. 1992-yil, 8-dekabr. -T.: O'zbekiston, 2003.
2. "O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga o'zgartirishlar va qo'shimchalar kiritilishi to'g'risida"gi qonun. 24.04.2003 y.
3. O'zbekiston Respublikasining "Sudlar to'g'risida"gi 2000-yil 14 dekabr qonuni, yangi tahrir. 07.21.2001 y.

4. "Harbiy sudlar faoliyatini tashkil qilish to'g'risida"gi Nizom O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining 2000-y. 14-dekabr № 164-II sonli qarori bilan tasdiqlangan.

5. "Turkiston Respublikasining Oliy Inqilobiy tribunali to'g'risida"gi Nizom, 1919-y, 26-aprel. № 36 (TSGA RUz, fond №38, OP № 2, D № 26, 1. d. 20).

6. "Turkiston Respublikasining Oliy Inqilobiy-harbiy kengashining Buyrug'i". 19-iyun 1919-yil, № 634. 6.

7. Turkiston Respublikasining Oliy sud nazorati to'g'risidagi Nizom, 1921 y, 13 iyul

8. O'zbekiston Respublikasi Sudlar to'g'risidagi me'yoriy huquqiy hujjatlar to'plami. -T.: 2001.

Maxsus adabiyotlar:

1. Рустамбаев М.Х., Никифорова Е.Н. Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар. Дарслик. Т.: ТДЮИ, 2005.

2. Rustamboyev M.H., Nikiforova E.N. Sud va huquqni muhofaza qiluvchi organlar. Darslik. T.: «Turon-Iqbol». – 2007.

3. Вандышев В.В. Уголовный процесс в схемах. Учебное наглядное пособие. Санкт-Петербург, Питер, 2001.

4. Глебов И.Н. Военное право Содружества: состояние и перспективы международно-правового регулирования военно-политических отношений государств СНГ // Государство и право, 1993, № 10.

5. Громов Н.А. Уголовный процесс России: Учебное пособие. М.: Юрист, 1999.

6. Деятельность органов военной юстиции в годы Великой Отечественной войны (Круглый стол журнала "Государство и право")- Государство и право, 1995, № 8.

7. Жданов Ю.Н. Современная советская военная доктрина и право. (Государство и право), 1991 №5.

8. Загорский Г. Порядок судопроизводства в реввоентри-буналах.

9. Калиновский К. Уголовный процесс в тестах. Учебное пособие. - Санкт-Петербург, Питер, 2001.

10. Максимов С. Военные трибуналы - Органы правосудия. - В кн.: Военные трибуналы - Органы правосудия в вооружённых силах. - М., 1988.

11. Миренский Б. Правоохранительные органы Республики Узбекистан. Учебник для юридических вузов. -Т.: Адолат. 1998.

12. Правоохранительные органы. Учебник для вузов. Под редакцией профессора Гуценко К. Ф. 3-е издание дополненное и переработанное. -М.: Зерцало, 1997.

13. Савицкий В.М. "Организация судебной власти в Российской Федерации" Учебное пособие для Вузов. -М.: БЕК, 1996.

14. O‘zbekiston Respublikasida sud islohotining rivojlanish dasturi. Oliy sud Byulleteni. №3-4, 1996.

15. Уголовный процесс. Учебник. Под редакцией И.А. Петрухина. -М.: Проспект, 2001.

16. Уголовно-процессуальное право Российской Федерации. Учебник. Ответственный редактор П.А. Лупинская. Издание 3-е, дополненное и переработанное. -М.: Юрист, 1999.

17. Уголовный процесс. Под редакцией Кобликова А.С. - М.: Юрист, 1995.

18. Мирзаев Т.К. Деятельность военных судов: Проблемы и решения. Автореферат на соискание ученой степени канд. юр. наук. -Т.: 2001.

19. Sud hokimiyati islohotlari davri. Mualliflar jamoasi. -Т.: “Adolat”, 2002 y.

Nazorat savollari

1. Harbiy sudlarning vazifalari.
2. Qanday jinoyatlar harbiy sudlar sudloviga tegishli?
3. Harbiy sudlarda ishlar qanday tashkil etiladi?
4. Sud tarkibiy bo‘linmalarining tashkil etilish tartibi va vakolatlarini ko‘rsatib bering?
5. O‘rta bo‘g‘in sudlarda ishlar qanday tashkil etiladi?
6. Sud apparatida qanday lavozimlar mavjud?
7. O‘rta bo‘g‘in sudlari Rayosati qanday vakolatlarga ega?

8. Qoraqolpog‘iston Respublikasi Oliy sudi, viloyat sudlari va Toshkent shahar sudining sudlov hay‘atining vakolatlarini aytib bering.

9. O‘rta bo‘g‘in sudi raisining o‘rinbosari qanday vakolatlarga ega?

10. Sudyalar malakasini oshirish borasidagi ishlar qanday tashkillashtirilgan?

VII BOB. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY SUDI

7.1. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudining sud tizimidagi tutgan o‘rni. Oliy sud vakolatlari

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 110-moddasiga muvofiq O‘zbekiston Respublikasining Oliy sudi fuqarolik, jinoiy va ma‘muriy sohalarda sud faoliyatini amalga oshiruvchi Oliy sud hokimiyati organi hisoblanadi. Oliy sud tomonidan qabul qilinadigan huquqiy hujjatlarning ijro etilishi butun O‘zbekiston hududida majburiydir. Oliy sudning tashkil etilishi va faoliyati 2000-yil 14-dekabrda qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasining "Sudlar to‘g‘risida"gi qonuni bilan tartibga solinadi. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Qoraqalpog‘iston Respublikasi Oliy sudi, viloyat, shahar, tumanlararo, tuman va harbiy sudlar faoliyati ustidan nazorat qilish huquqiga ega.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi fuqarolik, jinoyat va ma‘mu-riy sohalarda sud faoliyatini amalga oshiruvchi oliy sud hokimiyat organi sifatida keng va turli vakolatlarga ega. Boshqacha tarzda ifodalaganda O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Respublika sud tizimi va davlat hokimiyatining boshqa organlari orasida o‘z o‘rnini belgilab beruvchi *quyidagicha bir qator funksiyalarni amalga oshiradi*:

1) fuqarolik, jinoiy va ma‘muriy ishlar bo‘yicha Oliy sud organi sifatida o‘ziga yuklatilgan umumiy sudlar yurisdiksiyasiga taalluqli bo‘lgan vazifalarni bajarish;

2) Qoraqalpog‘iston Respublikasi Oliy sudi, viloyat, shahar, tumanlararo, tuman sudlari faoliyati ustidan nazoratni amalga oshirish;

3) Sudlarga sud ishlarini ko‘rishda qonun qo‘llash sohasida tushuntirish va ko‘rsatmalar berish uchun sud amaliyotini tadqiq etadi va umumlashtiradi; O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining ko‘rsatmalarini amalga oshirilishi ustidan nazorat qiladi;

4) O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga qonunchilik tashabbusi bilan chiqadi.

Yuqorida ko'rsatib o'tilgan *birinchi funksiyaga* ko'ra umumiy sudlar yurisdiksiyasiga taalluqli bo'lgan, lekin birmuncha murakkab bo'lgan fuqarolik, jinoiy ishlar bo'yicha birinchi instansiya sudi sifatida ish ko'radi.

Ushbu sudning yuqorida aytib o'tilgan birinchi funksiyasi shunda namoyon bo'ladiki, u umumiy yurisdiksiya sudlariga tegishli bo'lgan eng og'ir jinoyat va fuqarolik ishlarini mazmunan (birinchi instansiya bilan) ko'rib chiqish vakolatiga ega

Oliy sudning *ikkinchi funksiyasi* birinchisi bilan chambarchas bog'liq. Sudlar faoliyati ustidan sud nazoratini amalga oshirish birinchi navbatda, ular tomonidan sodir etiladigan xatolarni topish va tuzatishdan iboratdir. Shu bilan birga shuni ta'kidlab o'tish kerakki, bu faoliyat faqatgina protsessual shakllarda, ya'ni qonunchilik bilan o'rnatilgan jinoyat sudlov ishlarini yuritish qoidalariga rioya etgan holda amalga oshirilishi kerak. Ushbu talabga rioya etish - umumiy yurisdiksiya sudlarining mustaqilligini va ular tomonidan qabul qilinadigan qarorlarning qonuniyligini ta'minlashning muhim vositasidir.

Uchinchi funksiya ham avvalgilaridan alohidalashtirilgan emas. Ushbu funktsiyani amalga oshirish O'zbekiston Respublikasi Oliy sudiga nafaqat sudlar tomonidan muayyan qonunlarni to'g'ri qo'llash amaliyotiga ta'sir ko'rsatadi, balki boshqa davlat organlari jamoat birlashmalari, mansabdor shaxslarga nisbatan ham qo'llaniladi. Oliy sud Plenumi tomonidan chiqarilayotgan tushuntirish va ko'rsatmalar sudlarining muayyan qonunlarni qo'llashining umumiy amaliyotiga tayanadi, uning mazmunini o'zida mujassam etib sudlar tomonidan tegishli qonunlarning kelajakda tatbiq etilishiga yo'nalish beradi.

Ko'rsatib o'tilgan funksiyalar qatorida O'zbekiston Respublikasi Oliy sudiga berilgan O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 82-moddasida belgilangan qonunchilik tashabbusi vakolati alohida o'rin-ga ega. Bu qonunchilik organining o'zi tomonidan chiqarilayotgan qonunlarning amaliyoti bilan aloqalarini belgilab beruvchi omildir. Aynan amaliyotda chiqarilayotgan qonun va boshqa huquqiy aktlar-ning ijobiy va salbiy jihatlari ko'rinadi. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi qonunlarning qo'llanilishidagi kamchiliklar va qiyinchiliklar

to'g'risida keng ma'lumotga ega bo'lgan davlat organlarining biridir. Ushbu ma'lumotlarga tayangan holda amal qilayotgan qonunchilik-dagi muammo va boshqa kamchiliklarga e'tibor qaratib, Oliy sud qonun ijodkorligida ishtirok etadi. "O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi to'g'risida"gi qonunning 19-moddasiga ko'ra, Konstitutsiyaviy sud tomonidan ko'rib chiqilishi uchun taqdim etgan holda amaldagi qonunchilik tarkibiga ta'sir etishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining raisi Konstitutsiyaviy sud majlislarida ishtirok etib, barcha ko'rilayotgan masalalar yuzasidan o'z fikrini bildirish huquqiga ega.

7.2. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining tuzilishi tizimi, va tarkibi

"Sudlar to'g'risida"gi qonunning 63-moddasiga muvofiq O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining sudyalari O'zbekiston Respublikasi Prezidentining taqdimnomasiga muvofiq 5 yil muddatga O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati tomonidan saylanadi. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining sudyasi bo'lib, oliy yuridik ma'lumotga ega bo'lgan, 7 yildan kam bo'lmagan yuridik stajga ega, sudya sifatida kamida 5 yil ishlagan va tegishli malaka imtihonini topshirgan O'zbekiston Respublikasi fuqarolari saylanishlari mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi rais, uning birinchi o'rinbosari va o'rinbosarlari O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi sud hay'atlari raislaridan iborat.

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi qonun bilan belgilangan bir qator bo'linmalarga bo'lingan tizimga ega. *Oliy sud quyidagi tarkibda faoliyat ko'rsatadi:*

- O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi;
- O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Rayosati;
- Fuqarolik ishlari bo'yicha sud hay'ati;
- Jinoyat ishlari bo'yicha sud hay'ati;
- Harbiy hay'at.

Oliy sud Plenumi yuqori sud instansiyasi hisoblanib, uning tarkibiga Oliy sud sudyalari va Qoraqalpog'iston Respublikasi Oliy

sudining raisi kiradi. Oliy sud Plenumining majlislarida O‘zbekiston Respublikasi Bosh Prokurori qatnashishi shart, shuningdek, Konstitutsiyaviy sudning raisi, Oliy xo‘jalik sudining raisi, Adliya vaziri, sudyalar O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi qoshidagi ilmiy maslahat kengashining a‘zolari qatnashishlari mumkin.

Plenum ishlarni nazorat tartibida ko‘radi, sud amaliyoti materiallarini umumlashtirish masalalarini ko‘rib chiqib amaldagi qonunchilik qo‘llanilishi bo‘yicha tushuntirishlar beradi. Bundan tashqari, Oliy sud raisining taqdimnomasiga binoan Oliy sud huzuridagi ilmiy maslahat kengashi tarkibini tasdiqlaydi, Oliy sud Rayosati tarkibini, sudlov hay‘atlarining tarkibi va raislarini, shuningdek, Oliy sud Plenumining kotibini tasdiqlaydi, Rayosatning ishi to‘g‘risidagi axborotni, shuningdek, sudlov hay‘atlarining faoliyati haqidagi ma‘ruzalarni tinglaydi, Qoraqalpog‘iston Respubli-kasi Oliy sudlari, viloyatlar va Toshkent shahar sudlari, O‘zbekiston Respublikasi harbiy sudi raislarining qonun hujjatlarini qo‘llash masalalari bo‘yicha tushuntirishlarining amalga oshirilishi to‘g‘risidagi ma‘ruzalarni tinglaydi, Oliy sud matbuot organining tahrir hay‘ati tarkibini tasdiqlaydi, Oliy sud Plenumi va Rayosati reglamentini tasdiqlaydi, qonunga mavofiq boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

Oliy sud Plenumi to‘rt oyda kamida bir marta chaqiriladi. Muhokama qilinadigan umumiy masalalarga doir hujjatlar loyihalari Oliy sud Plenumining a‘zolariga, Bosh prokurorga majlisdan 20 kun ilgari yuboriladi. Oliy sud Plenumi plenum a‘zolarining kamida 2/3 qismi hozir bo‘lgan taqdirda vakolatli hisoblanadi. Oliy sud Plenumi qarori ko‘pchilik tomonidan ochiq ovoz berish yo‘li bilan qabul qilinib, shu vaqtning o‘zida kuchga kiradi. Oliy sud Plenumi qarori Oliy sud raisi va Oliy sud Plenumining kotibi tomonidan imzolanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi ishni nazorat tartibida ko‘rish chog‘ida O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi sudyasining ish holatlari va protest vajlari haqidagi ma‘ruzasini tinglaydi. So‘ngra Bosh prokurorning, shuningdek, basharti taraflar ishtirok etayotgan bo‘lsa ularning fikrlari tinglanadi. Protestni muhokama qilish va ovoz berish chog‘ida majlislar zalida Oliy sud

Plenumi a'zolaridan tashqari boshqa shaxslarning bo'lishiga yo'l qo'yilmaydi.

Oliy sud Plenumining a'zolari ovoz berishda betaraf qolishga haqli emas. Raislik qiluvchi oxirgi bo'lib ovoz beradi. Protest yuzasidan qaror, agar uni yoqlab Oliy sud Plenumi a'zolarining ko'pchiligi ovoz bergan bo'lsa, qabul qilingan hisoblanadi. Ishni ko'rishda ilgari qatnashgan sudya ovoz berishda ishtirok etishga haqli emas.

Ko'pchilik ovozini olmagan protest rad etiladi. Shundan so'ng boshqa takliflarning tushish navbatiga qarab ovozga qo'yiladi. Qabul qilingan qarorga rozi bo'lmagan Oliy sud Plenumi a'zosi o'z fikrini yozma ravishda bayon etishga haqli bo'lib, bu fikr Oliy sud Plenumi majlisining bayonnomasiga ilova qilinadi ("Sudlar to'g'risida"gi qonunning 18-moddasi).

Oliy sud Plenumining kotibi Oliy sud sudyasi vazifasini bajarish bilan birga Oliy sud Plenumining majlisini tayyorlashga, majlis bayonnomasini yuritishga doir ishlarni tashkiliy jihatdan ta'minlaydi va Oliy sud Plenumi qabul qilgan qarorlarning ijrosi uchun zarur bo'lgan harakatlarni amalga oshiradi ("Sudlar to'g'risida"gi qonunning 22-moddasi). Muayyan sud ishlarini hal etish bilan bog'liq bo'lmagan, Oliy sud raisi yoki Bosh prokuror tomonidan Oliy sud Plenumi muhokamasiga kiritilgan masalalar tegishincha ularning ma'ruzalari yoki ular vakolat bergan shaxslarning ma'ruzalari bo'yicha tinglanadi. Ushbu masalalarning muhokamasida Oliy sud Plenumi majlisiga taklif qilingan shaxslar ishtirok etishi mumkin.

Plenumning asosiy vazifalaridan biri bu sud amaliyoti masalalari bo'yicha tushuntirishlar berishdir. Bu xildagi tushuntirishlar qonunni bir xilda tushunishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ular sud ishlarini ko'rishdan kelib chiqadigan masalalar bo'yicha muhim va rahbariy ko'rsatmalarni o'zida aks ettiradi. Tushuntirishlar sud amaliyotini o'rganish va umumlashtirish asosida berilib, ular O'zbekiston Respublikasidagi barcha sudlar, davlat organlari va mansabdor shaxslar uchun majburiy hisoblanadi. Oliy sud qarorlari tarkibiga kiruvchi bu xildagi tushuntirishlar qatoriga quyidagilar kiradi:

"Sud hokimiyati haqida". O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi va O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudining 1996-yil 20-dekabrdagi №1 qarori. "Sud hukmi haqida" O'zbekiston Respublikasi Oliy sud Plenumining 1997-yil 2-may №2 sonli qarori. "Birinchi ins-tansiya sudlarining jinoiy ishlarni ko'rishda protsessual qonunchilikka rioya qilishi to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Oliy sud Plenumining 1997-yil 22-avgust №12 sonli qarori. "Sud qarori haqida" O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining 1998-yil 17-aprel №13 sonli qarori.

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Rayosati Oliy sud sudyalaridan Oliy sud Plenumi tomonidan belgilanadigan sonda tuziladi. Oliy sud raisi, uning birinchi o'rinbosari va o'rinbosarlari Oliy sud Rayosati tarkibiga lavozimi bo'yicha kiradilar. Oliy sud Rayosatining majlislari har oyda kamida bir marta o'tkaziladi va Oliy sud Rayosati a'zolarining ko'pchiligi hozir bo'lgan taqdirda vakolatli hisoblanadi. Rayosat qarorni a'zolarining ko'pchiligi qatnashgan taqdirdagina qabul qiladi. Muayyan sud ishlarini hal etish bilan bog'liq Rayosat qarori a'zolarining ko'pchilik ovozi bilan qabul qilinib, shu vaqtning o'zidan kuchga kiradi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Rayosati shuningdek, ishlarni nazorat tartibida ko'radi, sud amaliyotini umumlashtirish nati-jalarini ko'rib chiqadi, Qoraqalpog'iston Respublikasi Oliy sudlari, viloyatlar va Toshkent shahar sudlari, O'zbekiston Respublikasi harbiy sudi raislarining shu sudlar faoliyati to'g'risidagi va qonun hujjatlarini qo'llash amaliyoti to'g'risidagi ma'ruzalarini tinglaydi. Oliy sud sudlov hay'atlari va apparatining ishini tashkil etish masalalarini ko'rib chiqadi, qonunga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshiradi ("Sudlar to'g'risida"gi qonunning 23 moddasi).

Sud faoliyatining asosiy qismi asosan Fuqarolik ishlari bo'yicha sudlov hay'atiga, Jinoyat ishlari bo'yicha sudlov hay'atiga va harbiy hay'atga to'g'ri keladi. Ushbu bo'linmalar tarkibini Oliy sud a'zolari orasidan Oliy sud raisining taqdimnomasiga binoan O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi tasdiqlaydi. Sud hay'atlari faoliyatini hay'at raislari boshqaradi. Hay'at raisi Oliy sud raisining o'rinbosari hisoblanadi. Oliy sud hay'atlari *quyidagi instansiyalar* bo'yicha ishlarni ko'radi: avvalambor, appelyatsiya va

kassatsiya tartibida, shu bilan birga qonuniy kuchga kirgan qarorlar va sudning boshqa huquqiy hujjatlarini nazorat tartibida ko‘radi.

YUqorida aytib o‘tilganidek, sud hay‘atlari birinchi instansiya sudi sifatida fuqarolik va jinoiy ishlarni ko‘rishlari mumkin. Sud hay‘atlarining birinchi instansiya sudi sifatida chiqargan hal qiluv qarori va hukmlari ustidan appelyatsiya yoki kassatsiya tartibida shikoyat yoki protest keltirilishi mumkin.

Jinoyat ishlari birinchi instansiya sudida ko‘rilayotganida ushbu sud a‘zolari bo‘lgan uchta sudya tomonidan ko‘riladi.

Qonuniy kuchga kirgan hal qiluv qarori va hukmlar ustidan keltirilgan protest va shikoyatlar bo‘yicha sud hay‘atlari kassatsiya tartibida ish ko‘radilar. Sud hay‘atlarida bunday ishlar sudyalardan birining raisligi ostida uchta sudya tomonidan ko‘riladi. Bunday tartibda ko‘rilgan ish natijasi ustidan O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Rayosati protest keltirishi mumkin.

Appelyatsiya instansiyasida faqatgina sudning qonuniy kuchga kirmagan hukmlari ustidan berilgan shikoyatlar ko‘riladi. Appelyatsiya tartibida ko‘rilgan ish kassatsiya tartibida ko‘rilmasligi kerak. Sudlanuvchi, uning himoyachisi, qonuniy vakili, jabrlanuvchi, uning vakili qonuniy kuchga kirmagan sudning hukmi ustidan shikoyat, prokuror esa protest keltirishi mumkin. ("Sudlar to‘g‘risida"gi qonunning 13 moddasi).

Mahkum, uning himoyachisi, qonuniy vakili, shuningdek, jabrlanuvchi, uning vakili sudning qonuniy kuchga kirmagan hukmi ustidan shikoyat keltirish, prokuror va uning o‘rinbosari protest bildirishi mumkin.

7.3. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Raisining vakolatlari. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi raisining o‘rinbosari va sud hay‘atlarining raislari

O‘zbekiston Respublikasining "Sudlar to‘g‘risida"gi qonuni O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudining raisi, uning o‘rinbosarlari va sud hay‘ati raislarining vakolatlarini belgilaydi. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudining ish faoliyatiga tashkiliy jihatdan rahbarlik qilish O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi raisi zimmasiga

yuklatiladi. Uning keng vakolatlari doirasiga sud sohasidagi vakolatlari ham, tashkiliy ishlar sohasidagi vakolatlari ham kirib ketadi.

Uning sud sohasidagi vakolatlari jumlasiga quyi sudlar tomonidan ko‘rilayotgan ishlarda ishtirok etish, sudlarning hal qiluv qarorlari, hukmlari, ajrimlari va qarorlari ustidan protest keltirish, bundan tashqari, vaziyat taqozosi bilan sudlar tomonidan chiqarilgan hal qiluv qarorlari, hukmlar, ajrimlar va qarorlar ijrosini qonunda nazarda tutilgan tartibda to‘xtatib turish kabi vakolatlar kiradi.

O‘zbekiston Respublikasi "Sudlar to‘g‘risida"gi qonunning 26-moddasiga ko‘ra O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi raisi *quyidagicha tashkiliy vakolatlarga ega*:

- O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi faoliyatiga tashkiliy jihatdan rahbarlik qiladi;

- O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi va Rayosatini chaqiradi hamda ularning majlislarida raislik qiladi;

- O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi va Rayosatining umumiy masalalar bo‘yicha qabul qilgan qarorlari bajarilishi ustidan nazoratni amalga oshirish ishini tashkil etadi;

- ishni bir suddan boshqa sudga olib berish masalasini hal etadi;

- Plenum va Rayosat muhokamasiga qonunga binoan ularning vakolatiga taalluqli bo‘lgan masalalarni kiritadi;

- O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Rayosati tarkibi, sudlov hay’atlarining hamda umumiy yurisdiksiya sudlari sudyalarning Oliy malaka komissiyasi tarkibi va raislari to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumiga taqdimnomalar kiritadi;

- O‘zbekiston Respublikasi sudlari sudyalarning intizomiy javobgarligi haqida ish qo‘zg‘atadi;

- rais o‘rinbosarlari o‘rtasida vazifalarni taqsimlaydi;

O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi xodimlari bilan mehnat shartnomalarini tuzadi va bekor qiladi;

- O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudining shtat jadvalini tasdiqlaydi;

- buyruqlar va farmoyishlar chiqaradi;

- fuqarolarni shaxsan qabul qiladi hamda ariza va shikoyatlarni ko‘rib chiqish ishlarini tashkil etadi;

- qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi raisining o‘rinbosarlari bo‘lib, ulardan biri birinchi o‘rinbosari hisoblanadi. U rais yo‘qligida uning huquq va majburiyatlarini amalga oshiradi. Birinchi o‘rinbosar ham yo‘q bo‘lgan taqdirda, raisning o‘rinbosarlaridan biri uning vakolatlarini amalga oshiradi.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi raisining birinchi o‘rinbosari, o‘rinbosarlari:

- O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumidan tashqari barcha instansiya sudlarining hal qiluv qarori, hukmlari, ajrimlari va qarorlari ustidan protest keltiradi;

- O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi tegishli sudlov hay’atlarining tashkiliy ishiga rahbarlik qiladi;

- sudlov hay’atlarining faoliyati to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasi - Oliy sudi Plenumiga ma’ruzalar taqdim etadi;

- O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi sudlov hay’atlarining majlislarida raislik qilishi mumkin;

- sud ishlarini nazorat tartibida tekshirish uchun talab qilib oladi;

- sud amaliyotini umumlashtirish, sud statistikasini tahlil qilish bo‘yicha ishni tashkil etadi;

- sudlar tomonidan chiqarilgan, ularning o‘zlari protest kiritishga haqli bo‘lgan hal qiluv qarorlari, hukmlar, ajrimlar va qarorlar ijrosini to‘xtatib turadi;

- sudyalar va sudning boshqa xodimlari malakasini oshirish ishini tashkil etadi;

- vazifalar taqsimotiga muvofiq O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudining tarkibiy bo‘linmalari ishiga rahbarlik qiladi;

- fuqarolarni shaxsan qabul qiladi;

- qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

("Sudlar to‘g‘risida"gi qonunning 27 moddasi).

Sud faoliyatining asosiy qismi sudlov hay’atlariga to‘g‘ri keladi. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudining fuqarolik, jinoyat va

harbiy sud hay'atlari O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi sudyalari orasidan tayinlanib, O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi tomonidan tasdiqlanadi.

Sudlov hay'ati o'z vakolati doirasida ishlarni birinchi instansiya, appelyatsiya, kassatsiya va nazorat tartibida ko'radi, sud amaliyotini o'rganadi va umumlashtiradi, qonun hujjatlarini takomillashtirish yuzasidan takliflar ishlab chiqadi, sud statistikasini tahlil qiladi va qonunga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshiradi ("Sudlar to'g'risida"gi qonunning 25-moddasi).

Sudlov hay'atlarining raislari bevosita hay'at ish faoliyatini tashkil etadi. *Hay'at raislari:* hay'at tomonidan ko'rilayotgan ishlarda raislik qiladi, hay'at tomonidan ko'riladigan ishlarda sud tarkibini belgilaydi, sudlov hay'atlari ishiga rahbarlik qiladi. Ular sud amaliyotini umumlashtirish va o'rganish uchun sud ishlarini talab qilib oladi va qonunda belgilangan boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

7.4. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi apparati. Ilmiy-maslahat kengashi

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi ishini tashkillashtirish bevosita O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi raisi va uning o'rinbosarlari tomonidan, shuningdek, sud apparati tomonidan amalga oshiriladi. Sudlarning tuzilishi va shtat birligining soni tegishincha Oliy sud raisi tomonidan taqdim etilgan taqdimnomaga binoan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan tasdiqlanadi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudida tashkiliy ishlar barcha sud organlaridagi kabi sud tizimining eng yuqori organi bo'lmish O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining rahbariy maqomi asosida tashkil etiladi. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudida *quyidagi masalalarga ko'proq e'tibor beriladi:* sud ishlarini rejalashtirish, fuqarolarni qabul qilish, ariza, shikoyat va takliflarni ko'rib chiqish, sud xulosa va protestlarini sud hay'ati va Plenumiga tayyorlash, quyi turuvchi sudlarning sud amaliyoti va ish hujjatlarini tayyorlash, sud amaliyotini o'rganish va umumlashtirish, sud statistikasini

tashkil etish, normativ hujjatlarni tizimlashtirish, rahbariy ahamiyatga ega bo'lgan Plenum qarorlari loyihalarini tayyorlash va h.k.

Oliy sud faoliyati bilan bog'liq bo'lgan sud amaliyotini o'rganish va umumlashtirish hamda sud statistikasini analiz qilish ishlarini tashkil etishi uchun, qonunchilikni tizimlashtirish va tashviqot ishlarini olib borish va boshqa funksiyalarni amalga oshirish uchun Oliy sud apparatida shu masalalar bo'yicha bo'lim va bo'linmalar tashkil qilinadi. Bo'lim va bo'linmalarning boshliqlari O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi raisining birinchi o'rinbosari, o'rinbosarlari hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi bo'lim va hay'at-larida bosh va katta maslahatchilar, boshqa katta inspektorlar, maslahatchilar, inspektorlar va boshqa xizmatchilar mavjud. Oliy sud shtat jadvali O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi raisi tomonidan tasdiqlanadi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining raisi zarur hollarda sudlarning shtatlar jadvaliga shtat birligi va mehnatga haq to'lash fondi doirasida o'zgartishlar kiritadi ("Sudlar to'g'risida"gi qonunning 78-moddasi). O'zbekiston Respublikasining "Sudlar to'g'risida"gi qonuniga muvofiq sud ishlarida kadrlarni to'g'ri tanlash, sudlar mustaqilligining kafolatini ta'minlash, sud kadrlari bilan bog'liq ishlarda demokratiyani ta'minlash sudyalari malaka hay'atlariga berilgan. Sudyalari Oliy malaka komissiyasi O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi raisining taqdimnomasiga binoan Oliy sud sudyalari orasidan 5 yil muddatga O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi tomonidan saylanadi.

Sudyalari Oliy malaka hay'ati nomzodlarning O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi sudyasi lavozimiga tayyorgarlik darajasini baholaydi; Oliy sud sudyalari doimiy attestatsiya komissiyasidan o'tkazadi; sudyalarga malaka darajalarini berish masalalarini ko'radi; Oliy sud sudyalari ma'muriy javobgarlikka tortish to'g'risidagi masalalarni hal qiladi; Oliy sud sudyalari intizomiy javobgarlikka tortish to'g'risidagi masalalarni hal qiladi; Oliy sud sudyalari vakolatlarini to'xtatish yoki muddatidan ilgari tugatish masalalarini ko'radi.

Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar, Toshkent shahar fuqarolik va jinoyat ishlari bo‘yicha sudlar va harbiy sudlar malaka hay‘ati:

1. Qoraqalpog‘iston Respublikasi fuqarolik va jinoyat ishlari bo‘yicha Oliy sudiga, viloyatlar va Toshkent shahar fuqarolik va jinoyat ishlari bo‘yicha sudlariga, tumanlararo va tuman (shahar) fuqarolik va jinoyat ishlari bo‘yicha sudlarga va harbiy sudlarga sudyalik lavozimiga nomzodlarning tayyorgarlik darajasini baholaydi;

2. Qoraqalpog‘iston Respublikasi fuqarolik va jinoyat ishlari bo‘yicha Oliy sudiga, viloyatlar va Toshkent shahar fuqarolik va jinoyat ishlari bo‘yicha sudlariga, tumanlararo va tuman (shahar) fuqarolik va jinoyat ishlari bo‘yicha sudlarga va harbiy sudlar sudyalarini doimiy malakaviy attestatsiyadan o‘tkazadi;

3. Qoraqalpog‘iston Respublikasi fuqarolik va jinoyat ishlari bo‘yicha Oliy sudiga, viloyatlar va Toshkent shahar fuqarolik va jinoyat ishlari bo‘yicha sudlariga, tumanlararo va tuman (shahar) fuqarolik va jinoyat ishlari bo‘yicha sudlarga va harbiy sudlar sudyalarini ma‘muriy javobgarlikka tortish masalasini ko‘radi;

4. Qoraqalpog‘iston Respublikasi fuqarolik va jinoyat ishlari bo‘yicha Oliy sudiga, viloyatlar va Toshkent shahar fuqarolik va jinoyat ishlari bo‘yicha sudlariga, tumanlararo va tuman (shahar) fuqarolik va jinoyat ishlari bo‘yicha sudlarga va harbiy sudlar sudyalarini intizomiy javobgarlikka tortish masalasini ko‘radi;

5. Qoraqalpog‘iston Respublikasi fuqarolik va jinoyat ishlari bo‘yicha Oliy sudiga, viloyatlar va Toshkent shahar fuqarolik va jinoyat ishlari bo‘yicha sudlariga, tumanlararo va tuman (shahar) fuqarolik va jinoyat ishlari bo‘yicha sudlarga va harbiy sudlar sudyalarining vakolatini to‘xtatish to‘g‘risida qaror chiqaradi;

6. Sudya vakolatini muddatidan ilgari tugatish haqida xulosa beradi;

7. Sudyalar zahirasini shakllantiradi.

Sud amaliyotini o‘rganish va umumlashtirish hamda Oliy sud Plenumi rahbariy ko‘rsatmalarini tayyorlash masalalarining sifatini, shuningdek, sud organlarining ilmiy-yuridik muassasalar bilan aloqalarini yaxshilash maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi huzurida jamoatchilik asosida ishlaydigan ilmiy-maslahat

kengashi tuziladi ("Sudlar to'g'risida"gi qonunning 81-moddasi). Kengash Oliy sud raisining taqdimnomasiga binoan Plenum tomonidan tasdiqlanadi. Kengashga Oliy sud sudyalari, sud organlar amaliyotchi xodimlari, ilmiy xodimlar kiradi. Sud amaliyotini o'rganish va umumlashtirish masalalarini ko'rar ekan, ilmiy-maslahat kengashi, sud ishlarida kelib chiqadigan muammolarga yechim taqdim etadi; Plenum tushuntirishlari va boshqa hujjatlarining loyihalariga aniq ishlab chiqilgan tavsiyalar beradi, bu o'z navbatida ularning aniqligini, bir hilligini va qonuniyligini ta'minlaydi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Oliy sud Byullitenini nashr qilib, uning mazmunini Oliy sud qarorlari, alohida ishlar bo'yicha Plenum qarorlari, hay'at tomonidan chiqarilgan va barcha sudlar uchun mo'ljallangan alohida ishlar bo'yicha qarorlar, hukmlar va ajrimlarning qisqacha tavsifi, Plenum tomonidan ko'rilgan ishlar va Oliy sudda bo'lib o'tayotgan majlis haqida axborot, shuningdek, sud amaliyoti to'g'risidagi ma'lu-motlar va turli xil huquqiy masalalarga oid maqolalar tashkil etadi.

Qonun manbalari

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. 1992-yil 8-dekabr. -T.: O'zbekiston, 2004.
2. "O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi qonuni 24-aprel 2003-yil.
3. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual Kodeksi. –T.: Adolat, 1999.
4. O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik-protsessual Kodeksi. –T.: Adolat, 2001.
5. O'zbekiston Respublikasining "Sudlar to'g'risida"gi 2000-yil 14-dekabr qonuni, yangi tahrir. 07.21.2001.

Maxsus adabiyotlar

1. Рустамбаев М.Х., Никифорова Е.Н. Хуқуқни муҳофаза қилувчи органлар. Дарслик. Т.: ТДЮИ, 2005.
2. Rustamboyev M.H., Nikiforova E.N. Sud va huquqni muhofaza qiluvchi organlar. Darslik. T.: «Turon-Iqbol». – 2007.

3. Иркаходжаев К.П. Организация и деятельность Верховного суда УзССР. Автореферат диссертации на соискание ученой степени канд. юрид. наук. Ташкент, 1965.

4. Правоохранительные органы. Учебник для вузов. Под редакцией профессора Гуценко К.Ф., БЕК, 1996.

5. Программа дальнейшего развития судебной реформы в Республики Узбекистан. Бюллетень Верховного Суда РУз. 1996, №3-4.

6. Славное семидесятилетие. Бюллетень Верховного Суда РУз. 1994. №4.

7. O'zbekistonda sud hokimiyati: islohotlar davri. -T.: "Adolat", 2002 y.

8. Верховный Суд Республики Узбекистан. -Т.: "Узбекистан", 1994.

Nazorat savollari

1. O'zbekiston Respublikasi sud tizimida Oliy sudning o'rnini qanday?

2. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining vakolatini aytib bering.

3. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining tuzilishi va tarkibini ayting.

4. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi vakolatlarini sanang.

5. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Rayosatining qanday vakolatlari mavjud?

6. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi raisining vakolatlarini sanang.

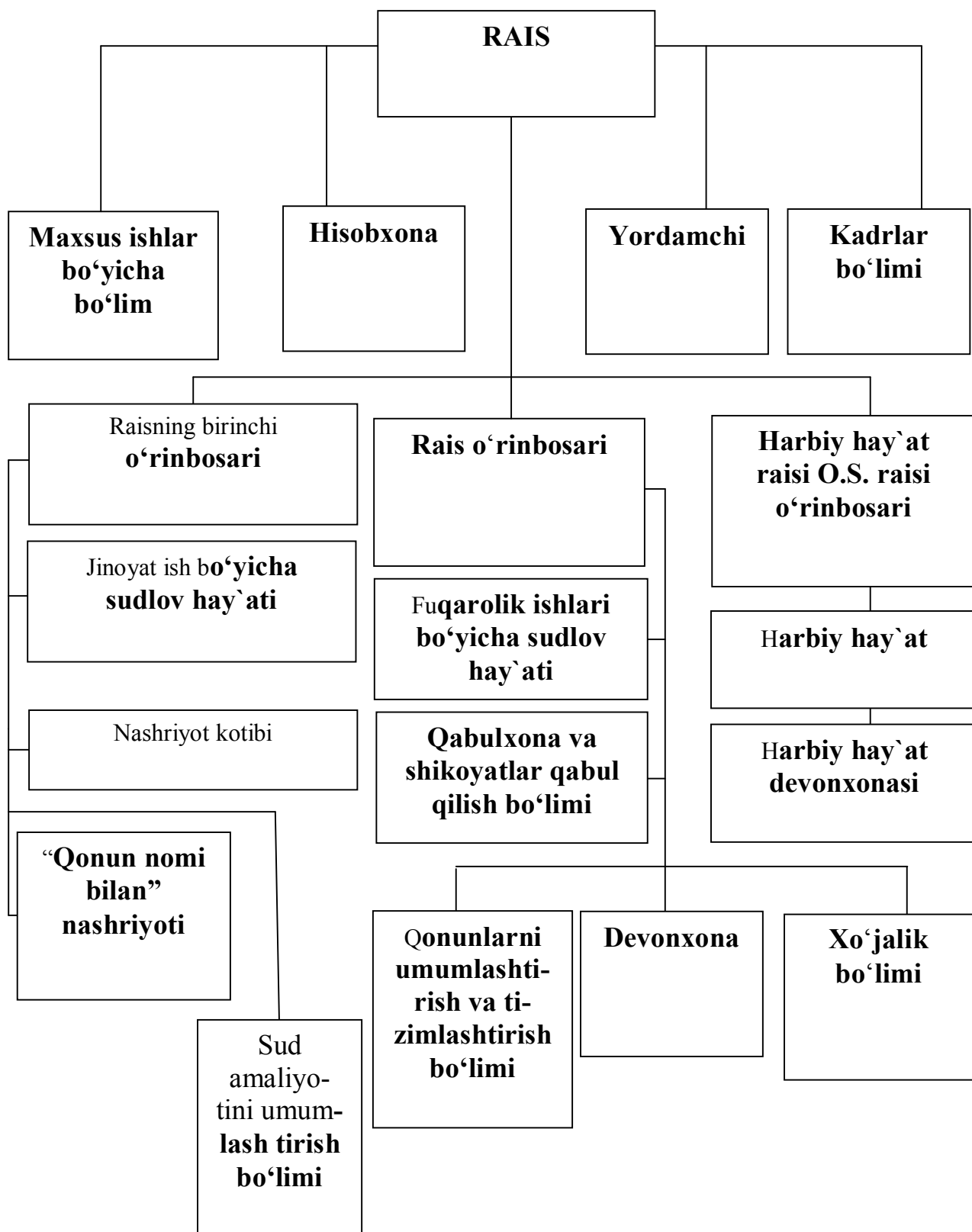
7. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudida ish qanday tashkil etilgan. Sud apparatining roli qanday?

8. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining tashkil etilishi bosqichlari qanday?

9. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining Ilmiy maslahat kengashi tarkibiga kim kiradi?

10. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining Ilmiy maslahat kengashining vazifalari nimalardan iborat?

O'zbekiston Respublikasi Oliy Sudi tuzilishi

O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi vakolatlari

**Fuqarolik, jinoyat va ma`muriy
sudlovi sohasida sud
hokimiyatining oliy organi
hisoblanadi**

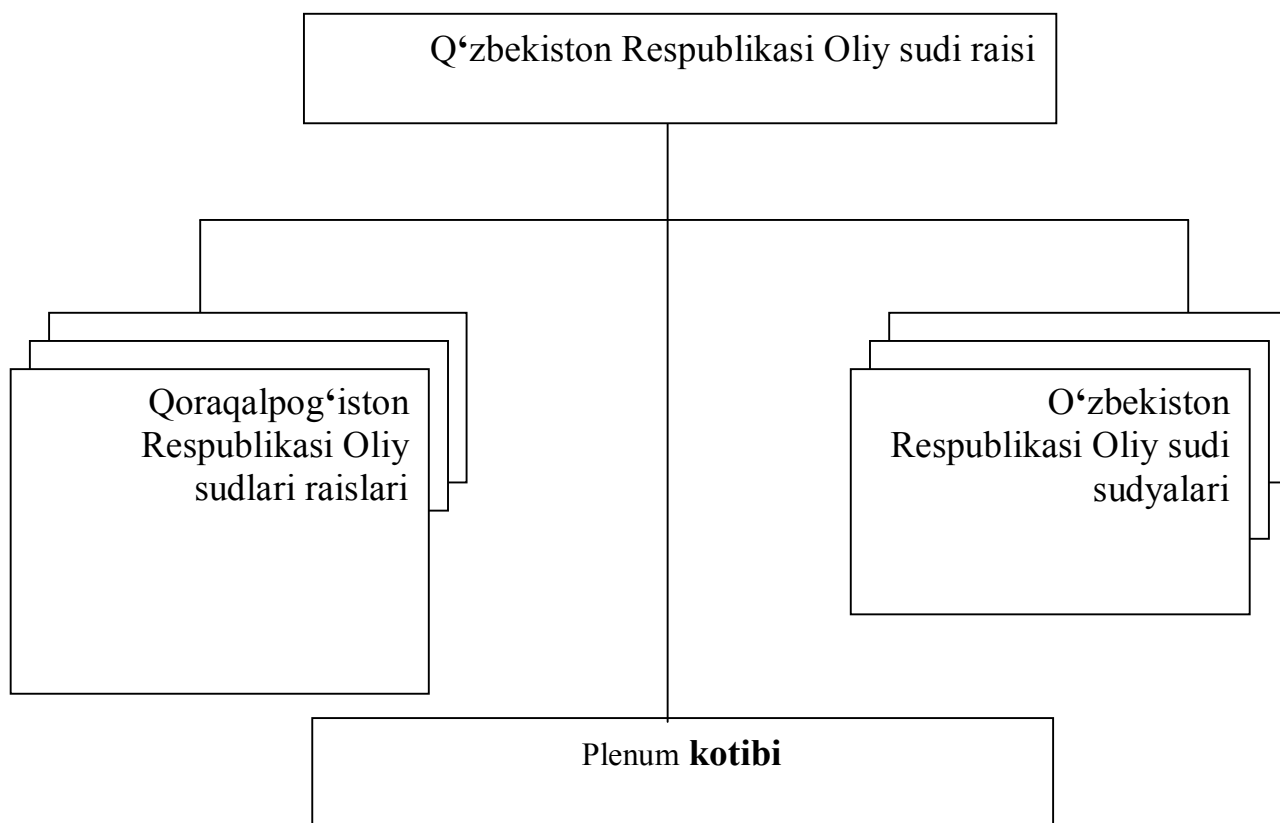
**Qoraqalpog‘iston Respublikasi
Oliy sudi, viloyat, shahar,
tumanlararo, tuman va harbiy
sudlarning sud faoliyati ustidan
nazorat qilish huquqiga ega**

**Ishlarni birinchi instansiya va
nazorat tartibida ko‘radi
O‘zbekiston Respublikasi Oliy
sudi tomonidan birinchi
instansiyada ko‘rilgan ishlar,
appelyatsiya yoki kassatsiya
tartibida shikoyat berishga
haqli bo‘lgan shaxslarning
tanlashiga ko‘ra Oliy Sud
tomonidan appelyatsiya yoki
kassatsiya tartibida ko‘rishi
mumkin**

**O‘zbekiston Respublikasi Oliy
sudi Plenumi
tushuntirishlarining sudlar
tomonidan bajarilishi ustidan
nazoratni amalga oshiradi**

**Qonun bilan belgilangan boshqa
vakolatlarini amalga oshiradi**

O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi tarkibi

O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi vakolatlari

Nazorat tartibida ishlarni ko‘rib chiqadi	O‘zbekiston Respublikasi Oliy sud raisi taqdimlariga ko‘ra, O‘zbekiston Respublikasi Oliy sud Rayosat tarkibi, sudlov hay‘atining raisi va tarkibi, shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Oliy sud Plenumi kotibini tasdiqlaydi	O‘zbekiston Respublikasi Oliy sud raisi taqdimiga ko‘ra, O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi huzuridagi ilmiy-maslahat kengash tarkibini tasdiqlaydi
O‘zbekiston Respublikasi Sud amaliyotining umumlashtirilgan materiallarini ko‘rib chiqadi va qonunchilikni qo‘llash bo‘yicha tushuntirishlar beradi	Qoraqalpog‘iston Respublikasi Oliy sudi, viloyatlar va Toshkent shahar sudlari, O‘zbekiston Respublikasi raislarining qonunchilikni qo‘llash amaliyoti to‘g‘risidagi shuningdek, Oliy sud Plenumining qonunchilik qo‘llash masalalari, yuzasidan tushuntirishlarini bajarilishi yuzasidan ma‘ruzalarini tinglaydi.	
O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Rayosati ishi to‘g‘risida ma‘lumotlarni shuningdek, sudlov hay‘ati faoliyati to‘g‘risida ma‘ruzasini tinglaydi	O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Rayosat va Plenum reglamentini tasdiqlaydi.	Qonunga muvofiq boshqa vakolatlarini ham bajaradi

O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Rayosati vakolatlari

Nazorat tartibida ishlarni
ko‘radi

Sud amaliyotini umumlashti-
rish materiallarini ko‘rib
chiqadi

**Qoraqalpog‘iston
Respublikasi Oliy sudlari,
viloyat va Toshkent shahar
sudlari, O‘zbekiston
Respublikasi harbiy sudi
raislarining ushbu sudlar
faoliyati va qonunchilikni
qo‘llash amaliyoti to‘g‘risidagi
ma‘ruzasini tinglaydi**

VIII BOB. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI XO‘JALIK SUDLARI

8.1. Xo‘jalik sudlarining vazifasi va O‘zbekiston Respublikasi sud tizimidagi tutgan o‘rni

O‘zbekiston Respublikasi o‘z mustaqilligini e‘lon qilishi, turli xildagi xususiy mulkning rivojlanishi, umume‘tirof etilgan xalqaro normalarning tan olinishi iqtisodiy sohada vujudga keluvchi nizolarni hal qiluvchi mustaqil organning – xo‘jalik sudlarining shakllantirish zaruriyatini tug‘dirdi.

Bunga qadar O‘zbekiston Respublikasida iqtisodiy sohada vujud-ga keluvchi nizolar sudlar tomonidan emas, balki SSSR davlat hakam-lik tuzilmasi tarkibiga kiruvchi, ijro organi sanalmish O‘zbekiston davlat hakamluk organi tomonidan amalga oshirilar edi. 1991-yil 20-noyabrda O‘zbekiston Respublikasining "hakamluk sudi va xo‘jalik nizolarini hal etish tartibi to‘g‘risida"gi qonuni qabul qilindi.

Qonunga ko‘ra hakamluk organlari mustaqil, mulk shaklidan qat’i nazar xo‘jalik yurituvchi subyektlarning huquqlari va qonun bilan qo‘riqlanadigan manfaatlarini himoya qila oluvchi hakamluk sudlariga aylantirildi. Biroz muddatdan so‘ng hakamluk sudlari xo‘jalik *sudlari* deb nomlana boshlandi. Ushbu organning maqomi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida mustahkamlab qo‘yilgan. Xo‘jalik sudlarining vazifalariga *quyidagilar kiradi*: xo‘jalik yurituv-chi subyektlar va fuqarolarning qonun bilan qo‘riqlanadigan huquq va manfaatlarini himoya qilish; qonunlarni to‘g‘ri va bir xilda qo‘llash; qonuniy vositalar bilan iqtisodiy munosabatlarda qonuniylikni ta’minlashga ko‘maklashish.

HPKning 23-moddasiga binoan xo‘jalik sudlari *quyidagi ishlarni ko‘radi*:

– yuridik shaxslar, yuridik shaxs tashkil etmay tadbirkorlik bilan shug‘ullanuvchi jismoniy shaxslar, yakka tadbirkorlar o‘rtasida kelib chiqadigan iqtisodiy sohasidagi, fuqarolik, ma’muriy va boshqa huquqiy munosabatlardan kelib chiquvchi ishlarni ko‘radi;

– tashkilotlar va fuqarolarning iqtisodiyot sohasidagi huquqlarini vujudga keltiruvchi, o'zgartiruvchi va bekor qiluvchi faktlar bilan bog'liq ishlar;

– tashkilotlar va fuqarolarning bankrotligi to'g'risidagi ishlar.

Xo'jalik sudlarining avvalgi hakamlilik organlaridan farq qiluvchi asosiy jihati shundaki, hakamlilik organlari eng avvalo davlat manfaatlarini himoya qilar edi. Avvalgi hakamlilik organlari o'sha davrda ikkita mulk shaklini tan oluvchi iqtisodiy tuzum xarakteridan kelib chiqqan holda davlat va jamoa xo'jaliklari o'rtasidagi nizolarni qurar edi. Lekin yangi Konstitutsiya tomonidan turli xildagi mulk shakllarining mustahkamlanishi va teng huquqli mulk egalari o'rtasidagi nizolarni hal etishni faqat sud organigina uddalay olar edi. Bunday sudlar sifatida xo'jalik sudlari yuzaga keldi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 111-moddasiga binoan turli mulk shakllariga asoslangan korxona, muassasa va tashkilotlar o'rtasida iqtisodiyot sohasida va xo'jalik boshqaruv sohasida yuzaga keladigan nizolarni xo'jalik sudlari tartibga soladi. Shu tariqa xo'jalik nizolarini ko'rishga bo'lgan munosabat sifat jihatdan ham, ishning mazmuni jihatidan ham tubdan o'zgardi. Hozirda, xo'jalik sudlarini tashkil etish "Sudlar to'g'risida"gi 2000 yil 14 dekabr qonuniga binoan tartibga solinadi.

8.2. O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi tarkibi va vakolatlari

Umumiy yurisdiksiya sudlaridan farq qilgan holda, xo'jalik sudlari 2 bo'g'indan iborat. Uning tizimida tuman sudlari bo'lmasdan asosiy bo'g'in viloyat va unga tenglashtirilgan xo'jalik sudlari hisoblanadi. Xo'jalik sud ish yurituvida sud hokimiyatining oliy organi bo'lib O'zbekiston Respublikasi *Oliy xo'jalik sudi* hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudiga Qoraqalpog'iston Respublikasi xo'jalik sudi, viloyatlar va Toshkent shahar xo'jalik sudlari ustidan nazorat qilish vakolati berilgan. Shuningdek, ushbu sudga O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisida *qonunchilik tashabbusi huquqi* ham berildi.

"Sudlar to'g'risida"gi qonunning 43-moddasiga binoan xo'jalik ishlarini ko'ruvchi sud organlari ichida O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi *oliy organ* hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi Qoraqalpog'iston Respublikasi xo'jalik sudi, viloyatlar va Toshkent shahar xo'jalik sudlari ustidan nazoratni amalga oshiradi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi ishlarni birinchi instansiya, kassatsiya va nazorat tartibida ko'radi. O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi *quyidagi masalalarni hal etadi*:

1) O'zbekiston Respublikasi davlat organlari va boshqa Respublika davlat organlarining tashkilotlar huquq va manfaatlariga putur yetkazuvchi qonunga zid hujjatlarini (to'la yoki qisman) haqiqiy emas deb topish;

2) Respublika davlat organlari boshqarmalari o'rtasida tuzilgan iqtisodiy kelishuvlardan kelib chiquvchi nizolar;

O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi quyi turuvchi sudlar ko'rayotgan istalgan ishlarni o'z ish yurituviga qabul qilib olishi va quyi turuvchi sudlar ko'rayotgan ishlar yuzasidan umumiy ko'rsatmalar berish huquqiga ega (HPK 26-modda).

O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi tarkibiga rais, uning birinchi o'rinbosari, o'rinbosarlari, sud hay'atlari raislari, O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi Plenumi va Rayosati tarkibiga kiruvchi sudyalari, fuqarolik huquqiy munosabatlardan kelib chiquvchi ishlarni ko'ruvchi sud hay'ati, ma'muriy huquqiy munosabatlardan kelib chiqadigan nizolarni ko'rib chiquvchi sud hay'ati.

O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi sudyasi bo'lib oliy yuridik ma'lumotga va yuridik ixtisoslik bo'yicha etti yildan kam bo'lmagan ish stajiga (sudya sifatida kamida besh yil ishlagan bo'lsa) ega bo'lgan hamda malaka imtihonini topshirgan O'zbekiston Respublikasi fuqarosi saylanishi mumkin. O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi sudyalari O'zbekiston Respublikasi Prezidenti taqdimnomasiga ko'ra, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati tomonidan besh yil muddatga saylanadi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi raisi sudning barcha faoliyatiga rahbarlik qiladi, bundan tashqari, *u bir qator vakolatlarni amalga oshiradi*:

- O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi faoliyatining tashkiliy ishlariga rahbarlik qiladi;
- xo‘jalik sudlarining hal qiluv qarori, ajrim va qarorlariga protest kiritadi;
- ishlarni nazorat tartibida ko‘rish uchun talab qilib oladi;
- qonunda ko‘rsatilgan tartibda xo‘jalik sudlari chiqargan hal qiluv qarori, ajrim, qarorlarning ijrosini to‘xtatib qo‘yadi;
- O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi Plenumi ko‘rsatmalarining ijrosi ustidan nazoratni amalga oshiradi;
- ishlarni bir xo‘jalik sudidan ikkinchi bir xo‘jalik sudiga olib beradi;
- O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi Rayosati va Plenumi majlislarini chaqiradi va uning majlislarida raislik qiladi;
- O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi Rayosati va Plenumi ko‘rishi uchun masalalarni taqdim etadi;
- bir hay‘at tarkibiga kiruvchi sudyalarni, zarur hollarda ikkinchi bir sud hay‘atida ko‘rilayotgan ishga ko‘maklashishi uchun jalb qiladi;
- O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi Plenumi chiqargan ko‘rsatmalarning qonunga nomuvofiqligi to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi Plenumiga taqdimnoma kiritadi;
- O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi Plenumiga O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi Rayosati, sud hay‘atlari va xo‘jalik sudlarining malaka hay‘ati tarkibi to‘g‘risida taqdimnoma kiritadi;
- O‘zbekiston Respublikasi Prezidentiga xo‘jalik sudlari sudyaligiga nomzodlar to‘g‘risida taqdimnoma kiritadi;
- O‘zbekiston Respublikasi xo‘jalik sudi sudyalariga nisbatan intizomiy javobgarlik choralarini ko‘radi;
- rais o‘rinbosarlari o‘rtasida ishlarni taqsimlaydi;
- O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi xodimlari bilan mehnat shartnomalari tuzadi va bekor qiladi;
- qaror va buyruqlar chiqaradi;
- korxonalar, tashkilotlar, muassasalar va fuqarolarni shaxsan qabul qiladi va ularning ariza va shikoyatlarini ko‘rib chiqadi;
- qonunga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi raisi bo‘lmagan taqdirda uning vakolatlarini uning birinchi o‘rinbosari, birinchi o‘rinbosar ham bo‘lmagan taqdirda o‘rinbosarlardan biri amalga oshiradi.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi raisi o‘rinbosarlari O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi bo‘linmalari ishlariga rahbarlik qiladi; tegishli sud hay’atlarining tashkiliy ishlarini boshqaradi; ishlarni nazorat tartibida ko‘rib chiqish uchun talab qilib oladi; xo‘jalik sudlarining hal qiluv qarori, ajrim va qarorlariga protest keltiradi. Bundan tashqari, O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi raisi o‘rinbosarlari xo‘jalik sudlari tomonidan chiqarilgan hal qiluv qarori, ajrim va qarorlarining ijrosini to‘xtatib qo‘yish; korxona, tashkilot va fuqarolarni shaxsan qabul qilish vakolatiga ega.

O‘rinbosarlar sud amaliyotini umumlashtirish, sud statistikasini tahlil qilish, sudyalari va sudning boshqa xodimlari malakasini oshirish ishlarini tashkillashtiradi.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi tizimi:

- Plenum;
- Rayosat;
- Fuqarolik munosabatlaridan kelib chiqadigan ishlarni ko‘ruvchi sud hay’ati;
- Ma’muriy huquqiy munosabatlardan kelib chiquvchi ishlarni ko‘radigan sud hay’ati.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudining protsessual vakolatlari uning sud hay’atlarida ishlarni bevosita ko‘rish orqali amalga oshiriladi. Bundan tashqari, ular ishlarni kassatsiya tartibida ko‘radi;

- sud amaliyotini o‘rganadi va umumlashtiradi;
- qonunlarni takomillashtirish yuzasidan takliflar beradi;
- sud statistikasini tahlil qiladi;
- qonun bilan belgilangan boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi sud hay’atlari a’zolari O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi raisining taqdimnomasiga ko‘ra, O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi Plenumi tomonidan tasdiqlanadi. Ular O‘zbekiston Respublikasi

Oliy xo‘jalik sudi raisi o‘rinbosarlari bo‘lgan sud hay’ati raislari rahbarligida ish olib boradilar.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi sud hay’atlari raislari:

- sud hay’atlari faoliyatini tashkillashtiradi va uning majlislarida raislik qiladi;

- O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi Rayosati va Plenumiga sud hay’ati faoliyati to‘g‘risida hisobot beradi;

- sud amaliyotini umumlashtirish uchun ishlarni talab qilib oladi;

- sudyalar malakasini oshirish ishlarini tashkillashtiradi;

- qonun bilan belgilangan boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

Zarur hollarda O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi raisi bir sud hay’ati sudyasini ikkinchi sud hay’atiga ko‘maklashish uchun jalb qilishi mumkin. O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi Rayosatining asosiy vazifasi ishlarni nazorat tartibida ko‘rib chiqishdir. Bundan tashqari Rayosat quyidagi vazifalarni amalga oshiradi:

- sud amaliyotini umumlashtirish masalalarini ko‘radi;

- viloyatlar va Toshkent shahar xo‘jalik sudi raislarining qonun qo‘llash amaliyoti to‘g‘risidagi hisobotlarini tinglaydi;

- Oliy xo‘jalik sudi apparati, sud hay’atlari va boshqa xo‘jalik sudlarining ishlarini tashkil etish masalasini ko‘radi.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi Rayosati tarkibi O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi Plenumi belgilab bergan miqdorda bo‘ladi. O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi raisi, uning birinchi o‘rinbosari va o‘rinbosarlari mansabi bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi Rayosati tarkibiga kiradi.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi Rayosati majlislari har oy kamida bir marotaba chaqiriladi va a‘zolarining ko‘pchiligi hozir bo‘lgandagina vakolatlidir ("Sudlar to‘g‘risida"gi qonunning 50-moddasi). O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi Rayosati majlislarida bayonnoma yuritiladi. O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi Rayosati tomonidan chiqarilayotgan qaror va bayonnoma raislik qiluvchi tomonidan imzolanadi.

Xo‘jalik sudlari faoliyatining eng asosiy masalalari O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi Plenumida hal etiladi.

Qonunga ko‘ra O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi Plenumi tarkibi O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi sudyalari va Qoraqalpog‘iston Respublikasi xo‘jalik sudi raisi kiradi. Uning majlislarida O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurori ishtirok etadi. Bundan tashqari, uning majlislarida, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi raisi, Oliy sudi raisi, O‘zbekiston Respublikasi Adliya vaziri, O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi qoshidagi ilmiy-maslahat kengashi a‘zolari ishtirok etishlari mumkin.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi majlislari yiliga kamida ikki marta chaqiriladi. Majlisda ko‘riladigan masalalar loyihasi majlis boshlanishidan 20 kun avval O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi Plenumi a‘zolariga va Bosh prokurorga yuboriladi.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi Plenumi a‘zolarining 3/2 qismi ishtirok etgan taqdirdagina vakolatlidir.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi Plenumi:

- sud amaliyotini umumlashtirish materiallarini ko‘rib chiqadi va qonun hujjatlarini qo‘llash masalalari to‘g‘risida tushuntirishlar beradi;

- O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi raisi taqdimnomalariga binoan O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi Rayosati tarkibini, sudlov hay‘atlarining tarkibi va raislari tarkibini va O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi Plenumi kotibini tasdiqlaydi;

- O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi Rayosati faoliyati va sud hay‘atlarining faoliyati to‘g‘risidagi ma‘ruzalarni tinglaydi;

- Qoraqalpog‘iston Respublikasi xo‘jalik sudi, viloyatlar va Toshkent shahar sudlari raislarining qonun hujjatlarini qo‘llash amaliyoti to‘g‘risidagi, shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi Plenumining qonun hujjatlarini qo‘llash masalalari bo‘yicha tushuntirishlarni bajarish to‘g‘risidagi ma‘ruzalarini tinglaydi;

– O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi raisining taqdimnomasiga binoan O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi huzuridagi ilmiy-maslahat kengashi tarkibini tasdiqlaydi;

– O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi matbuot organining tahrir hay’ati tarkibini tasdiqlaydi;

– O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi Plenumi va Rayosati reglamentini tasdiqlaydi;

Qonunga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi vakolati doirasida chiqarilgan qonun hujjatlarini qo‘llash masalalari bo‘yicha tushuntirishlari barcha xo‘jalik sudlari, shuningdek, muassasa, korxona, tashkilotlar va mansabdor shaxslar uchun majburiydir. O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi Plenumi majlislari uning majlislarida raislik qiluvchi tomonidan chaqiriladi. O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi Plenum qarori majlisida ishtirok etayotgan O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi Plenumi a‘zolari ko‘pchilik ovozi bilan ochiq ovoz berish orqali qabul qilinadi. Qaror qabul qilingan paytdan boshlab kuchga kiradi.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi Plenumining kotibi O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi sudyasi vazifasini bajarish bilan birga O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi Plenumining majlisini tayyorlashga, majlis bayonnomasini yuritishga doir ishni tashkiliy jihatdan ta‘minlaydi va O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi Plenumi qabul qilgan qarorlarning ijrosi uchun zarur bo‘lgan harakatlarni amalga oshiradi.

Sud amaliyotidan kelib chiqadigan qonun hujjatlarini qo‘llashga doir masalalar yuzasidan ilmiy asoslangan tavsiya ishlab chiqish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi huzurida Ilmiy-maslahat kengashi tuziladi. Uning tarkibi Oliy xo‘jalik sudi taqdimnomasiga binoan O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi Plenumi tomonidan tasdiqlanadi. O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi apparati tuzilishining o‘ziga xos xususiyati shundaki, unda ushbu sudning asosiy vazifalarini bajaruvchi bo‘linma tashkil etilgan bo‘lib, uning asosiy vazifasi xo‘jalik sudining tashkiliy va moddiy-texnik ta‘minlashdir.

O'zbekiston Respublikasi fuqarolari va tashkilotlarining, shuningdek, chet el tashkilotlari, chet el investitsiyasiga asoslangan tashkilotlar, xalqaro tashkilotlar, chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslarning tadbirkorlik faoliyati bilan bog'liq nizolarni hal etish vakolati, agar xalqaro shartnomalarda boshqacha tartib belgilanmagan bo'lsa, xo'jalik sudlariga tegishli bo'ladi. Bir-biri bilan bog'liq da'voli ishlarning biri xo'jalik sudlariga tegishli, boshqalari esa umumiy yurisdiksiya sudlariga tegishli bo'lsa, ishni umumiy yurisdiksiya sudlari hal etadi.

Xo'jalik sudlari mamlakatdagi o'tkazilayotgan iqtisodiy islohot-lar sharoitida, xo'jalik subyektlarining xalqaro hamjamiyat bilan hamkorligini ta'minlash, xalqaro bozorga tovar va xizmatlari bilan chiqishiga yordam berish maqsadida iqtisodiy munosabatlarga asoslangan qonunchilikni mustahkamlash borasida faoliyat yuritadi. 1996-yil xo'jalik sudlari tomonidan 11 550 ta ish ko'rilib, 4 mlrd. 321 mln so'm undirilgan bo'lsa, 2000-yil 33, 4 ming ish ko'rilib, 99,3 mlrd so'm undirilgan. Bu shundan dalolat beradiki, yuqorida ko'rsatilgan muddat ichida sud organi tomonidan ko'rilgan ishlar 3 barobarga oshgan, undirilgan pul summasi esa 23 barobarga oshgan.

O'zbekiston Respublikasi xo'jalik sudlari xo'jalik subyektlari o'rtasidagi nizolarni ko'rar ekan iqtisodiyot soha-sidagi qonunchilikni mustahkamlaydi, shartnoma intizomini buzganlarga nisbatan qonunda belgilangan choralarni ko'radi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1998-yil 4-mart farmoni qabul qilingan kundan to 2001-yil 1-yanvargacha xo'jalik sudlari tomonidan shartnoma majburiyatlarini va hisob-kitob intizomini buzgan, mansabiga sovuqqonlik bilan qaragan va mansabini suiiste'mol qilgan va buning natijasida korxona va tashkilotlarni bankrotlik va iqtisodiy nochor ho-latga olib kelgan 815 ta mansabdor shaxslarga nisbatan jinoiy ish qo'zg'atilgan. Bundan tashqari, xo'jalik subyektlariga mulkiy zarar keltirgan 3214 mansabdor shaxsdan 61.5 mln. so'm undirib olindi. Ma'muriy javobgarlikka 3961 mansabdor shaxs tortilgan bo'lib, ularga 47.5 mln so'm miqdorida jarima belgilangan. Intizomiy javobgarlikka 1160 shaxs tortilgan bo'lib, shulardan 130 rahbar xizmat vazifasidan chetlashtirildi.

Da'voli ishlarning soliq va bojxona guruhiga oid yangi turlari paydo bo'ldi. Xususan, 2000-yilda soliq organlari da'vosi asosida 5735 ish ko'rib, undan 43.9 mlrd. so'm undirilgan, shularning 37.4 mlrd. di qondirilgan.

Chet el yuridik shaxslarining ishtirokida ko'rilgan ishlar ham kam emas. Chet el tashkilotlari, xalqaro tashkilotlar va tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi chet el fuqarolari qonunda ko'rsatilgan huquqlarining buzilishi va rad etilishidan himoya qilishini so'rab xo'jalik sudlariga murojaat qiladi. Ushbu holat xo'jalik qonunchili-gining demokratik, insonparvar xarakteriga ega bo'lishi bilan yuzaga keldi. Qonunga binoan chet el fuqarolari va tashkilotlari xuddi O'zbekiston Respublikasi fuqarolari va tashkilotlari kabi bir xil protsessual huquq va majburiyatlarga ega.

O'zbekiston Respublikasi qonunlari, investitsiya a'zolarini say-lash jarayonini, ularning muammolarini hal etish tartibini cheklovchi hech qanday shartlarga ega emas. Bu qoida O'zbekiston Respublika-sining 1994-yil 5-maydagi "Chet el investitsiyalari va chet el investor-lari faoliyatining kafolatlari to'risida"gi va 1998-yil 30-apreldagi "Chet el investorlarining huquqlarini himoya qilish chora-tadbirlari va kafolatlari to'g'risida"gi qonunlarida belgilangan bo'lib, ularga nizolarni O'zbekiston Respublikasi xo'jalik sudlari yoki chet el davlat-larining hakamluk organlarida ko'rish huquqi berilgan.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra chet elliklar ishtirokida ko'rilgan iqtisodiyot sohasidagi nizolar o'sib bormoqda. Xususan, 1997-yil O'zbekiston Respublikasi xo'jalik sudlari tomonidan faqatgina 39 nizo ko'rilgan bo'lsa, 2000-yil ushbu nizolar 342ni tashkil etdi.

Xo'jalik sudlarining tashkil etilishi va rivojlanishi bevosita O'zbekiston Respublikasida o'tkazilayotgan iqtisodiy islohotlar bosqichlari bilan bog'liq. Jumladan, mazkur bosqichda iqtisodiyotning liberallashtirib borishi natijasida xo'jalik sudlari kichik va o'rta biznes, dehqon va fermer xo'jaliklari, yakka tadbirkorlarning qonunda belgilangan huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilmoqda. Faqatgina 2001-yilning birinchi yarmida xo'jalik sudiga o'zining qonuniy huquq va manfaatlarini himoya qilinishini so'rab 16.892 xo'jalik subyektlari va tadbirkorlar murojaat qilgan. Ularning foydasiga undirilgan summaning umumiy

miqdori 84.3 mlrd. soʻmni tashkil qilib, bu oʻtgan yilgiga qaraganda 58% koʻpdir. Hukumat tomonidan shartnoma intizomini mustahkamlashga qaratilgan chora-tadbirlar natijasida, xalq xoʻjaligi sohasida shartnoma majburiyatlarini buzish oqibatida kelib chiqadigan nizolar koʻrsatkichi kamaymoqda. Tadbirkorlar tomonidan soliq, qimmatli qogʻozlar, xususiylashtirish va davlat tasarrufidan chiqarish, mahalliy davlat hokimiyati va boshqaruv organlarining chiqargan hujjatlarini haqiqiy emas deb topish bilan bogʻliq arizalari soni koʻpaydi.

Iqtisodiy nochorligi bois moliyaviy-xoʻjalik faoliyatni yurgiza olmaydigan xoʻjalik subyektlarining 2099 tasi 2001-yil 6 oy ichida xoʻjalik sudlari tomonidan tugatildi, 621 ta iqtisodiy nochor xoʻjalik subyektlari bankrot deb topildi.

Oʻzbekiston Respublikasi xoʻjalik sudlari davlat organlari va mahalliy oʻzini oʻzi boshqarish organlarining tadbirkorlar moliyaviy xoʻjalik faoliyatiga noqonuniy aralashishidan himoya qilishga asosiy eʼtibor qaratilgan. Yuqorida koʻrsatilgan muddat davomida tadbirkor-larning huquq va manfaatlariga putur yetkazuvchi 81 ta hujjat noqonuniy deb topilgan.²⁶

Yuqoridagilardan kelib chiqib shunday xulosa qilish mumkinki, mustaqillik yillarida Oʻzbekiston Respublikasining oʻz sud tizimi shakllandi. Tajriba shuni koʻrsatadiki, ushbu sud tizimi fuqarolarning huquq va manfaatlarini himoya qilishda ishonchli kafolat hisoblanib, odil sudlovni amalga oshirishga qaratilgan barcha shartlarga javob beradi.

Xususiyl mulkni va tadbirkorlikni himoyalash davr talabidir. Bozor iqtisodiyoti sharoitida davlat xususiyl mulk va tadbirkorlikni himoya qilishga alohida eʼtibor berishga majburdir. Jamiyatda mulk-ning daxlsizligini taʼminlovchi sharoit yaratilgan boʻlishi kerak. Mulk-dor boʻlish huquqi har kimning mutloq huquqidir. Bu shuni anglata-diki, faqat mulkdorgina oʻz mulkining yagona egasi hisoblanadi. Va shu oʻrinda taʼkidlash joizki, oʻzganing mulkiga qaratilgan har qanday tajovuz axloq va qonunga zid boʻlib, jinoyat hisoblanadi.

²⁶ Oʻzbekistanda sud hokimiyati: islohotlar davri. / Mualliflar jamoasi. –T.: Adolat, 2002. –B.252-254.

IX mavzu. Qoraqalpog‘iston Respublikasi xo‘jalik sudi, viloyatlar va Toshkent shahar xo‘jalik sudlari

9.1 Qoraqalpog‘iston Respublikasi xo‘jalik sudi, viloyatlar va Toshkent shahar xo‘jalik sudlari tarkibi va vakolatlari

"Sudlar to‘g‘risida"gi qonunda tuman xo‘jalik sudlari nazarda tutilmagan. Shuning uchun ham xo‘jalik sudi tizimida viloyatlar va Toshkent shahar hamda Qoraqalpog‘iston Respublikasi xo‘jalik sudi asosiy bo‘g‘in hisoblanadi. Bundan shuni xulosa qilish mumkinki, xo‘jalik sudi asosiy ish amaliyoti bilan markaziy bo‘g‘in shug‘ullanib, qonun tomonidan xo‘jalik sudlariga topshirilgan vazifa aynan shu bo‘g‘inda amalga oshadi.

Nizolarni ko‘rib chiqish xo‘jalik sudlari tomonidan bitta sudya tarkibida, hay’atda esa uchta sudyadan iborat tarkibda amalga oshiriladi. Nizolarni xo‘jalik sudida ko‘rish tashkilotlarning mulk shakli va hududiy joylashishidan qat’i nazar qonun va sud oldida tengligi tamoyili asosida amalga oshiriladi.

Nizolar xo‘jalik sudida ochiq tartibda ko‘riladi. Ish davlat va tadbirkorlik siri bilan bog‘liq bo‘lgan holatlar bundan mustasno. Xo‘jalik sudida ishlar o‘zbek tilida, Qoraqalpog‘ tilida va muayyan joydagi ko‘pchilik aholi so‘zlashadigan tilda olib boriladi. Sud ishlari olib borilayotgan tilni bilmaydigan sudda qatnashuvchi shaxslarning tarjimon orqali ish materiallari bilan to‘la tanishish va sud ishlarida ishtirok etish huquqi hamda sudda ona tilida so‘zlash huquqi ta’minlanadi.

O‘zbekiston Respublikasi tashkilotlari va xorijiy tashkilotlar o‘rtasidagi nizolar sudning ajrimiga binoan ikkala taraf uchun qulay bo‘lgan tilda olib boriladi. Qoraqalpog‘iston Respublikasi xo‘jalik sudi, viloyatlar, Toshkent shahar xo‘jalik sudi vakolatlari jumlasiga *quyidagilar kiradi:*

- Ishlarni o‘z vakolatlari doirasida birinchi instansiya sudi sifatida va appelyatsiya tartibida ko‘radi;
- sud amaliyotini umumlashtiradi;
- qonunga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

Sanab o'tilgan vakolatlarda ichida ishlarni appelyatsiya tartibida ko'rish alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki ishlarni bu tartibda ko'rish xo'jalik sudi qarorlarining asoslanganligi va qonuniyligini ta'minlashning muhim omilidir. Bu bosqichning mazmuni shundan iboratki, ishda ishtirok etayotgan shaxslar qarordan norozi bo'lsa appelyatsiya tartibida shikoyat berib, ishning noto'g'ri hal qilinganligini va uni qaytadan ko'rishni talab qiladi.

Xo'jalik sudi asosiy bo'g'ini faoliyatining tashkiliy masalalarini hal qilish uning raisiga yuklatiladi. Bundan tashqari, tashkiliy masalalarda rais o'rinbosarlari ham ishtirok etadi.

9.2. Qoraqalpog'iston Respublikasi xo'jalik sudi, viloyat, Toshkent shahar xo'jalik sudlarining rais va uning vakolatlari.

Qoraqalpog'iston Respublikasi xo'jalik sudi, viloyat, Toshkent shahar xo'jalik sudlarining raisi:

- sud faoliyatiga raislik qiladi;
- sudlov hay'atlari majlislarida raislik qilishi mumkin;
- zarur hollarda bir hay'at tarkibiga kiruvchi sudyalarning boshqa hay'at tarkibida ish ko'rishga jalb etadi;
- rais o'rinbosarlari o'rtasida vazifalarni taqsimlaydi;
- sudyalar o'rtasida ishlarni taqsimlaydi;
- sudyalar va sudning boshqa xodimlari malakasini oshirish ishini tashkil etadi;
- sud amaliyotini umumlashtirish va sud statistikasini yuritish ishini tashkil etadi;
- fuqarolarni, korxona, muassasa, tashkilotlarning vakillarini shaxsan qabul qiladi hamda ariza va shikoyatlarni ko'rib chiqish ishlarini tashkil etadi;
- qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

Ushbu bo'g'inning xo'jalik sudi raisi o'rinbosarlari sudya sifatida barcha protsessual vakolatlardan foydalanadi, rais yo'qligida esa uning vakolatlarini amalga oshiradi.

Qoraqalpog'iston Respublikasi viloyatlar va Toshkent shahar xo'jalik sudi raisining o'rinbosarlari:

- vazifalar taqsimotiga ko‘ra sud ishiga rahbarlik qiladi;
- tegishli sudlov hay’atlari ishini tashkil etadi;
- fuqarolarni hamda korxonalar, tashkilotlar va muassasalarning vakillarini shaxsan qabul qiladi;
- qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

Xo‘jalik sudlari faoliyatini yaxshilash uchun ularda doimo sud amaliyoti umumlashtirib boriladi. Shunday umumlashtirishlar natijasida qonunlarni o‘rganish, xodimlarning malakasini oshirish, shuningdek, joriy qonunga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish bo‘yicha ishlar tashkil etiladi.

Qonun manbalari

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. 1992-yil, 8-dekabr. -T.: O‘zbekiston, 2003.
2. O‘zbekiston Respublikasining "O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida"gi qonuni. 2003-yil 24-aprel.
3. O‘zbekiston Respublikasining "Sudlar to‘g‘risida"gi 2000-yil 14-dekabr qonuni, yangi tahrir, 07.21.2001.
4. O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik-protsessual Kodeksi. -T.: Adolat, 2001.
5. O‘zbekiston Respublikasi xo‘jalik-protsessual Kodeksi. 1997-yil, 30-avgust.

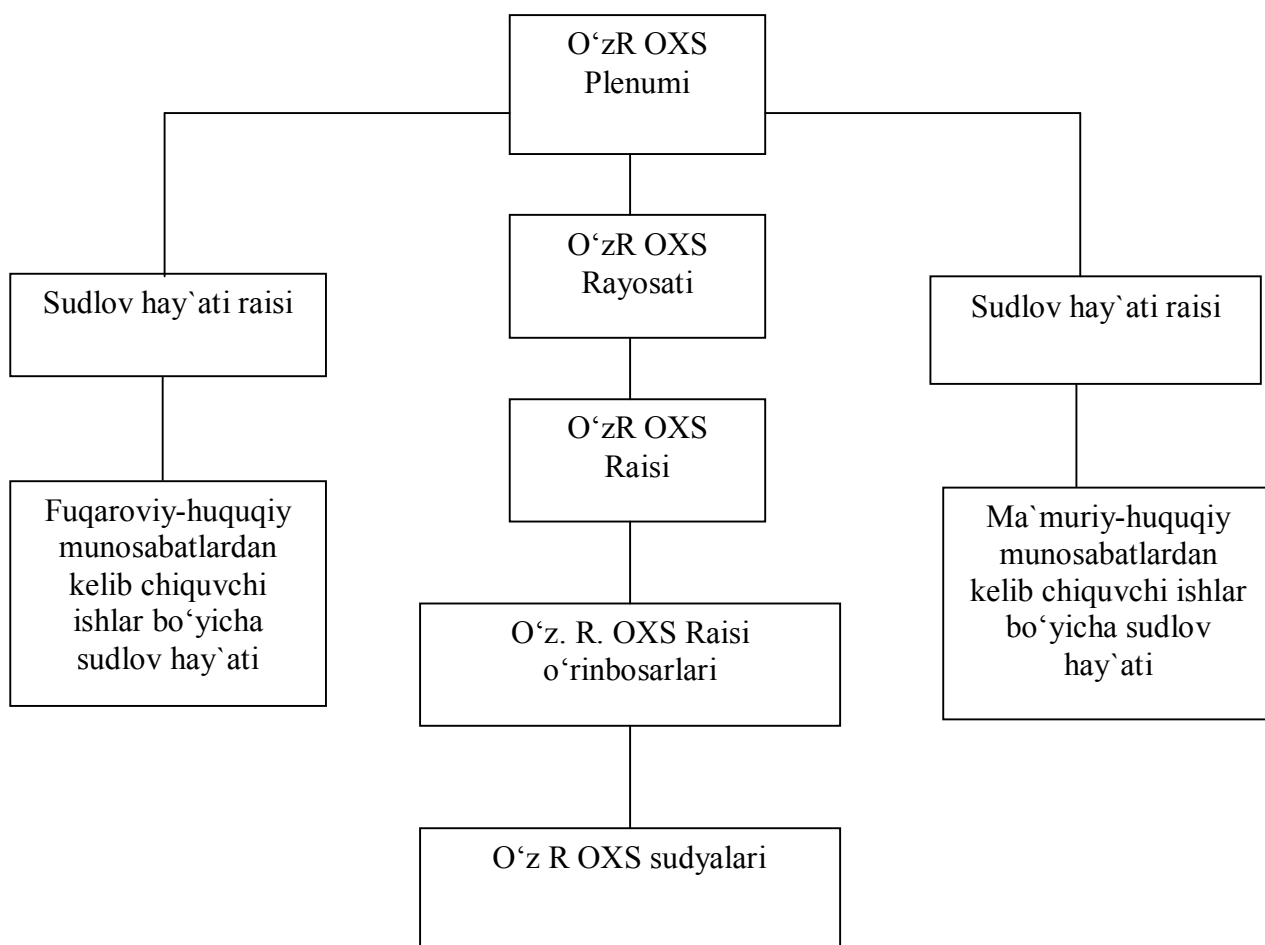
Maxsus adabiyotlar

1. Рустамбаев М.Х., Никифорова Е.Н. Хуқуқни муҳофаза қилувчи органлар. Дарслик. Т.: ТДЮИ, 2005.
2. Rustamboyev M.H., Nikiforova E.N. Sud va huquqni muhofaza qiluvchi organlar. Darslik. T.: «Turon-Iqbol». – 2007.
3. Гуценко К.Ф., Ковалев М.А. Правоохранительные органы. Учебник для юридических вузов и факультетов. Под ред. К.Ф. Гуценко. -М.: ЗЕРЦАЛО -М, 2001.
4. O‘zbekiston Respublikasida sud islohotlarining rivojlanish dasturi. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi qarorlar to‘plami, №3-4, 1996.
5. O‘zbekistonda Sud hokimiyati: islohotlar davri. Mualliflar: -T.: Adolat, 2002-yil.

6. Тихомирова Л.В., Тихомиров М.Ю. Юридическая энциклопедия (под редакцией М.Ю. Тихомирова), - М.: 1997.

Nazorat savollari

1. Huquqni muhofaza qiluvchi organlar tizimida xo'jalik sudlarining tutgan o'ri.
2. Xo'jalik sudlari qanday funksiyalarni bajaradi?
3. O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi raisi vakolatlari.
4. O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudining vazifalari nimalardan iborat?
5. O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudini shakllantirish tartibi.
6. O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudining tuzilishi?
7. O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi Plenumining vakolatlarini sanab o'ting.
8. O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi Rayosati vakolatlarini sanab o'ting.
9. Qoraqalpog'iston Respublikasi xo'jalik sudi, viloyat va Toshkent shahar xo'jalik sudi tuzilishi va vakolatlarining umumiy tavsifi?

O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi tarkibi

O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi vakolatlari

O‘zR OXS. Xo‘jalik sudlovi sohasida sud hokimiyatining oliy organi hisoblanadi

O‘zR OXS. ishlarni birinchi instsansiya, kassatsiya va nazorat tarkibida ko‘radi

O‘zR OXS. Qoraqalpog‘iston Respublikasi xo‘jalik sudi, viloyat va Toshkent shahar xo‘jalik sudlari faoliyati ustidan nazorat qilish huquqiga ega

O‘zR OXS. Xo‘jalik sudlari tomonidan O‘zROXS Plenumi tushuntirishlarining bajarilishini, quyi turuvchi xo‘jalik sudlari faoliyati tekshiruvini amalga oshiradi

O‘zR OXS. xo‘jalik sudlari ishni tashkil etilishining ijobiy tajribasini o‘rganadi, umumlashtiradi va tarqatadi

O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi Rayosati vakolatlari

Nazorat tartibida
ishlarni ko'rib
chiqadi

Sud amaliyoti
materiallarini ko'rib
chiqadi

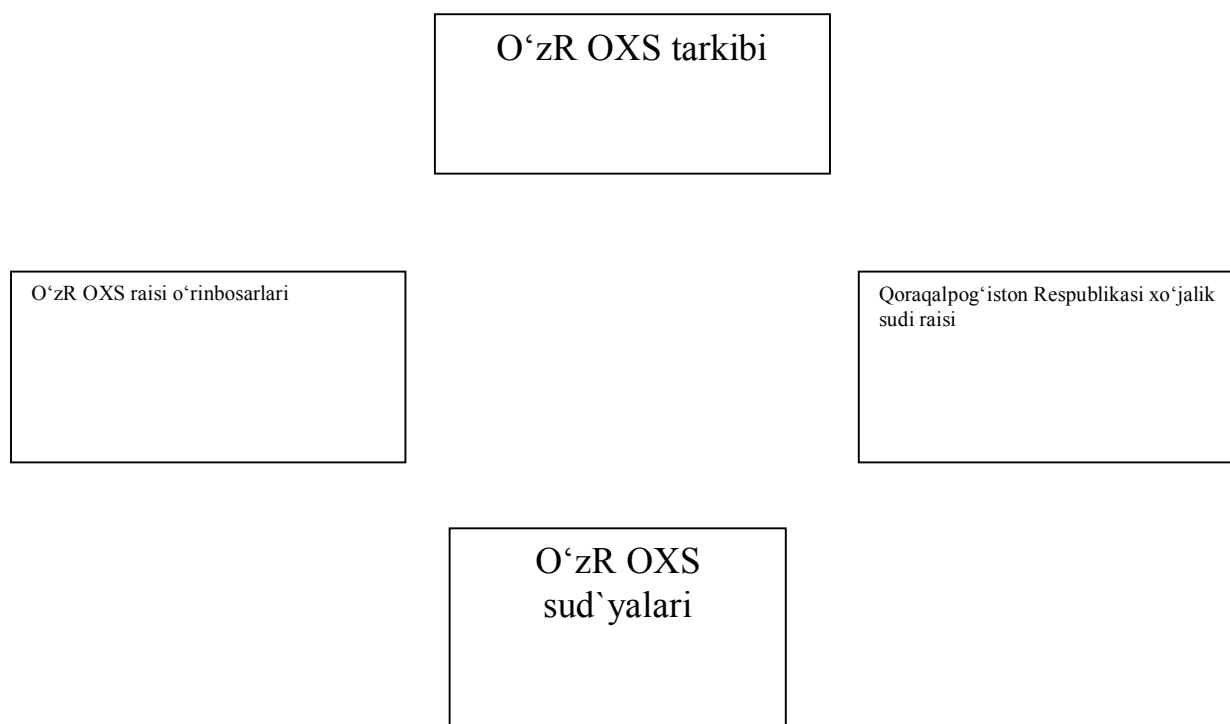
Qoraqalpog'iston Respublikasi,
viloyatlar, Toshkent shahar
xo'jalik sudlari raislarining
qonunchilikni qo'llash
to'g'risidagi ma'ruzalarini
tinglaydi

O'zR Xo'jalik sudlari va
apparati ishni tashkil etish
masalalarini ko'radi

**Qonunga muvofiq
boshqa vakolatlarini
amalga oshiradi.**

* O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi Rayosatining majlislari har oyda kamida bir marta o'tkaziladi va Rayosat a'zolarining ko'pchiligi hozir bo'lgan taqdirda vakolatli hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik Sudi tarkibi

*O‘zR Oliy xo‘jalik sudi Plenumi majlislarida O‘zR Bosh prokurori ishtirok etadi.

*O‘zR Oliy xo‘jalik sudi Plenumi majlislarida O‘zR Konstitutsiyaviy sudi raisi, O‘zR Adliya vaziri, O‘zR Oliy xo‘jalik sudi huzuridagi ilmiy maslahat kengashi a‘zolari qatnashadilar.

*O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi Plenumi yiliga kamida bir marta chaqiriladi.

*O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi Plenumi a‘zolarining kamida 3/2 qismi ishtirok etgan taqdirdagina vakolatlidir.

O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi Plenumi vakolatlari

O'zbekiston Respublikasi Sud amaliyotining umumlashtirilgan materiallarini ko'rib chiqadi va qonunchilikni qo'llash bo'yicha tushuntirishlar beradi

O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi Rayosati ishi to'g'risida ma'lumotlarni, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi sudlov hay'ati faoliyati to'g'risida ma'ruzasini tinglaydi

O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sud raisi taqdimiga ko'ra O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi huzuridagi ilmiy-maslahat kengash tarkibini tasdiqlaydi

O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sud raisi taqdimlariga ko'ra O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sud Rayosat tarkibi, sudlov hay'atining raisi va tarkibi, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sud Plenumi kotibini tasdiqlaydi

Qoraqalpog'iston Respublikasi Xo'jalik sudi, viloyatlar va Toshkent shahar xo'jalik sudlari, O'zbekiston Respublikasi raislarining qonunchilikni qo'llash amaliyoti to'g'risidagi, shuningdek, Oliy sud xo'jalik Plenumining qonunchilik qo'llash masalalari yuzasidan tushuntirishlarini bajarilishi yuzasidan ma'ruzalarini tinglaydi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi nashriyot organining muharrirlik hay'ati tarkibini tasdiqlaydi

Qonunga muvofiq boshqa vakolatlarni ham bajaradi

O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi Rayosat va Plenum reglamentini tasdiqlaydi.

X BOB. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI KONSTITUTSIYAVIY SUDI

10.1. Konstitutsiyaviy nazorat tushunchasi va uning manbalari

Konstitutsiyaviy nazorat konstitutsiyaviy normalarning ustuvorligini ta’minlovchi omil bo‘lib, bu omil davlatni demokratikligidan dalolat beradi. Konstitutsiyaviy nazoratning asosiy maqsadi avvalo, konstitutsiyaga zid bo‘lgan davlat organlari va mansabdor shaxslar tomonidan qabul qilinadigan normativ hujjatlar va amalga oshirila-digan harakatlarni aniqlash hamda ularni bartaraf etishdir.

Konstitutsiyaviy nazorat birinchi bor konstitutsiya deb atalmish qonunlar qabul qilingan paytda paydo bo‘lgan. Boshqa qonunlar singari konstitutsiya ham davlatning butun hududida ijrosi bo‘yicha kafolatlarga muxtoj bo‘lgan.

Dastlabki davrlarda bu funksiyani konstitutsiyani qabul qilishda muhim rol o‘ynovchi davlatning qonun chiqaruvchi organlariga yuklatilishi kerak deb taxmin qilingan. Shuningdek, bu sohaga ijro organlarini ham jalb qilish kerakligini ta’kidlashgan.

Ba’zi bir mamlakatlarda konstitutsiyaviy nazoratga sudlarni ham jalb qilishgan. Ko‘pchilikning fikricha, bu birinchi bor AQSHda yuz bergan. 1803-yilda Oliy Federal sud mamlakat qonun chiqaruvchi organlar tomonidan qabul qilinadigan qonunlarda mavjud bo‘lgan Konstitutsiyaga zid bo‘lgan kamchiliklarni e’lon qilish huquqi borligini e’lon qilgan. Bu narsa qonunlarni birinchi galda sudlar tomonidan qo‘llanilmasligini anglatgan. Boshqacha qilib aytganda, Konstitutsiyaning ijrosini ta’minlash bo‘yicha nazoratga sudlar ham qo‘shilgan.

Boshqa mamlakatlarda bunday nazoratga bo‘lgan munosabat ancha sust bo‘lgan. Faqatgina oxirgi 40-50-yillardagina ko‘p mamlakatlarda sud hokimiyati organlarining konstitutsiyaviy nazoratni amalga oshirishga jalb etish maqsadga muvofiq ekanligi tan olindi. Bu esa qonun ijodkorlari ijro organlari sud nazoratiga o‘tib qolib obro‘lariga putur yetkazadi, degan xavotirlardan asta-sekin qutilish darajasida ro‘y berdi. Tabiiyki, sudlarning konstitutsiyaviy nazoratni

amalga oshirish jarayonlariga ma'lum mamlakatlarning o'ziga xos xususiyatlari va ularning shakllangan huquqiy madaniyatlari darajasini aks ettiruvchi ko'plab o'zgacha qarorlar o'ylab topildi.

Ular konstitutsiyaviy nazorat tushunchasi mazmunini turlicha talqin etish va ularni amalga oshiruvchi organlarning vakolatlari chegarasini belgilash va nomlanishida ham namoyon bo'ldi. Masalan, Fransiyada bunday funktsiya Konstitutsion Kengash deb nomlangan organga, Avstriya, Belgiya, Italiya va Germaniyada maxsus tuzilgan konstitutsiyaviy sudlarga yuklatilgan. Konstitutsiyaviy nazorat sud hokimiyatining ustuvor vazifasi hisoblangan ko'plab mamlakatlarda, bunday masalalar bilan umumiy sudlarning yuqori instansiyalari, odatda oliy sudlar shug'ullanadi

O'zbekiston Respublikasi uchun Konstitutsiyaviy sudning tarixi 1990 yil 20 iyunda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy nazorat to'g'risida"gi qonun bilan bog'liqdir. Bu qonunni qabul qilishdan maqsad, davlat organlari va jamoat tashkilotlari tomonidan qabul qilinadigan hujjatlarning Konstitutsiyaga mos bo'lishi hamda demokratiya asoslarning, shaxslar va fuqarolarning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarini himoyasini ta'minlash edi.

O'zbekiston Respublikasida konstitutsiyaviy nazoratni konstitutsiyaviy nazorat bo'yicha qo'mita, Qoraqalpog'iston Respublikasida ham konstitutsiyaviy nazorat bo'yicha qo'mita olib boradi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy nazorat qo'mitasiga siyosat va huquq sohalaridagi mutaxassislardan saylangan bo'lib, uning tarkibiga rais, uning o'rinbosari va Qoraqalpog'iston Respublikasi vakilini o'z ichiga olgan 9 a'zodan iborat bo'lgan.

Konstitutsiyaviy nazorat qo'mitasining raisi, rais o'rinbosari va uning a'zolari Oliy Kengash tomonidan 10 yil muddatga saylanganlar. Qo'mitaning shaxsiy tarkibi to'g'risidagi taklif O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashiga O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengash raisi tomonidan kiritilardi. Xalq deputatlari umumiy sonidan ko'pchilik ovozni olgan shaxs saylangan hisoblangan.

Ushbu qo‘mitaning faoliyatini tartibga solib turish maqsadida uning tarkibining yarmi har 5 yilda yangilanib turilgan. Qo‘mitaning qayta saylangan a‘zolari ular saylangan kundan e‘tiboran o‘z vazifasini bajarishga kirishganlar. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy nazorat qo‘mitasi O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi-ga kiritilgan qonun loyihalari va boshqa normativ aktlar; O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi tomonidan qabul qilingan qonun va boshqa normativ aktlar; Qoraqalpog‘iston Respublikasi Konstitutsiya-sining O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga muvofiqligi ustidan nazorat qilardi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy nazorat qo‘mitasi O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi tomonidan qabul qilingan qonunlarni O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga mosligini tekshirishdan tashqari *quyidagi normativ aktlarning Konstitutsiyaga muvofiqligini tekshiradi:*

- O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti farmonlari;
- O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi Raisi qaror va farmoyishlari;
- Qoraqalpog‘iston Respublikasi qonunlari;
- Mahalliy xalq deputatlari kengashi qarorlari;
- O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qaror va farmoyishlari;
- Ratifikatsiya qilishga yoki tasdiqlashga kiritilgan O‘zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalari va majburiyatlari;
- O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining rahbariy tushuntirishlari;
- Boshqa davlat organlari, jamoat birlashmalarining prokuror nazorati ostiga olinmagan normativ huquqiy hujjatlari.

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy nazorat qo‘mita-sining nazorat funksiyasi sudlarning hukmi va boshqa qarorlari, dastlabki tergov organlarining, prokuratura, fuqarolik, ma‘muriy, xo‘jalik va jinoiy ishlar bo‘yicha davlat hakamlilik organlarining qarorlariga nisbatan qo‘llanilmagan.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy nazorat qo‘mitasi:

1. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashiga kiritilgan qonun loyihalari va boshqa normativ aktlarning Konstitutsiyaga mosligini

tekshirishni so‘rab O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining topshirig‘iga binoan;

2. O‘zbekiston Respublikasi xalq deputatlarining kamida 1/5 qismi, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi raisi, Qoraqalpog‘iston Respublikasi Oliy Kengashi-ning O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi tomonidan qabul qilingan qonun va boshqa normativ aktlarning konstitutsiyaga mosli-gini tekshirishni so‘rab bergan takliflariga ko‘ra;

3. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti farmonlarining konstitutsiyaviyligini tekshirishni so‘rab bergan topshirig‘i;

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti, O‘zbekiston Respublika-si Oliy Kengashi raisi, Qoraqalpog‘iston Respublikasi Oliy Kengashi-ning taklifiga asosan O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Qoraqalpog‘iston Respublikasi Konstitutsiya va qonunlarning Konstitutsiyaga mosligini tekshirishni so‘rab bergan topshiriqnomasiga ko‘ra;

5. O‘zbekiston Respublikasi xalq deputatlarining kamida 1/5, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi raisi, Qoraqalpog‘iston Respublikasi Oliy Kengashining taklifiga asosan O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qaror va far-moyishlari, shuningdek, O‘zbekiston Respublikasining xalqaro shartnoma va majburiyatlarining konstitutsiyaviyligini tekshirishni so‘rab bergan topshirig‘iga asosan;

6. Prokuror nazorati o‘rnatilmagan boshqa davlat organlarining va jamoat birlashmalarining qarorlariga nisbatan kiritilgan masalalarni ko‘rib chiqadi.²⁷

1992 yil 8 dekabrda qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi Konstitutsiyaviy sudning tashkil etish zaruratini o‘zida belgilab berdi. Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsi-yaviy sudi 1995 yil 30 avgustda qabul qilingan "O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi to‘g‘risida"gi qonun bilan tartibga solinadi.

²⁷ O‘zbekiston Respublika Oliy Kengashi Axborotnomasi, -T. 1990. №16-18, - B.289.

Konstitutsiyaviy sud tarkibi ettita sudya - Rais, uning o‘rinbosari, Qoraqalpog‘iston Respublikasidan sudyani hisobga olgan holda besh nafar sudyalardan iborat bo‘ladi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi qonun chiqaruv-chi va ijro etuvchi organlar qarorlarining konstitutsiyaviyligini tekshi-ruvchi sud hokimiyatining alohida organi hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 107, 108 va 109-moddalari O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy sudiga bag‘ishlangandir.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 109-moddasi va O‘zbekiston Respublikasining "Konstitutsiyaviy sud to‘g‘risida"gi qonunning 1-moddasi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudining faoliyat tarkibi va vakolatlari to‘g‘risida umumiy berilgan ma‘lumotga muvofiq sudning asosiy faoliyati *quyidagi yo‘nalishlarda olib boriladi*:

- O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan qabul qilingan qonun va boshqa normativ hujjatlar, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, hukumat va mahalliy davlat hokimiyati organlarining qarorlarini, davlatlararo shartnomalar va majburiyatlarning O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga mosligini aniqlash;

- Qoraqalpog‘iston Respublikasi Konstitutsiyasining O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga mosligi, Qoraqalpog‘iston Respublikasi qonunlarining O‘zbekiston Respublikasi qonunlariga mosligi haqida xulosalar berish;

- O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlarini sharhlash;

- Konstitutsiya va boshqa qonunlar uning vakolatiga kiritilgan boshqa ishlarni ko‘rib chiqish va hal qilish.

Qonun Konstitutsiya normalarini to‘ldiradi va rivojlantiradi. Shuning uchun "Konstitutsiyaga moslik" termini orqali Konstitutsiya qoidalariga zid bo‘lmagan normalarning qonunda o‘rnatilganligi tushuniladi. Mazmunan, bu faoliyat Konstitutsiyaviyligini o‘rnatish maqsadida qonunlarni tekshirishdan iborat. Konstitutsiyaviy sud qonunni Konstitutsiyaga zid, ya‘ni nokonstitutsiyaviy deb topishi mumkin. Bu kabi qonunlarni rad qilish, o‘zgartirish va yangilarini shakllantirish qonun chiqaruvchi

organ tomonidan amalga oshiriladi. Konstitutsiyaviy faoliyatni tashkillashtirish va tartibga solish 1995-yil 30-avgustda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiya-viy sudi to'g'risida"gi qonun bilan tartibga solinadi.

Xorijiy mamlakatlarda Konstitutsiyaviy sudning tarkibi turlicha bo'lib: Yugoslaviyada 7 kishidan; Fransiya, Ruminiya, Makedoniya, Mongoliya va Sloveniyada 9 kishidan; Slovakiya va Chexiyada 10 kishidan; Ispaniya, Bolgariya, Polsha va Eronda 12 kishidan; Germaniyada 16 kishidan iborat.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 80-moddasiga asosan Konstitutsiyaviy sud tarkibi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti-ning taqdimnomasiga asosan O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati tomonidan besh yil muddatga saylanadi. Har bir sudya yakka tartibda saylanadi. Umumiy deputatlar sonidan ko'pchilik ovozni olgan sudya saylangan hisoblandi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 83-moddasiga asosan Konstitutsiyaviy sud O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisida qonunchilik tashabbusiga ega. "Konstitutsiyaviy sud to'g'risida"gi qonunning 19-moddasi Konstitutsiyaviy sudga ko'rib chiqish uchun masalalar taqdim etish huquqiga ega bo'lgan subyektlar doirasini belgilab bergan. Bular O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlis palata-lari, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, Oliy Majlis qonunchilik palatasi spikeri, Oliy Majlis Senati Raisi, Qaraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kenges Raisi, Oliy Majlis qonunchilik palatasi deputatlari umumiy sonini kamida to'rttdan bir qismini tashkil etuvchi deputatlar guruhi, Oliy Majlis Senati a'zolari umuiy sonining kamida to'rttdan bir qismini tashkil etuvchi senatorlar guruhi, Oliy sud Raisi, Oliy xo'jalik sudi Raisi va O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori hisoblanadilar.

So'rovnoma, iltimosnoma va shikoyatlar Konstitutsiyaviy sudda ishlarni ko'rib chiqish uchun sabab bo'lib xizmat qiladi. Ishni ko'rib chiqish uchun asos bo'lib esa, iltimosnoma yoki shikoyatda keltirilgan qonun yoki boshqa normativ hujjatning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga mos yoki mos emasligi to'g'risidagi noaniqlikni aniqlab berish to'g'risidagi asoslar xizmat qiladi.

O'tgan davr mobaynida Konstitutsiyaviy sudning asosiy faoliyati *quyidagilardan iborat edi:*

– Qonunlar, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti farmonlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari, vazirliklar, Toshkent shahar va viloyat hokimliklarinig qaror va boshqa huquqiy hujjatlarining O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga mosligini doimiy o‘rganish;

– xalqaro shartnoma va kelishuvlarni O‘zbekiston Respublikasi tomonidan ratifikatsiya qilish mumkin yoki mumkin emasligini aniqlash uchun ularni o‘rganish;

– qonunlarni takomillashtirish yuzasidan takliflar ishlab chiqish O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga ko‘rib chiqish uchun kiritish;

– yangi qonun loyihalarini o‘rganish va ular bo‘yicha fikr-mulohazalar berish;

– jamiyatda huquqiy madaniyatni oshirish ishlarida ishtirok etish;

– chet el konstitutsiyaviy sudlari yoki ularning o‘rnini bosuvchi boshqa organlarning faoliyatini o‘rganish va ulardan ijobiy foydalanish.

So‘nggi yillar mobaynida Konstitutsiyaviy sud tomonidan o‘z vakolati doirasida bir necha materiallarni ko‘rib chiqdi va ular yuzasidan o‘zining tegishli xulosalarini taqdim etdi.

Misol uchun, O‘zbekiston Respublikasi Moliya vaziri va Markaziy bank raisi xo‘jalik subyektlari hisobidan pul mablag‘larini o‘tkazish tartibini belgilovchi Fuqarolik kodeksining 784-moddasi va boshqa normalarning O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga mos emasligini tekshirishni so‘rab murojaat etganlar. Murojaatnomada xo‘jalik subyektlarining mehnat va boshqa huquqiy masalalar bo‘yicha budjetdan tashqari fondlarga pul o‘tkazish muammosiga asosiy e‘tibor qaratilgan.

Konstitutsiyaviy sud Fuqarolik va Mehnat kodekslari, "Korxona-lar to‘g‘risda"gi qonunlarni o‘rganib chiqib, ularni nokonstitutsiyaviy deb topish uchun asos topa olmadi hamda o‘z vakolati doirasida Konstitutsiyaning 82-moddasi "O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsi-yaviy sudi to‘g‘risida"gi qonunga asoslangan holda, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga xo‘jalik subyektlariga tegishli pul mablag‘larini o‘tkazish qonunchiligini

yanada takomillashtirish to'g'risida qonunchilik tashabbusi bilan murojaat qildi.

Oliy Majlis huzuridagi amaldagi qonunlarni monitoring qilish instituti Konstitutsiyaviy sudga ikki masala yuzasidan murojaat qildi:

1) Mehnat kodeksidagi alohida turdagi ishchilarga ish vaqtini qisqartirishning o'rnatilgan imkoniyatlarini belgilovchi 118-moddani sharhlashni so'rab; 2) Kasal bo'lib qolgan oila a'zosiga qarayotgani uchun haq to'lash tartibini belgilovchi normalarning konstitutsiyaga mosligini tekshirish yuzasidan.

Ikkala masala ham Konstitutsiyaviy sud sudyalari tomonidan sud majlisida ko'rish uchun qabul qilindi. Ularning to'g'ri xulosa chiqarishi ishchilarning huquqlarini yanada kengaytirdi. 2001 yil 9 avgustda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi majlisi bo'lib o'tib, unda O'zbekiston Respublikasining "Tadbirkorlik faoliyati erkinliklari kafolatlari to'g'risida"gi qonunining 16-moddasini sharhlash masalasi ko'rildi.

Ushbu masala yuzasidan chiqarilgan qaror bilan *quyidagilar aniqlandi*. 1999 yil oktabr oyidan beri yakka tadbirkor sifatida faoliyat yuritib kelayotgan V. Frolov Soliq kodeksining 64-1-moddasi va O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 31.12.1998-yil qabul qilingan №541-sonli qaroriga asosan oyiga eng kam oylik ish haqining 5 barobari miqdorida soliq to'lab kelgan. Keyinchalik soliq qonunchiligiga o'zgartirish kiritilib, jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i dastlab 10 barobar, keyinchalik esa 20, 30 barobar eng kam oylik ish haqi miqdoriga oshirildi.

V. Frolov O'zbekiston Respublikasining "Tadbirkorlik faoliyati-ning erkinliklari to'g'risida"gi qonunning 16-moddasiga binoan imtiyozlardan foydalanish huquqiga ega bo'lsa-da, O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi va Davlat Soliq qo'mitasining birga-likdagi 13.06.2001-yil qarori bilan uni bunday imtiyoz huquqidan mahrum qildilar. Konstitutsiyaviy sud ushbu ish bilan tanishib chiqib, chiqarilgan qarorni konstitutsiyaga zid deb topdi.²⁸

²⁸ O'zbekistonda sud hokimiyati: islohotlar davri. / Mualliflar jamoasi. –T.: Adolat, 2002. –B.237-239.

10.3.Konstitutsiyaviy sud faoliyatining asosiy tamoyillari

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi rais, rais o‘rinbosarlari va Qoraqalpog‘iston Respublikasi vakili kirgan Konstitutsiya-viy sudning besh a‘zosidan iborat. Konstitutsiyaviy sud O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining taqdimnomasiga asosan O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati tomonidan saylanadi. Har bir sudya alohida tartibda saylanadi. Oliy Majlis a‘zolari orasida eng ko‘p ovoz olgan shaxs sudyalik mansabiga saylangan hisoblanadi. Konstitutsiyaviy sud tarkibidagi sudyalarning vakolat muddati tugashi bilan Oliy Majlis Senati qonun bilan o‘rnatilgan tartibda yangi sudyalarni saylaydilar. Konstitutsiyaning 107-moddasiga binoan O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sud sudyalari besh yil muddatga saylanadi. Konstitutsiyaviy sud sudyalari almashtirilmaydi. Ularning vakolatlarini amalga oshirishni to‘xtatish yoki tugatish qonun bilan o‘rnatilgan tartibdagina amalga oshirilishi mumkin. Qonun Konstitutsiyaviy sud sudyaligiga nomzodlarga yuqori talablarni qo‘yadi. "Konstitutsiyaviy sud to‘g‘risida"gi qonunning 12-moddasiga muvofiq Konstitutsiyaviy sud sudyasi bo‘lib yuqori malaka va axloqiy fazilatlarga ega bo‘lgan, siyosat va huquq sohasida faoliyat yuritgan O‘zbekiston Respublikasi fuqarolari saylanishlari mumkin. Konstitutsiyaviy sud sudyasi bo‘lib saylangan sudyalar qonun bilan belgilangan qasamyod qabul qiladi ("O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi to‘g‘risida"gi qonunning 13-moddasi).

Yuqorida ko‘rsatilgan Konstitutsiyaviy sud nomzod sudyalariga qo‘yilgan talablardan tashqari qonun, Konstitutsiyaviy sud sudyasi shug‘ullanishi mumkin bo‘lmagan bir qator taqiqlarni o‘rnatadi. Xususan, Konstitutsiyaviy sud sudyasi o‘z mansab vakolatlarini amalga oshirish vaqtida biror siyosiy partiya yoki harakatlarga a‘zolikni, pul to‘lanadigan boshqa faoliyat bilan shug‘ullanishlari mumkin emas. Ko‘rsatilgan taqiqlar sudyaning "sof" huquqiy holatini o‘rnatishga qaratilgan. Shuningdek, sudya

qonuniy vakil bo'lishdan tashqari, sudda, xo'jalik sudlarida yoki boshqa tashkilotlarda himoya va vakillikni amalga oshirish hamda o'z qaramog'iga olish huquqiga ega emas. Bu sudyalarning tomonidan qarorlar chiqarilayotganda shaxsiy manfaatlarning ustunlik xarakterini cheklaydi.

Konstitutsiyaviy sud faoliyati tartibi uning Reglamenti bilan belgilangan bo'lib, *unga*:

- sud majlislarida ko'riladigan ishlar navbatini belgilash tartibi;
- sud majlislari jarayoni qoidalari va etikasi;
- sudda ish ko'rishning xususiyatlari;
- sud apparatining xodimlariga bo'lgan talablar;
- Konstitutsiyaviy sud ichki faoliyatining boshqa masalalari kiritiladi.

Konstitutsiyaviy sud faoliyatining asosiy tamoyillari jumlasiga O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasigagina amal qilish, oshkoralik, mustaqillik, ishlarning hay'atda ko'rilishi va sudyalarning teng huquqliligi tamoyillari kiradi. Sudda ishlarni ko'rish va qaror chiqarish kamida to'rt sudyadan iborat bo'lgan hay'atda amalga oshiriladi. Qarorlar faqat ishni sud majlisida ko'rishda ishtirok etgan sudyalarning tomonidagina chiqariladi. Konstitutsiyaviy sudlov yuritish-da ishlarni hay'atda ko'rish tamoyili ishlarni ko'rishda xalq vakillarini jalb qilish mumkinligini nazarda tutmaydi.

Oshkoralik tamoyiliga ko'ra Konstitutsiyaviy sud majlislari ochiq ko'riladi. Sudyalarning tengligi tamoyili ishlarni sudda ko'rayotganda *barcha sudyalarning* - Rais, uning o'rinbosarlari, Konstitutsiyaviy sudning boshqa a'zolari teng ovoz berish huquqiga ega ekanliklarini belgilaydi.

Konstitutsiyaviy sud tomonidan qabul qilinayotgan qarorlar barcha davlat organlari, jamoat birlashmalari, korxona, muassasa, tashkilot, mansabdor shaxslar va fuqarolar uchun majburiydir. Konstitutsiyaviy sudning huquqiy hujjatlar, ularning nusxalarini berish, tushuntirishlar berishni so'rab qilgan talabnomalarini bajarish barcha mansabdor shaxslar va fuqarolar uchun majburiydir.

Ishlarni Konstitutsiyaviy sudda ko'rishda va ovoz berishda Konstitutsiyaviy sud raisi, uning o'rinbosari, Konstitutsiyaviy sudning boshqa a'zolari teng huquqlardan foydalanadilar.

Konstitutsiyaviy sudda ishlarni ko'rish davlat tilida olib boriladi. Majlisda ishtirok etayotgan, davlat tilini bilmaydigan ishtirokchilar o'z ona tillarida gapirishlari yoki tarjimon xizmatidan foydalanishi mumkin.

Konstitutsiyaviy sud to'g'risidagi qonunga muvofiq Konstitutsiyaviy sud va uning sudyalari mustaqildir. Konstitutsiyaviy sud sudyalari hech qanday tarafning – davlat organining ham, jamoat birlashmalarining ham, siyosiy partiya va harakatlar, korxona, muassasa, tashkilotlar, biror bir mansabdor shaxs yoki siyosiy guruhlarining ham vakili hisoblanmaydi.

Konstitutsiyaviy sud sudyalari har qanday aralashuvdan xoli bo'lgan sharoitdagina ishlarni ko'radi, qarorlar chiqaradi. Ularga hech qanday davlat organi, jamoat birlashmalari yoki mansabdor shaxslar ko'rsatmalar yoki tushuntirishlar berishga haqli emas. Ishlarni ko'rishda sudyalar faqatgina konstitutsiyaga asoslanganligi sud hokimiyatining ushbu organini har qanday siyosiy qarashlardan xoli, mustaqil huquqiy xarakterga ega ekanligidan dalolat beradi.

Konstitutsiyaviy sud faoliyatiga har qanday ko'rinishdagi aralashuvga yo'l qo'yilmaydi. Bunday aralashuv qonunga binoan javobgarlikka sabab bo'ladi.

Konstitutsiyaviy sud sudylarining butun vakolati muddatida almashtirilmasligi tamoyili ularning mustaqilligining yana bir kafolatidir. O'zbekiston Respublikasining "Konstitutsiyaviy sudi to'g'risida"gi qonuni Konstitutsiyaviy sud sudylarining faoliyatini to'xtatib qo'yish yoki tugatish tartibini belgilagan. Qonunning 16-moddasida Konstitutsiyaviy sud sudylarining daxlsizligi va ularning ma'muriy va jinoiy javobgarlikka tortilmasligi belgilangan.

Qonunda alohida ta'kidlaganidek, Konstitutsiyaviy sud sudyasi Konstitutsiyaviy sudining rozilgisiz, jinoiy va ma'muriy javobgarlikka tortilishi, hibsga olinishi mumkin emas. Konstitutsiyaviy sud sudyasiga nisbatan faqat Bosh prokurorgina jinoyat ish qo'zg'atishi mumkin. Konstitutsiyaviy sud sudyasi majburiy keltirilishiga, ushlab turish, olib qo'yish, ish joyi, avtomobil, uy, bagaj va boshqa mulklarini tintuv qilishga yo'l qo'yilmaydi.

10.4. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudining tashkiliy asoslari

Konstitutsiyaviy sud ish faoliyatining boshlanishi O‘zbekiston Respublikasining "Konstitutsiyaviy sudi to‘g‘risida"gi qonunining 19-28-moddalarida belgilangan. Unga muvofiq, Konstitutsiyaviy sud ish kelib tushgan kundan e‘tiboran etti kundan kechikmay ko‘rib chiqishga kirishadi. Muayyan ish bo‘yicha Konstitutsiyaviy sudning qarori ish kelib tushgan kundan e‘tiboran uch oydan kechikmay qabul qilinishi lozim.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti, Oliy Majlis qonunchilik palata spikeri, Oliy Majlis Senati Raisi, Qoraqalpog‘iston Respublikasi Jo‘qorg‘i Kengesi, oliy Majlis Qonunchilik palatasi deputatlari umumiy sonining to‘rtidan bir qismidan kam bo‘lmagan deputatlar guruhi, Oliy sud raisi, Oliy xo‘jalik sudining raisi va O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurori, Konstitu-tsiyaviy sud ish yurituviga masalalar kiritish huquqiga ega. Masala Konstitutsiyaviy sudning kamida uch nafar sudyasi tashabbusi bo‘yicha ham kiritilishi mumkin. Konstitutsiyaviy sud ish mate-riallarini agar ular qo‘yilgan talablarga javob bersa, olgan vaqtdan boshlab, etti kunlik muddatdan kechiktirmay masalani ko‘rishga kirishadi. Konstitutsiyaviy sudda ko‘rilayotgan masala yuzasidan qaror tegishli materiallar olingan paytdan boshlab, uch oy ichida qabul qilinadi. Konstitutsiyaviy sud majlislarida qanday ish ko‘rilishidan qat’i nazar, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Raisi, uning o‘rinbosarlari, Bosh vazir, Qoraqalpog‘iston Respublikasi Jo‘qorg‘i Kengesi raisi, O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudining raisi, O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudining raisi, O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurori va Adliya vaziri ishtirok etishi mumkin. Ular ko‘rilayotgan masalalar bo‘yicha o‘z fikrlarini bildirishlari mumkin.

Konstitutsiyaviy sudda ishlar O‘zbekiston Respublikasi davlat tilida yuritiladi. Ishda ishtirok etayotgan davlat tilini bilmaydigan ishtirokchilar majlisda ishtirok etib, o‘z tillarida tushuntirish berishlari, shuningdek, tarjimon xizmatidan ham foydalanishlari mumkin. Konstitutsiyaviy sudning majlislariga kerakli ma’lumot yoki

materiallarga ega shaxslar, ekspert va mutaxassislar chaqiriladi. Ular o'z nuqtai nazarlarini himoya qilish uchun bir qator huquqlar bilan ta'minlanadilar. Ekspertlar, mutaxassislar va tarjimonlarga qonun bilan belgilangan tartibda Konstitutsiyaviy sudda ishtirok etgan vaqtlariga mutanosib ravishda haq to'lanadi.

Konstitutsiyaviy sud faqat konstitutsiyaviyligi shubha ostiga olinayotgan konkret masalalar yuzasidangina ish olib boradilar. Konstitutsiyaviy sud normativ huquqiy hujjatning Konstitutsiyaga mosligini tekshirish jarayonida ushbu normativ hujjat asosida qabul qilingan me'yoriy hujjatlarni ham, ularning konstitutsiyaviyligini tekshirish so'ralmagan bo'lsa ham, o'zgartirishga haqli.

Konstitutsiyaviy sudning qarori ochiq ovoz berish yo'li bilan qabul qilinadi. Hech qaysi sudya betaraf qolishga haqli emas. Konstitutsiyaviy sudning qarori majlisda ishtirok etayotgan sudyalarning ko'pchiligi ovoz bergan taqdirdagina qabul qilinadi. Ovozlar teng bo'lgan taqdirda, raislik qiluvchining ovozi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Qabul qilingan qarordan norozi sudya o'z fikrini yozma tarzda bayon etib, Konstitutsiyaviy sud majlisi bayonnomasiga kiritadi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va O'zbekiston Respublikasining "Konstitutsiyaviy sud to'g'risida"gi qonunda belgi-lab qo'yilgan O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudining vazifa va vakolatlarini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan, sud jarayonidagi tartib va axloq normalari ish yuritishning xususiyatlari, ishtirokchilarga bo'lgan talablar Konstitutsiyaviy sudning Reglaman-tida mustahkamlanadi²⁹. Konstitutsiyaviy sud normativ hujjatlarning konstitutsiyaviyligini tekshirish jarayonida O'zbekiston Respublikasi-ning xalqaro shartnoma va majburiyatlarini, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmonlari, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi-ning qarorlari va mahalliy davlat hokimiyati organlarining me'yoriy huquqiy hujjatlarini Konstitutsiyaga qay darajada mos ekanligini tekshiradi.

Konstitutsiyaviy sud taraflarning e'tirozlariga bog'liq bo'lmagan holda ishlarni ko'rib chiqadi. Konstitutsiyaviy sud keltirilgan tushuntirish ko'rsatma va hujjatlar bilan chegaralanib

²⁹ O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudining 2004 yil 30 yanvar 1-son qarori bilan O'zbekiston Respublikasi sudining Reglamenti.

qolmasligi, taraflar va ishda ishtirok etayotgan boshqa shaxslar huquqlarini ta'minlagan holda ishni har tomonlama va obyektiv ko'rib chiqishi lozim. Konstitutsiyaviy sudda ishni ko'rib chiqish va xulosalar berish tenglik tamoyiliga asoslangan holda olib boriladi. Eslatib o'tilganidek, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudida ishlar davlat tilida olib boriladi.

Ishda ishtirok etuvchi davlat tilini bilmaydigan shaxslar o'z ona tillarida yoki tarjimon xizmatidan foydalangan holda so'zlashlari mumkin. Sud majlisida tarjimon bilan ta'minlash majburiyati Konstitutsiyaviy sud apparatining tegishli bo'linmasiga yuklatilgan ishda ishtirok etayotgan barcha shaxslar va majlislar zalida hozir bo'lgan boshqa shaxslar Konstitutsiyaviy sudga va sud jarayonining axloqiy qoidalariga hurmat munosabatida bo'lishlari, raislik qiluvchi-ning farmoyishlariga bo'ysunishlari shart.

Konstitutsiyaviy sud majlislarida tartibni buzish raislik qiluvchi-ning farmoyishlarini bajarmaslik, Konstitutsiyaviy sudda o'rnatilgan qoidalarga bo'ysunmaslik tegishli javobgarlikka sabab bo'ladi. Konstitutsiyaviy sudning vakolati doirasiga kirgan, qaror chiqarishi lozim bo'lgan masalalarni hal qilish uchun Konstitutsiyaviy sud sud majlisini tayinlaydi. Konstitutsiyaviy sud majlislarining Reglamentida belgilab qo'yilgan tartib qoidalarga muvofiq amalga oshiriladi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi majlislari rais tomonidan, u bo'lmagan taqdirda esa o'rinbosari tomonidan chaqiriladi. Rais va uning o'rinbosarlari bo'lmagan taqdirda, majlis Konstitutsiyaviy sudning eng yoshi ulug' sudyasi tomonidan chaqiriladi. Konstitutsiyaviy sudning navbatdagi majlisining joyi va vaqti haqida sudyalarda sud majlisi boshlanishidan kamida 10 kun ilgari xabardor qilinadilar. Shu bilan bir vaqtda, sudyalarga chaqiruv qog'ozi va ishni ko'rib chiqish uchun lozim bo'lgan hujjatlar topshiriladi. Konstitutsiyaviy sud raisi yoki uning o'rinbosari Konstitutsiyaviy sud faoliyati va sud apparatining bo'linmalari ishini tashkil etish to'g'risidagi masalalarni hal etish uchun sudyalarni va Konstitutsiyaviy sud apparati xodimlarini chaqirib yig'ilish o'tkazadi.

Rais va uning o'rinbosarlari bo'lmagan taqdirda, majlis Konstitutsiyaviy sudning eng yoshi ulug' sudyasi tomonidan

chaqiriladi. Konstitutsiyaviy sud tomonidan ishlar qoida tariqasida shu sud tarkibida ko'riladi. Konstitutsiyaviy sud majlislarida bir yoki bir necha masalalar ko'rilishi mumkin. Har bir masala yuzasidan qaror qabul qilinadi. Masalalarni hal qilish jarayonida Konstitutsiyaviy sud taraflarning ularning tushuntirishlarini, guvohlarning ko'rsatmalarini, ekspert xulosalarini, mutaxassis fikrlarini, sud majlisida ishtirok etayotgan boshqa shaxslarning nutqlarini tinglaydi, kerakli hujjatlarni ma'lum qiladi.

Taraflarda va barcha sudyalarda mavjud bo'lgan va ish ko'rish jarayonida qo'llanilgan hujjatlar qayta e'lon qilinmaydi. Biroq sudyalardan biri yoki majlis ishtirokchilaridan biri hujjatni to'liq yoki qisman o'qib eshittirilishini talab qilsa, Konstitutsiyaviy sudning qaroriga binoan uning talabi bajarilishi mumkin. Konstitutsiyaviy sud majlislari qoida tariqasida har bir masala yuzasidan tanaffussiz, dam olish vaqtidan va ishtirokchilarga nutq tayyorlash uchun ajratiladigan vaqtdan tashqari ko'riladi. Sud majlisida tanaffus bir tarafning ikkinchi taraf tomonidan taqdim etilgan materialni o'rganish uchun vaqt ajratilishini so'rab bergan iltimosnomasiga ko'ra, shu bilan birga majlisning normal faoliyatiga to'sqinlik qiluvchi holatlar yuzaga kelgan taqdirda e'lon qilinadi.

Sud muhokamasi tayinlangan vaqtda Konstitutsiyaviy sud sudyalari sud majlisi zaliga kiradilar va o'z o'rinlarini egallaydilar. Shundan so'ng Konstitutsiyaviy sud raisi sudyalar tarkibini, ko'rilayotgan ishni, sud majlisi kotibini, ekspert, mutaxassis va tarjimon sifatida ishtirok etayotgan shaxslarni e'lon qiladi. Shundan so'ng, raislik qiluvchining taklifiga ko'ra sud majlisi kotibi majlis ishtirokchilarining kelgan kelma-ganliklarini ma'lum qiladi. Shu bilan bir vaqtda, kotib majlis ishtirokchilaridan qaysi biri kelmaganligini, ular o'z vaqtida xabardor qilingan qilinmaganligini va kelmaslikning boshqa sabablarini ma'lum qiladi.

Taraflar yoki ularning vakillari sud majlisiga kelmagan taqdirda Konstitutsiyaviy sud ishni ko'rishni boshlash yoki keyinga qoldirish to'g'risida qaror chiqaradi. Taraf vakili vakolatini tegishli rasmiy-lashtirmagan taqdirda va shu sud majlisida tarafning o'zi ishtirok etmagan taqdirda raislik qiluvchi sudyalarga ishni taraf ishtirokisiz yoki uning vakili ishtirokisiz ko'rish to'g'risida masalani taqdim etadi.

Sud majlisiga guvohlardan birortasi, ekspert yoki mutaxassis kelmagan taqdirda Konstitutsiyaviy sud ishni ularning ishtirokisiz ko'rish to'g'risida taraflarning fikrini tinglaydi. O'zbekiston Respublikasining "Konstitutsiyaviy sud to'g'risida"gi qonunni 23-moddasiga ko'ra guvohlar, ekspert va mutaxassislarning sudga kelishi shartdir.

Sud majlisiga tegishli tartibda chaqirilgan guvohlar, ekspertlar va mutaxassislar sud majlisiga kelmagan taqdirda *Konstitutsiyaviy sud quyidagi qarorlardan birortasini qabul qiladi:*

1. Guvoh, ekspert va mutaxassislar ishtirokisiz ishni mazmunan ko'rish yoki ko'rmaslik to'g'risida;
2. Guvoh, ekspert va mutaxassisning sud majlisiga kelmaslik oqibatlari masalasini ko'rishni keyinga qoldirish to'g'risida;
3. Sud majlisida tanaffus e'lon qilish va guvoh, ekspert va mutaxassislarni keltirish choralari to'g'risida;
4. Guvoh, ekspert va mutaxassislar ishtirokisiz ishni to'g'ri hal qilish mumkin bo'lmagan taqdirda ishni ko'rishni keyinga qoldirish to'g'risida qaror chiqaradi.

Shundan so'ng, sud ishni ko'rishni davom ettirish yoki tanaffus e'lon qilish yoxud ishni ko'rishni keyinga qoldirish to'g'risida qaror chiqaradi. Sud majlislarida raislik qiluvchining roli alohida ahamiyatga egadir. O'zbekiston Respublikasining "Konstitutsiyaviy sudi to'g'risida"gi qonunining 2-moddasiga muvofiq Konstitutsiyaviy sud majlislarida Konstitutsiyaviy sud rais, u bo'lmagan taqdirda esa rais o'rinbosari raislik qiladi, rais, uning o'rinbosari ham bo'lmaganda yoki ular o'z vakolatini vaqtinchalik bajara olmagan vaqtda Konstitutsiyaviy sudning yoshi jihatidan katta bo'lgan sudyasi sud majlisida raislik qiladi.

Ma'ruza qiluvchi sudya raislik qilishi mumkin emas.

Raislik qiluvchi Konstitutsiyaviy sud majlislariga rahbarlik qiladi. Uning sud majlislarida tartibni saqlash to'g'risidagi farmoyishlari ishda ishtirok etuvchi va sud majlisida hozir bo'lgan boshqa barcha shaxslar uchun majburiydir. Raislik qiluvchi ko'rilayotgan masalalarni har tomonlama, to'liq va xolisona ko'rib chiqish uchun *quyidagi barcha zaruriy choralarni ko'radi:*

- O'z pozitsiyasini bildirish va aniqlash maqsadida taraflar va ularning vakillariga ish holatlari bo'yicha tushuntirish berish, e'tiroz

bildirish va bir birlariga savollar berishi uchun teng imkoniyat yaratib beradi;

- ekspertlarning yozma yoki og‘zaki xulosalari sud tomonidan o‘rganadi va baho beradi;

- guvoh sifatida ishda ishtirok etish uchun chaqirilgan mutaxassislarning fikrlarini tinglaydi;

- ko‘rilayotgan ish holatlari bo‘yicha taraflarga va sud majlisining boshqa ishtirokchilariga, ekspert, mutaxassis va guvohlarga savol berish imkoniyatini yaratadi;

- taraflar va sud majlisining boshqa ishtirokchilari tomonidan Konstitutsiyaviy sudga taqdim etilgan va sudning o‘zi tomonidan talab qilib olingan hujjatlarni ko‘rib chiqadi.

Sud muhokamasi jarayoni va uning natijasi rasmiylashtirib qo‘yiladi.

Raislik qiluvchi sud muhokamasiga taalluqli bo‘lmagan barcha masalalarni ish hujjatlaridan ajratadi. Raislik qiluvchi tarjimonga sud ma‘ruzasini, ishda ishtirok etuvchi shaxslarning savol javoblarini raislik qiluvchining farmoyishlarini, sud majlisida o‘qib eshittirilgan ish hujjatlarini, Konstitutsiyaviy sud qarorini to‘liq va aniq tarjima qilish majburiyatini tushuntiradi.

Raislik qiluvchi sud majlisi ishtirokchilariga ularning huquq va majburiyatlarini tushuntiradi. Raislik qiluvchining taklifiga binoan guvoh, ekspert, mutaxassis qasamyod qabul qilib, uni imzolaydi va sud majlisi bayonnomasiga kiritib qo‘yish uchun kotibga taqdim etadi. Shuningdek, ekspert mutaxassis va guvohlarga guvohlik berishdan bosh tortganlik yoki yolg‘on guvohlik berganligi uchun javobgarlikka tortilishi haqida ogohlantiriladi.

Raislik qiluvchi taraflar va uning vakillarini sud majlisi boshqa ishtirokchilarining qo‘shimcha hujjatlar talab qilishi haqidagi, yangi guvohlarni chaqirish hamda ishga yangi mutaxassis va ekspertlarni jalb qilish borasidagi iltimoslari bor yo‘qligini so‘raydi.³⁰ Bu xildagi

³⁰ Sud majlisida taraflarning vakili sifatida advokat mutaxassis va boshqa shaxslar taraflar tomonidan vakolati belgilangan ishonchnoma asosida ishtirok etadilar.

Konstitutsiyaviy sudga taraflarning vakillari bo‘lib, taklif kiritgan idora rahbari, normativ hujjatni chop etgan mansabdor shaxs va idora rahbari ishtirok etib, tuzilgan xalqaro shartnomada qo‘yilgan masalani konstitutsiyaviyligini tekshiradilar.

Taraflar va ularning vakillari konstitutsiyaviy sudga ko‘rilayotgan masala bo‘yicha sud majlisining tayyorgarlik qismida ish materiallari bilan tanishish, yozma taqriz taqdim etish, ekspertiza tayinlashda ekspert nomzodini taklif etish, sudga guvoh ekspert va mutaxassisni jalb qilish to‘g‘risida iltimoslar

iltimoslar yozma ravishda kelib tushsa, u sud muhokamasida e'lon qilinadi va ish hujjatlariga qo'shib qo'yiladi. Og'zaki iltimoslar sud majlisi bayonnomasiga kiritib qo'yiladi.

Ishni ko'rib chiqish ma'ruza qiluvchi sudya ishning qisqacha mazmuni, uni ko'rib chiqishga asos bo'lgan holatlar, mavjud bo'lgan hujjatlarning qisqacha mazmuni va ishni ko'rishga tayyorlash uchun qilingan ishlar bilan bog'liq masalalar yuzasidan ma'ruza qiladi. Ma'ruza qiluvchi sudya o'z ma'ruzasida e'tirozlarni, keltirilgan takliflarni muhokama qilishga va ularga baho berishga haqli emas. Ma'ruza qiluvchi sudya ma'ruzasini tugatgandan so'ng raislik qiluvchi taraflarga ish holatlarinig mazmuni bo'yicha tushuntirishlar berishni taklif qiladi. Birinchi bo'lib ishni ko'rib chiqish uchun ariza bilan murojaat qilgan taraf yoki uning vakiliga, undan so'ng raisning taklifi bilan ikkinchi taraf va uning vakillariga so'z beriladi.

Ishni sudda ko'rib chiqishni so'rab murojaat qilgan taraf yoki uning vakili Konstitutsiyaviy sudga ishning qisqacha mazmunini, uning huquqiy asoslarini va unga doir dalillarni keltiradi. Boshqa taraf yoki uning vakili qarshi tarafning ko'rsatmalariga e'tiroz bildirib, o'z e'tirozining huquqiy asoslarini va dalillarni keltiradi.

Taraflar va ularning vakillari, sud muhokamasi boshqa ishtirok-chilari sud majlisi tartibini buzsa ko'rilayotgan ish doirasidan chetga chiqsa, raislik qiluvchi ularning ma'ruzasini to'xtatadi. Ikkala taraflar va ularning vakillari o'z fikrlarini bayon qilib olgandan so'ng raislik qiluvchi sudyalarga taraflar va ularning vakillariga savollar berish navbatini beradi. Shundan keyin esa savol berish huquqi taraflar va ularning vakillariga beriladi.

Bundan tashqari, taraflar va ularning vakillariga savollar O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi spikeri va uning o'rinbosarlari, Oliy Majlisi Senatining raisi va uning o'rinbosarlari, Bosh vazir, Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengashi raisi, O'zbekiston Respublikasi Oliy sud raisi, O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi raisi, Bosh prokuror va

kiritish, ishda mavjud bo'lgan yoki taqdim etilgan qo'shimcha hujjatlarni e'lon qilish masalasini qo'yish, ona tilida so'zlash va tarjimon xizmatidan foydalanish boshqa tarafning guvohlari, ekspert va mutaxassislariga savollar bilan murojaat qilish va o'z fikrini bayon qilish huquqiga ega.

O'zbekiston Respublikasi Adliya vaziri tomonidan berilishi mumkin.

Guvohlar nutqining davomiyligini Konstitutsiyaviy sud belgilaydi. Raislik qiluvchi guvohlarga ularga ish holatlari bilan bog'liq barcha bilganlarini so'zlashni taklif qiladi. Guvohlarga savollar berilishi mumkin. Guvohlarga savollar birinchi bo'lib ishni sudda qo'zg'atgan taraf yoki uning vakili, undan so'ng esa qarshi taraf yoki uning vakili va ishda ishtirok etuvchi boshqa shaxslar tomonidan beriladi. Sud tomonidan chaqirilgan guvohlarga avvalo ishni sudda ko'rishni so'rab murojaat qilgan taraf savol beradi. Sudyalalar guvohlarga sud majlisining istalgan vaqtida savollar berishlari mumkin.

Agar sud guvoh tomonidan keltirilgan ko'rsatmalarni ishni hal qilish uchun etarli deb topsa, qolgan guvohlarni tinglamasligi ham mumkin. Sud majlisida hujjatlar o'qib eshittiriladi va zarur hollarda, taraflarga va ularning vakillariga, alohida hollarda esa ekspert, mutaxassis, guvoh va boshqa shaxslarga beriladi. Shundan so'ng taraflar va ularning vakillari o'qib eshittirilgan hujjatlar bo'yicha o'z tushuntirishlarini berishlari mumkin. Tegishli tartibda olingan, ishni to'g'ri hal qilish uchun ahamiyatga ega bo'lgan hujjatlar Konstitutsiyaviy sud tomonidan o'rganilib ishga tikib qo'yiladi.

Konstitutsiyaviy sud zarur hollarda ekspert va mutaxassislarni tinglaydi. Ekspert, mutaxassislarni tinglash muddati sud tomonidan belgilanadi. Raislik qiluvchi ekspert va mutaxassisga ko'rilayotgan masala yuzasidan o'z hamkasblari fikrini bayon etishda vakil sifatida so'zlashi uchun imkoniyat yaratadi.

Ekspert, mutaxassis hamda guvohga tartib bo'yicha savollar beriladi. Konstitutsiyaviy sud majlislarida Konstitutsiyaviy sud raisining taklifiga ko'ra Konstitutsiyaviy sud huzuridagi ilmiy maslahat kengashi a'zolari siyosat va jamoat arbolari, deputatlar, sudyalalar, xalqaro tashkilotlar, davlat organlari, jamoat muassasalari, ilmiy muassasa va oliy ta'lim bilim yurtlari vakillari ishtirok etishlari mumkin. Taklif qilinganlar ko'rilayotgan masala yuzasidan raislik qiluvchining ruxsati bilan o'z fikrlarini bildirishlari mumkin. Norma-tiv aktning konstitutsiyaviyligini tekshirishni so'rab sudga murojaat qilgan shaxslar va shu bilan birga konstitutsiyaviyligi

tekshirilayotgan me'yoriy hujjat chiqargan, xalqaro shartnoma tuzgan shaxslar ham sud majlislarida ishtirok etishlari shart.

Keltirilgan hujjatlar o'rganib chiqilib, taraflarning, ularning vakillarining tushuntirishlari, guvohlarning ko'rsatmalari, ekspert xulosalari va mutaxassis fikri sud tomonidan o'rganilib bo'lgandan so'ng O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi spikeri va uning o'rinbosarlari, Oliy Majlisi Senatining raisi va uning o'rinbosarlari, Bosh vazir, Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengashi raisi, O'zbekiston Respublikasi Oliy sud raisi, O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi raisi, Bosh prokuror va O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirining chiqishlari tinglanadi.

Taraflar va ularning vakillari Konstitutsiyaviy sud majlislarida tekshirilgan dalillar tahlili va bahosi ko'rilayotgan ishga aloqasi, taraflarning talab va e'tirozlarini o'zida ifodalagan so'nggi ma'ruza nutqlari bilan chiqishlari mumkin.

Konstitutsiyaviy sud taraflarga ularning iltimosiga ko'ra so'nggi nutqlariga tayyorgarlik ko'rishlari uchun sud majlisida tanaffus e'lon qilgan holda vaqt ajratishlari mumkin. So'nggi nutqlar tinglab bo'lingach, agar Konstitutsiyaviy sud yangi holatlarni aniqlash, yangi dalillarni topishni lozim deb topsa, ishni yangidan ko'rish to'g'risida qaror chiqarishi mumkin. Shuning bilan birga, Konstitutsiyaviy sud sud majlisida tanaffus e'lon qilishi va ishni ko'rishni keyinga qoldirish to'g'risida qaror chiqirishi mumkin. Ish bo'yicha qo'shimcha sud muhokamasi ham tugagandan so'ng, Konstitutsiyaviy sud qaror chiqarish uchun maslahatxonaga qirib ketadi. Sudyalarning qaror chiqarish uchun maslaxatlashuvi maslahatxonada o'tkaziladi. Sudyalar maslahati hech kimga oshkor etilmaydi.

Raislik qiluvchi ko'rilayotgan masala yuzasidan fikr bildirishni istovchi har bir sudyaga so'z beradi. Maslaxatlashish davomida sudyalar bir-birlaridan o'z nuqtai nazarlarini aniqlashtirishni taklif qilishi mumkin. Maslahat tugagach, raislik etuvchi sudyalar tomonidan taqdim etilgan qarorga ovoz berishini taklif etadi. Konstitutsiyaviy qarorlari ochiq ovoz berish yo'li bilan qabul qilinadi.

Konstitutsiyaviy sud majlislarida bayonnoma yuritiladi. Bayonnomada quyidagilar ifodalanishi lozim:

- majlis o'tkazilayotgan joy va vaqt to'g'risida ma'lumot;
- ishtirok etayotgan va ishtirok etmayotgan sudyalalar ro'yxati;
- raislik qiluvchining ismi, sharifi, otasining ismi va lavozimi;
- majlis kotibining ismi, sharifi, otasining ismi;
- kun tartibi, taraflar va ishda ishtirok etayotgan boshqa shaxslar to'g'risidagi ma'lumot;
- konstitutsiyaviy sud tomonidan ish ko'rish tartibi;
- taraflar va ular vakillarining tushuntirishlari;
- guvohlarning ko'rsatmalari, ekspert xulosalari, mutaxassis fikrlari, ularga berilgan savollar va berilgan javoblar;
- ishda ishtirok etayotgan boshqa shaxslarning chiqishlari, taraflar va boshqa shaxslarning bayonnomaga kiritishni so'ragan ko'rsatmalari va faktlari;
- ovoz berishga qo'yilgan masalalar va ovoz berish natijalari.

Agar Konstitutsiyaviy sud majlislari davomida va qaror chiqarish vaqtida ovoz yozish, video yozuv, fonogramma, suratga olish ishlari o'tkazilgan bo'lsa, bayonnomaga bu haqda yozilib, ishga qo'shib qo'yiladi. Konstitutsiyaviy sud majlisida bayonnoma kotib tomonidan yuritiladi. Taraflar va ishda ishtirok etayotgan boshqa shaxslar ish uchun ahamiyatli deb topgan ko'rsatma, holat va faktlarni bayonnomaga kiritib qo'yishni so'rab iltimosnoma bilan murojaat qilishlari mumkin. Barcha qo'shimcha va to'ldirishlar bayonnomaga kiritilishi lozim. Bayonnoma majlis tugagandan so'ng 5 kun ichida rasmiy-lashtirilishi kerak. Sud majlisi bayonnomasi raislik etuvchi va kotib tomonidan imzolanib, ishga qo'shib qo'yiladi.

Taraflar va ularning vakillari bayonnoma bilan tanishib unga e'tiroz bildirishlari mumkin. Bunday e'tirozlar raislik qiluvchining yakka o'zi tomonidan 10 kun muddat ichida ko'rib chiqilishi lozim. Raislik qiluvchi e'tirozlar bilan tanishib chiqqandan so'ng, uni ishga qo'shib qo'yish yoki rad qilish to'g'risida qaror chiqarishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudining tashkiliy jihatlarida raislik qiluvchining o'rniga ahamiyat berish lozim.

Konstitutsiyaviy sud raisi:

- Konstitutsiyaviy sud faoliyatiga rahbarlik qiladi, sudyalalar o'rtasida ishlarni taqsimlaydi;

- Konstitutsiyaviy sud majlislarini chaqiradi va ularda raislik qiladi;
- Konstitutsiyaviy sud apparati tizimi va shtat jadvalini tasdiqlaydi;
- Konstitutsiyaviy sud apparati faoliyati ustidan umumiy rahbarlik qiladi, apparat xodimlarini ishga oladi va bo'shatadi;
- Apparat xodimlarini rag'batlantiradi va ularga nisbatan intizomiy javobgarlik choralarini qo'llaydi;
- Konstitutsiyaviy sud faoliyati bilan bog'liq boshqa vazifalarni amalga oshiradi.

Konstitutsiyaviy sud raisi Konstitutsiyaviy sud faoliyatini tashkil etish uchun farmoyishlar chiqaradi. Konstitutsiyaviy sud raisi sud majlislariga tayyorgarlik ko'rish ishlariga umumiy rahbarlik qiladi.

Konstitutsiyaviy sud raisi kelib tushgan takliflarni o'rganib chiqib, *quyidagi qarorlardan birini qabul qiladi:*

- 1) Ishni sudda ko'rish uchun qabul qilish to'g'risida;
- 2) Ishni dastlabki o'rganish uchun sudyalari yoki apparatning tegishli bo'linmasiga muddatini ko'rsatgan holda topshirish to'g'risida;
- 3) Agar taqdim etilgan (yoki kelib tushgan) taklifni qaytarib yuborish so'ralgan bo'lsa, uni qaytarish haqida. Ishni sudda ko'rish uchun qabul qilish to'g'risidagi qaror chiqqach, Konstitutsiyaviy sud raisi masalani dastlabki o'rganish uchun ma'ruzachi sudyani tayinlaydi, shu bilan birga sud majlisida ish hujjatlarini bayon qilish uchun qoida tariqasida ish konstitutsiyaviy sudga kelib tushgan kundan e'tiboran ko'pi bilan 2 oy muddat ichida tayyorgarlik ishlarini tugatish masalasini hal etadi.

Konstitutsiyaviy sud raisi ishning alohida murakkablik holatini e'tiborga olib yuqorida ko'rsatilgan muddatni ko'pi bilan 1 oyga uzaytirishi mumkin.

Konstitutsiyaviy sud raisi ma'ruzachi sudyadan Konstitutsiyaviy sudda ko'rish uchun ish materiallarining tayyorgarlik darajasini aniqlab, sud majlisiga taklif qilinadigan shaxslar doirasini aniqlaydi, sud majlisi joyi va vaqti haqida xabardor qilish uchun va majlis ishtirokchilari va sudyalarga kerakli hujjatlarni jo'natish to'g'risida farmoyish beradi.

Quyidagi hollarda konstitutsiyaviy sud majlisi keyinga qoldirilishi mumkin:

1) agar Konstitutsiyaviy sud ko‘rilayotgan masalani etarli darajada tayyorlanmagan deb topsa;

2) taraflar, guvoh, ekspert, mutaxassislardan birining kelmasligi ishni noto‘g‘ri hal qilishga olib keladi deb topsa;

3) agar ishni ko‘rib chiqish va hal qilish uchun lozim bo‘lgan hujjatlar taqdim etilmagan yoki kech taqdim etilgan bo‘lsa;

4) ishni ko‘rishni keyinga qoldirishni so‘rab sudyalardan biri so‘ragan yoki taraflar, yoki ularning vakillari tomonidan keltirilgan dalillar Konstitutsiyaviy sud tomonidan tasdiqlangan bo‘lsa;

5) Konstitutsiyaviy sud majlisi kvorumi buzilsa, ya‘ni sudyalardan birining ishtirok etmasligi yoki ulardan birining kasal bo‘lsa;

6) Konstitutsiyaviy sud majlisining to‘la va har tomonlama ko‘rilishi uchun yoki sud majlisining normal faoliyat yuritishiga to‘sqinlik qiluvchi boshqa muammolar yuzaga kelsa;

Konstitutsiyaviy sud majlisini keyinga qoldirish to‘g‘risidagi qaror sudyalarning ko‘pchilik qismi tomonidan ovoz berish yo‘li bilan hal etiladi. Ishni ko‘rishni keyinga qoldirish to‘g‘risida qaror chiqarilgan taqdirda, shu sud majlisida hozir bo‘lgan ekspert, mutaxassis va guvohlar tinglanishi mumkin. Ishni ko‘rishga to‘sqinlik qilayotgan holatlar bartaraf etilgandan so‘ng Konstitutsiyaviy sud sud majlisini davom ettiradi.

Konstitutsiyaviy sud majlisida qoida tariqasida u to‘xtatilgan vaqtdan qayta ko‘rish boshlanadi. Avvalgi sud majlisida tinglangan ekspert, mutaxassis va guvohlarni zarur hollardagina qayta chaqirish mumkin.

Konstitutsiyaviy sud bir tarafga ikkinchi taraf tomonidan taqdim etilgan materiallarni o‘rganib chiqish uchun vaqt ajratishni so‘rab bir tarafning qilgan iltimosnomasiga ko‘ra va ishni ko‘rishga ta‘sir qiluvchi boshqa holatlar vujudga kelgan taqdirda ishni ko‘rishni keyinga qoldirishi mumkin. Ko‘rish to‘xtatilgan ish taraflarning iltimosnomasiga ko‘ra yoki ishni ko‘rishga to‘sqinlik qiluvchi holat bartaraf bo‘lgan taqdirda sudning tashabbusi bilan qayta tiklanadi. Sud tomonidan ishni ko‘rishni to‘xtatish

to'g'risidagi qarori boshqa masalalarni ko'rishga to'sqinlik qilmaydi.

Masalani ko'rishni tugatish quyidagi hollarda amalga oshiriladi:

1) ishni ko'rish uchun asos bo'lib xizmat qilgan hujjat qaytarib olinganda;

2) masala kiritish huquqiga ega bo'lmagan shaxs yoki davlat organi tomonidan berilgan bo'lsa.

Sud majlislariga tayyorgarlik ko'rish ishlarini Konstitutsiyaviy sud kotibiyati mudiri tashkillashtiradi, *bundan tashqari u:*

- ishni ko'rib chiqishga tayyorgarlik ko'rish uchun Konstitutsiyaviy sud raisi tomonidan o'rnatilgan muddat va tartibining Konstitutsiyaviy sud apparati tomonidan bajarilishi ustidan nazorat qilish;

- sudning ko'rib chiqishi uchun taqdim etilgan masalalar yuzasidan xulosa berish tartibi loyihasini ishlab chiqish;

- sudning ko'rib chiqish uchun taqdim etilgan masalani Konstitutsiyaviy sud tomonidan ko'rish va xulosa berishi uchun reja loyihasini ishlab chiqish;

- Konstitutsiyaviy sud tomonidan tasdiqlangan apparat bo'linmalari tuzilishi rejasini tarqatish;

- Konstitutsiyaviy sud raisining ishni yurituvga qabul qilishi to'g'risidagi qarori qabul qilingandan ko'pi bilan 3 kun ichida sudyalarga ish materiallarini tarqatish;

- Konstitutsiyaviy sudning navbatdagi majlisi haqidagi chaqiruv qog'ozini sudyalalar va boshqa ishtirokchilarga jo'natish;

- Konstitutsiyaviy sud majlisida majlis ishtirokchilarini kelgan kelmaganligini aniqlash, Konstitutsiyaviy sud majlislarida xavfsizlikni ta'minlash, majlisning normal faoliyati uchun texnik vositalarning tayyorligi kabi texnik va tashkiliy masalalarni hal etish.

- Konstitutsiyaviy sud majlisi bayonnomasini yuritish.

Konstitutsiyaviy sud majlislari zalida O'zbekiston Respublikasi Davlat Gerbi, O'zbekiston Respublikasi Davlat bayrog'i, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi bo'lishi lozim. Konstitutsiyaviy sud sudyalari majlisda maxsus kiyim kiygan holda ishtirok etadilar.

10.5. Konstitutsiyaviy sud qarorlari, ularning turlari, mazmuni, tizimi va yuridik ahamiyati

Konstitutsiyaviy sudning me'yoriy huquqiy normalar va xalqaro shartnomalarining konstitutsiyaviyligini tekshirish natijasida chiqar-gan to'xtami *qaror* deb nomlanadi. Qaror Konstitutsiyaviy sud tomo-nidan O'zbekiston Respublikasi nomidan chiqariladi. O'zbekiston Respublikasining "Konstitutsiyaviy sudi to'g'risidagi" qonunining 26-moddasida ko'rsatilgan hollarda Konstitutsiyaviy sudning qarorlari ikki ko'rinishda ifoda etiladi: - *yakuniy qaror* va *boshqa qaror*.

Yakuniy qarorlarga sud tomonidan muayyan masalani ko'rish natijasida oxirgi xulosa sifatida chiqargan qarorlar kiradi. Bunday qarorlar bilan sud ishni mazmunan hal qilmay, qoida tariqasida sud ishni tashkil etish yoki majlis o'tkazish ishini tashkil etish maqsadida chiqariladi.

Yakuniy to'xtam qonun va boshqa normativ aktlarning konstitutsiyaviyligini tekshirish, shu bilan birga, Konstitutsiya normalarini ko'rish natijasi sifatida chiqariladi. Bunday masalalar yuzasidan keltirilgan yakuniy to'xtam Konstitutsiyaviy sud qarorlari deb nomlanuvchi hujjat shaklida ifodalanadi.

Konstitutsiyaviy sud qarorining tuzilishi:

Konstitutsiyaviy sud qarorlari kirish, bayon qiluvchi, asoslantiruvchi va xulosa qismlaridan iborat bo'ladi.

Qarorning kirish qismida:

- qarorning nomi, u qabul qilgan joy va vaqt;
- qaror qabul qilgan Konstitutsiyaviy sud tarkibi;
- taraflar va ishda ishtirok etuvchi boshqa shaxslar;
- ishni ko'rish uchun asos bo'lgan masala.

Qarorning bayon qilish qismida *quyidagilar bo'lishi lozim:*

- Konstitutsiyaviy sudning ushbu ishni ko'rib chiqish huquqi yoki majburiyati ifodalangan O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va "Konstitutsiyaviy sud to'g'risidagi" qonun normalari;
- konstitutsiyaviyligi tekshirilayotgan aktning to'liq nomi, uning olish manbasi ko'rsatilgan holda;

- qarorning asoslantiruvchi qismida quyidagilar bo'lishi lozim:
- konstitutsiyaviy sud tomonidan qaror chiqarishga asos bo'lib xizmat qilgan holatlar;
- konstitutsiyaviy sud amal qilgan normativ aktlar.

Qarorning xulosa qismida normativ aktning normativligi xususidagi Konstitutsiyaviy sudning xulosasi va bu qarorning kuchga kirish muddati va tartibi, Konstitutsiyaviy sudning qarorlari raislik qiluvchi tomonidan sudyalar maslahatxonadan chiqqandan so'ng, darhol e'lon qilinadi.

Qarorlar qabul qilishning ham o'ziga xos qoidalari o'rnatilgan. Bunday turdagi qarorlar sud majlisida ishtirok etgan sudyalar tomonidan yopiq holda maslahatxonada ovoz berish yo'li bilan qabul qilinadi.

Qarorni muhokama qilish vaqtida har bir sudyaga chegaralanmagan doirada va muddatda chiqish qilishga imkoniyat yaratiladi.

Ovoz berish ochiq tarzda o'tkaziladi. Barcha hollarda raislik qiluvchi oxirgi bo'lib ovoz beradi. Qaror qabul qilish uchun ovoz berishda ishtirok etuvchi sudyalarning ko'pchilik ovozi talab qilinadi. Hech qaysi bir sudya ovoz berishda betaraf qolishi mumkin emas. Agar biron bir sudya qabul qilingan qarordan norozi bo'lsa, u o'z fikrini yozma tarzda alohida ifoda etishi va bu Konstitutsiyaviy sud majlisi bayonomasiga kiritilib qo'yilishi mumkin. Ovozlar teng bo'lib qolgan taqdirda, raislik qiluvchining ovozi hal qiluvchi hisoblanadi ("Konstitutsiyaviy sud to'g'risida"gi qonunning 25-moddasi). Qaror ovoz berishda ishtirok etgan barcha sudyalar tomonidan ham imzolanadi. Muhokama bayonnomasida rasmiylashtiriladi.

Yakuniy to'xtam (qaror)ni ijro etishda anglashilmovchiliklar yuzaga kelmasligi uchun qaror to'liq asoslantirilgan va ishonchli bo'lishi lozim. Bu turdagi qarorlar e'lon qilinishi bilan darhol kuchga kiradi, hech qanday davlat organi yoki mansabdor shaxs tomonidan tasdiqlanishi talab etilmaydi.

Konstitutsiyaviy sud qarorlari ommaviy axborot vositalarida e'lon qilinadi. Konstitutsiyaviy sud qarorlari so'nggi xulosa va ular ustidan shikoyat qilinmaydi.

Qonunga muvofiq Konstitutsiyaviy sud qarori uning o'z tashabbusi bilan sud majlisida qayta ko'rilishi mumkin. Bunday

asos "Konstitutsiyaviy sud to'g'risidagi" qonunining 28-moddasida mustahkamlangan bo'lib, *unga ko'ra*: sudga qaror qabul qilish vaqtida ma'lum bo'lmagan yangi holatlarning ochilishi bilan; qaror qabul qilishga asos bo'lib xizmat qilgan konstitutsiyaviy normaning o'zga-rishi munosabati bilan; Konstitutsiyaviy sud tomonidan qaror qabul qilishning o'rnatilgan tartibi buzilgan holda qaror qabul qilinganligi tan olingan holda sud qarorini qaytadan ko'rib chiqadi.

Konstitutsiyaviy sud qarori u qabul qilingan kundan so'ng ko'pi bilan uch kun ichida taraflarga, O'zbekiston Respublikasi Prezidentiga, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi raisiga, O'zbekiston Bosh vaziriga, uning o'rinbosarlariga, Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi raisiga, O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi raisiga, O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi raisiga, O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuroriga, O'zbekiston Respublikasi Adliya vaziriga yuboriladi. Konstitutsiyaviy sud raisi boshqa davlat organlari va shaxslarga ham qaror nusxasini yuborish to'g'risida farmoyish berishi mumkin.

Konstitutsiyaviy sudning so'rovnoma, talabnoma ko'rinishidagi qarorlari konstitutsiyaviy sud belgilagan tartibda e'lon qilinadi. Konstitutsiyaviy sud qarorlari Konstitutsiyaviy sud belgilangan tartibda va muddatda ijro etiladi.

Qonun manbalari

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. 1992-yil, 8-dekabr. –T.: O'zbekiston, 2003.
2. O'zbekiston Respublikasining "O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi qonuni. 2003-yil 24-aprel.
3. O'zbekiston Respublikasining "O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi to'g'risida"gi qonuni. 2003-yil 30-avgust.
4. O'zbekiston Respublikasining "Sudlar to'g'risida"gi qonuni. 2000-yil 14-dekabr.
5. Konstitutsiyaviy sudning 1996-yil 5-iyul №1 sonli qarori bilan tasdiqlangan O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sud Reglamenti. -T.: Sharq, 1996.

6. Konstitutsiyaviy sudning 1996-yil 5-iyuldagi №2-sonli qarori bilan tasdiqlangan O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi sudyalarining sha’ni to‘g‘risidagi kodeks. -T.: Sharq, 1996.

7. Konstitutsiyaviy sudning 1996 yil 5 iyuldagi №4 sonli qarori bilan tasdiqlangan O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi huzuridagi Ilmiy-maslahat kengashi to‘g‘risidagi Nizom. -T.: Sharq, 1996.

Maxsus adabiyotlar

1. Рустамбаев М.Х., Никифорова Е.Н. Хуқуқни муҳофаза қилувчи органлар. Дарслик. Т.: ТДЮИ, 2005.

2. Rustamboyev M.H., Nikiforova E.N. Sud va huquqni muhofaza qiluvchi organlar. Darslik. T.: «Turon-Iqbol». – 2007.

3. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi Axborotnomasi, 1990.

4. "Правоохранительные органы" К.Ф.Гуценко, М.А. Ковалёв. -М.: Зерцало, 1998.

Nazorat savollari

1. Konstitutsiyaviy nazorat nima?
2. Konstitutsiyaviy sud tarkibiga kimlar kirishi mumkin?
3. Konstitutsiyaviy sud qanday tashkil etiladi?
4. Konstitutsiyaviy sudning faoliyati tamoyillarini sanab bering.
5. Konstitutsiyaviy sud vakolatlarini sanang.
6. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudida ish boshlashning asosiy xususiyatlarini ayting.
7. Konstitutsiyaviy sud majlislarida ishtirok etishi mumkin bo‘lgan shaxslarni sanang.
8. Konstitutsiyaviy sud majlislari o‘tkazish tartibi qanday?
9. Qanday hollarda Konstitutsiyaviy sud majlislari qoldirilishi mumkin?
10. Konstitutsiyaviy sud qarorlarini sanang.
11. Konstitutsiyaviy sud apparatining funksiyalari qanday?
12. Konstitutsiyaviy sud apparatini shakllantirish tartibi qanday?
13. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi huzuridagi Ilmiy-maslahat kengashi vazifalarini sanang.
14. Konstitutsiyaviy sud sudyalari sha’ni to‘g‘risidagi kodeksi nima?

15. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi qarorining tuzilishi qanday?

16. Konstitutsiyaviy sud Raisi vakolatlarini sanang.

17. Qanday hollarda Konstitutsiyaviy sud qarorlari qayta ko‘rilishi mumkin?

XI BOB. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA SUDYALAR MAQOMI

1.1.O‘zbekiston Respublikasida sudyalarning asosiy huquq va majburiyatlari

O‘zbekiston Respublikasida sudyalar bo‘lib, qonun bilan belgilangan vakolatlar asosida odil sudlov faoliyatini amalga oshiruvchi shaxslar hisoblanadi ("Sudlar to‘g‘risida"gi qonunning 60-moddasi). Sudyalar korpusi deganda, sudya lavozimini egallovchi davlat xizmatchilari majmui tushuniladi. Bu xil lavozimidagi shaxslar doirasi nisbatan keng va turli tumandir. U O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi raisi va a‘zolari, boshqa Oliy sud instansiyalari raisi va ularning o‘rinbosarlaridan tortib to viloyat, tuman bo‘g‘inidagi umumiy yurisdiksiya va xo‘jalik sudlari sudyalarini qamrab oladi. Qonunga binoan sudyalarga o‘ta muhim mas’uliyat yuklatilgan. Bu avvalo, fuqarolarning, davlat va boshqa tashkilotlarning huquq va qonuniy manfaatlariga doir umummajburiy bo‘lgan qarorlar qabul qilishi bilan bog‘liqdir. Har qanday demokratik davlat uchun zarur bo‘lgan huquq-tartibot va qonuniylik, fuqarolarning taqdiri va ularning farovonligi sudyalarning faoliyati bilan bog‘liq. Xalq vakillari bilan birga faoliyat yurituvchi sudyalarga sud hokimiyati berilgan. Bu hokimiyat kuchi orqali sudyalar faqat qonuniylik, huquq tartibot, fuqarolar huquq va qonuniy manfaatlarining kafili sifatida emas, balki tegishli holatlarda qonunchilik va ijroiya hokimiyatlarini tiyib turuvchi va muvozanatda saqlab turuvchi hokimiyat tarmog‘i sifatida ham namoyon bo‘ladi.

Sudyalar korpusi oldiga qo‘yilayotgan o‘ziga xos vazifalarning ta’siri ostida ko‘plab o‘n yilliklar davomida (ba’zi davlatlarda yuz yillar davomida) shunday tushuncha paydo bo‘ldiki, bunga ko‘ra sud, sudyalar, sudyalar korpusi maqomi boshqa davlat organlari va mansabdor shaxslari maqomidan ajralib turishi kerak. Sudyalarning,

rahbariyatning buyrug'ini so'zsiz bajaruvchi, o'ziga ma'qul bo'lgan qarorni qabul qiluvchi oddiy amaldor ekanligi to'g'risidagi tushuncha tarafdorlari osonlikcha o'z ta'sirini yo'qotmadi. Hatto, hozirgi kunda ham bu xil tushuncha tarafdorlari topilsada, odil fikr tarafdorlari kun sayin ko'payib bormoqda.

Yillar o'tishi bilan sudyalarda faqat o'zlariga tegishli bo'lgan huquq va majburiyatlar paydo bo'la boshladi. Sudyalarning maqomi, ularning huquqiy holati bizga shu huquq va majburiyatlarning majmui sifatida ko'rinadi. Bunda alohida sudyalarning huquq va majburiyatlari haqidagina emas, balki ularning shu mansabga loyiqligi, ularga odil sudlovni amalga oshirish vazifasi yuklatilganligi, sud hokimi-yatini ishonganligi haqida ham so'z boradi. Sudyalar xuddi boshqa fuqarolar singari huquqlarga ega, *masalan*, biror narsa sotish yoki sotib olish, nikohdan o'tish, ta'tilga chiqish va h.k. Lekin shu bilan birga ularda boshqa fuqarolarda bo'lmagan huquq va majburiyatlar ham bor.

Sudyalar fuqarolik, xo'jalik, ma'muriy va jinoyat ishlarini ko'rish faoliyatida konstitutsiya va boshqa qonunlarga so'zsiz amal qilishga, korxona, muassasa, tashkilotlar va fuqarolarning huquq va erkinliklarini, ularning sha'ni va qadr-qimmatini, mulkini himoya qilishga, xolis va adolatli bo'lishga majburdirlar.

Sudyalarning odil sudlov faoliyati ularning boshqa mashg'ulotlaridan ustun turishi kerak. Sudyalar sud sha'niga dog' tushirmasligi, sudlarning xolisligiga shubha tug'diruvchi, ularning maqomi va qadr-qimmatiga putur yetkazuvchi harakatlarni sodir qilishdan o'zini tiyishi kerak. Sudyalar o'z malakasini yuksak darajada ushlab turishga majbur bo'lib, bu ularning odil sudlovni amalga oshirishida zarur hisoblanadi.

Sudyalar sud ishtirokchilariga va boshqa shaxslarga o'z vazifasini bajarishi davomida hurmatini namoyon qilib, ular bilan hushmuomala va beminnat bo'lmog'i darkor. Xuddi shu xislatlarni sudya o'z apparat xodimlaridan ham talab qilishi kerak. Sudyalar yopiq sud majlisida olgan ma'lumotlarni, sud maslahati sirlarini oshkor qilishga haqli emas.

Sudyalarning xizmatdan tashqari faoliyati ularning obyektivligiga, adolatliligiga va xolisligiga shubha tug'dirmasligi kerak. "Sudlar to'g'risida"gi qonunning 66-moddasiga binoan sudyalar

davlat hokimiyati vakillik organlarining deputati bo'la olmaydi. Sudyalar siyosiy partiyalar va harakatlarga a'zo bo'lishga, ularni moddiy yoki boshqacha yo'llar bilan ta'minlashga, shuningdek, o'zining siyosiy qarashlarini oshkora e'lon qilishga, chiqishlar va siyosiy xarakterga ega bo'lgan harakatlar va aksiyalarda ishtirok etishga haqli emas. Sudyalar siyosiy partiyalar va harakatlarning a'zosi bo'lishi, shuningdek, ilmiy, pedagogik va ijodiy faoliyatdan tashqari haq to'lanadigan boshqa biron-bir faoliyat turlari bilan shug'ullanishi mumkin emas. Sudya maqomi tavsifida shu narsani nazarda tutish kerakki, sudyalar qaysi sud bo'g'inida ishlashidan qat'i nazar, ular barcha sudlar uchun bitta yagona bo'lgan maqomga ega bo'ladi. Lekin bu holat turli xil instansiyalarda ishlovchi sudyalarning bir xil darajada ekanligidan dalolat bermaydi. Albatta farqlar bor. Xuddi Konstitutsiyaviy sud sudyasi va umumiy yurisdiksiya sudi orasida to'la o'xshashlik bo'lmagani kabi.

"Sudlar to'g'risida"gi qonunning 60-moddasida belgilangan O'zbekiston Respublikasida barcha sudlar bir xil maqomga ega degan holat faqat umumiy yurisdiksiya va xo'jalik sudi sudyalariga taalluqli bo'lib, Konstitutsiyaviy sud sudyalari huquqiy maqomi "O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sud to'g'risida"gi qonun bilan belgila-nadi.

Sudyalar maqomini belgilab beruvchi huquq va majburiyatlarni shartli ravishda *quyidagi guruhlariga bo'lish mumkin:*

- sudyalar korpusini shakllantirish bilan bog'liq huquq va majburiyatlar (sudyalikka nomzodlarga qo'yiladigan talablar, nomzodlar-ni tanlash va ularga sud vakolatini taqsimlash tartibi bilan bog'liq);

- sudyalarning o'z vakolatini mustaqil amalga oshirishni kafolatlovchi huquq va majburiyatlar (sudyalarning daxlsizligi, ularning vakolatini muddatdan oldin tugatish va to'xtatib turishning alohida tartibi va hokazo);

- sudyalarning o'z-o'zini boshqarish borasidagi huquq va majburiyatlari.

"Sudlar to'g'risida"gi qonunning 67-moddasiga binoan, sudlar mustaqilligi kafolatlari ichida birinchi o'ringa ularni qonunda belgilangan tartibda sudyalikka saylash, tayinlash va sudyalikdan

ozod qilish tartibi chiqadi. Bu tartib bir necha qonunlar bilan tartibga solingan bo'lib, bularga "Konstitutsiyaviy sud to'g'risida"gi, "Sudlar to'g'risida"gi qonunlar misol bo'ladi. Ushbu qonunlarda sudyalik lavozimiga nomzodlarning oldiga qo'yiladigan talablar, ularni saylash, tayinlash va lavozim bo'yicha ko'tarilish tartibi belgilangan.

Barcha sudyalik lavozimi nomzodlariga qo'yiladigan talablarining umumiy xususiyati shundaki, ular O'zbekiston Respublikasi fuqarolari bo'lishi va oliy yuridik ma'lumotga ega bo'lishi kerak. Konstitutsiyaviy sud sudyasi lavozimi nomzodlariga ularning kasbiy bilim darajasidan kelib chiqqan holda yuqori darajadagi talablar qo'yilgan. Ular oliy yuridik ma'lumotga ega bo'lishi bilan birga siyosat va huquq sohasida mutaxassis bo'lishi va yuksak axloqiy xislatlarga ega bo'lishi kerak. ("Konstitutsiyaviy sud to'g'risida"gi qonunning 12-moddasi).

Sudyalarning turli xil tizim va darajadagi nomzodlar uchun yoshi bilan bog'liq o'z sohasida ishlaganlik malakasiga oid talablar har xil hisoblanadi. Umumiy yurisdiksiya va xo'jalik sudi asosiy bo'g'ini sudyasi lavozimiga tayinlanish uchun nomzodlar yoshi 25 dan kam bo'lmagan, o'rta bo'g'in sudyalari uchun 27 yosh, Oliy sud va Oliy xo'jalik sudi nomzodlari uchun 30 yosh belgilangan.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sud sudyalari nomzod-lariga qonun tomonidan yosh tsenzi belgilanmagan. Lekin shu narsa nazarda tutiladiki, nomzod Konstitutsiyaviy sud sudyasi bo'lishi uchun 25 yoshdan kichik bo'lmasligi kerak.

Barcha sud bo'g'ini sudyalari nomzodlariga eng yuqori yosh rasman belgilanmagan. Xuddi shuningdek, huquq sohasida ham necha yil ishlaganligi bir xil emas. Tuman (shahar), tumanlararo sudlar, xo'jalik sudlariga sudya bo'lish uchun nomzod kamida huquq sohasida 3 yil ishlagan bo'lishi kerak. Yuqori turuvchi sudya nomzodlariga ham umumiy ish stajidan tashqari, qonun bo'yicha sudya bo'lishi uchun tegishli ish staji talab qilinadi. *Masalan*, Qoraqalpog'iston Respublikasi, Viloyatlar, Toshkent shahar va harbiy sudlar sudyasi lavozimiga O'zbekiston Respublikasi fuqarosi bo'lgan, huquqiy sohada kamida 5 yillik ish stajiga ega bo'lgan, shundan kamida 2 yili sudya lavozimida ishlagan shaxslar sudya bo'la oladi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi, Oliy xo'jalik sudi sudyalik lavozimiga O'zbekiston Respublikasi fuqarosi bo'lgan, yuridik sohada kamida 7 yillik ish stajiga ega bo'lib, shundan 5 yili sudya lavozimida ishlagan shaxslar bo'la oladi. Harbiy sudlar sudyalik nomzodlariga yuqoridagilardan tashqari qonun qo'shimcha shartlarni qo'shadi, *masalan*, ular harbiy xizmatni o'tagan va zobitlik tarkibiga kiruvchi unvonga ega bo'lishi kerak. Xalq maslahatchilari odil sudlovni amalga oshirishda sudyalik huquqidan to'la qonli foydalanganligi uchun qonun ularga ham tegishli talablarni qo'yadi.

Sudyalar korpusiga sud kadrlarini tanlash va joy-joyiga qo'yish masalasi dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Prezidentimiz I.A.Karimov ta'kidlaganidek, -"Sudlar to'g'risida"gi qonunda "Sud kadrlarini tanlash va joy-joyiga qo'yish bo'yicha haqiqiy samarali va demokratik huquqiy mexanizm ishlab chiqilgan"³¹. Yuqoridagilardan kelib chiqib sudyalar korpusini shakllantirishning quyidagi bosqichlarga ajratamiz. Qonunga binoan, sud kadrlarining dastlabki zahirasini shakllantirish sudlar, sud organlar, muassasalar, tashkilotlar, jamoat birlashmalari takliflariga binoan sudyalar malaka hay'atlari tomonidan amalga oshiriladi.

Sud kadrlari zahiralarini shakllantirish bilan bog'liq dastlabki materiallar malakali sud hay'atlari tomonidan ko'rib chiqiladi. Sudyalar malaka hay'atlari yuqori malakali, nisbatan tajribali yuristlar orasidan nomzodlarni tanlab oladi. Sudyalar malaka hay'atlari nomzodlarni sud zahirasiga kiritib qo'yish uchun shaxsiy suhbatdan, malaka imtihoni o'tkazib, ular tomonidan ko'rilgan ishlarini o'rganib, ularning malaka darajasini, axloqiy va ishbilarmonlik sifatlarini, bilim darajasini, dunyoqarashini baholaydi. Sudyalar malaka hay'ati malaka imtihonlari natijasiga qarab nomzodni sud zahirasiga kiritish yoki rad etish haqida qaror chiqaradi. Sud nomzodlari zahirasiga qo'yilmagan, ya'ni rad etilgan nomzodlar bir yil o'tgandan keyin unga ariza bilan takroran murojaat qilishi mumkin.

Sudyalik lavozimi bo'shab qolgan taqdirda, malaka hay'ati sud zahirasi nomzodlari ichidan, muqobillik asosida, malaka imtihonini

³¹ Adolat – qonun ustuvorligida. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlis II chaqiriq, 4 sessiyasida sudlangan ma'ruzasi. //Xalq so'zi. 2001-yil. 30-avgust.

qabul qilib, uning sud ishidagi mutaxassisligi, shaxsi, ish faoliyati va dunyoqarashini hisobga olgan holda nomzod tanlash masalasini ko‘radi. "Sudlar to‘g‘risida"gi qonunga binoan sud kadrlari ishlarida demokratiyani chuqurlashtirish, munosib nomzodlarni tanlash va sud mustaqilligi kafolatini ta‘minlash maqsadida sudyalar malaka hay‘atlari tashkil etilgan.

"Sudlar to‘g‘risida"gi qonunning 74-moddasiga binoan sudyalar malaka hay‘ati:

- sudyalik lavozimiga nomzodlarni tanlash;
- sudyaning intizomiy javobgarligi;
- sudyaning vakolatlarini to‘xtatish yoki muddatidan ilgari tugatish;
- sudyaning daxlsizligini ta‘minlash;
- sudyani malaka imtihonidan o‘tkazish va unga malaka darajasini berish masalalarini ko‘rish;
- sudyalar zahirasini shakllantirish uchun tuziladi.

Umumiy yurisdiksiya sudlari sudyalarining oliy malaka hay‘ati O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi tomonidan, xo‘jalik sudlari sudyalarining malaka hay‘ati esa O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi Plenumi tomonidan 5 yil muddatga saylanadi.

Fuqarolik va jinoyat ishlari bo‘yicha Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar, Toshkent shahar sudlari sudyalarining malaka hay‘atlari tegishli sudlar sudyalarning majlislarida 5 yil muddatga, harbiy sudlar sudyalarning majlislarida ham ana shu muddatga saylanadi. Sudyalar malaka hay‘ati son tarkibi ularning ish hajmidan belgilanadi, lekin tarkibi rais va uning o‘rinbosarini hisobga olgan holda 9 tadan oshmasligi kerak. Sudyalar malaka hay‘ati o‘zlari saylagan organga yilda kamida bir marta o‘z faoliyati haqida axborot beradi. Hay‘at o‘ziga topshirilgan vakolatlarni amalga oshirishda tarkibining kamida yarmi hozir bo‘lgan taqdirdagina faoliyat yuritadi. Hay‘at o‘z vakolatini amalga oshirish bilan bog‘liq axborotlarni yuqori turuvchi sudlar, boshqa davlat organlari va jamoat birlashmalari, shuningdek, mansabdor shaxslar va fuqarolardan talab qilib olishga haqli.

Sudyalar Oliy malaka komissiyasi va Oliy xo‘jalik sudi malaka hay‘atlari qaror va xulosalari ustidan shikoyat qilishga yo‘l qo‘yilmaydi. Boshqa malaka hay‘atlarining qaror va xulosalari

ustidan shikoyat Oliy malaka hay'atiga berilishi mumkin. Shikoyat kimning ustidan intizomiy javobgarlik to'g'risidagi ish qo'zg'atilgan bo'lsa, shu shaxs tomonidan beriladi.

Bu xildagi shikoyat yoki taqdimnoma qaror yoki xulosa chiqqan kundan boshlab shu qaror yoki xulosani chiqargan malaka hay'ati orqali bir oy muddat ichida beriladi. Oliy malaka komissiyasi shikoyat va u bilan birga yuborilgan materiallarni qo'shib ko'rib chiqadi³². Malaka imtihonini topshirish tartibi Oliy Majlis tomonidan 2001-yil 7-dekabrda tasdiqlangan Sudyalar malaka hay'ati to'g'risidagi Nizom bilan tartibga solinadi.

Nomzodning keyingi lavozimga ko'tarilishi uchun malaka imtihoni va tayyorgarlik darajasini baholash *quyidagi tartibda amalga oshiriladi*:

- O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi sudyalari – O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi raisi taqdimnomasiga binoan Oliy malaka komissiyasi tomonidan;

- Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar fuqarolik va jinoyat ishlari bo'yicha, O'zbekiston Respublikasi harbiy sudi sud raislari va ularning o'rinbosarlari - Adliya vazirligi maxsus organining taqdimnomasiga binoan Oliy malaka komissiyasi tomonidan;

- Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar fuqarolik va jinoyat ishlari bo'yicha, O'zbekiston Respublikasi harbiy sudi sudyalari – shu sudlar raislari bergan taqdimnomaga asosan tegishli malaka komissiyalari tomonidan;

- fuqarolik ishlari bo'yicha tumanlararo, tuman (shahar) sudlari, shuningdek, jinoyat ishlari bo'yicha tuman (shahar) sudlar sudyalari - Adliya vazirligi maxsus organining taqdimnomasiga binoan tegishli malaka komissiyasi tomonidan;

- hududiy va okrug harbiy sudlari sudyalari - Adliya vazirligi maxsus organining taqdimnomasiga binoan harbiy sudlar malaka hay'ati tomonidan;

- xo'jalik sudi sudyalari - Oliy xo'jalik sudi raisi taqdimnomasiga binoan xo'jalik sudlar malaka hay'ati tomonidan.

³² Положение о квалификационных коллегиях судей (утверждено Постановлением Олий Мажлиса Республики Узбекистан. №164, 2000-yil 14-dekabr).

Sudyalikka nomzodning malaka imtihoni tegishli malaka hay'ati tomonidan belgilab beriladigan *quyidagicha talablarni o'z ichiga oladi*: suhbat, savollarga javob topish, amaliy masalalarni echish. Sudyalar malaka hay'ati imtihondan o'tgan yoki o'ta olmagan nomzodni sudyalik lavozimiga olish to'g'risida xulosa beradi. Malaka imtihonini topshira olmagan nomzod bir yil o'tgach, takroriy imtihon topshirish huquqiga ega.

Sudyalar malaka hay'atining sudyani keyingi, yuqori turuvchi sud lavozimiga o'tkazish to'g'risidagi xulosasi shu sud raisi tomonidan berilgan materiallar asosida yoki shu sudning arizasiga binoan beriladi. Sudyalar malaka hay'atining nomzodlarning sudyalik lavozimiga loyiq yoki loyiq emasligi yoxud ularning lavozimga tayinlanish to'g'risidagi taqdimi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Sudyalarni tanlash va lavozimga tavsiya qilish Oliy Malaka hay'atiga yuboriladi. Ushbu hay'at sudyalar, Oliy Majlis deputatlari, yurist olimlar, sud organlar vakillari va nodavlat tashkilotlaridan tashkil topgan bo'lib, bu sudyalikka nomzodlarni har tomonlama baholash imkonini beradi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi sudyalikka nomzodlarni tanlash va tavsiya qilish Oliy malaka komissiyasi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzurida doimiy faoliyat yurituvchi organ hisoblanib, sud kadrlarini tanlash va joy-joyiga qo'yish faoliyatini demokratiyalashtirish, sud hokimiyatiga asl mustaqillikni ta'minlovchi siyosatni amalga oshiradi.

Hay'at o'z faoliyatini kadrlar siyosatini amalga oshirishga qaratilgan O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlari, Oliy Majlis qarorlari, Prezident farmon va farmoyishlari hamda "O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi sudyalikka nomzodlarni tanlash va tavsiya qilish Oliy malaka komissiyasi to'g'risida"³³gi qaror va sud mustaqilligi tamoyili asosida yuritadi.

Hay'atning asosiy vazifalari bo'lib quyidagilar hisoblanadi:

- sudyalarni tanlash va joy-joyiga qo'yishda demokratik asoslarni chuqurlashtirish chora tadbirlarini ishlab chiqish va joriy qilish;

³³ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 2001-y., №9-10, -204-modda.

- sud kadrlarni tanlash va O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tasdig‘iga qo‘yishda qonuniylikni ta‘minlash;

- sud mustaqilligi va ularning ijtimoiy himoyasini mustahkamlash borasidagi chora-tadbirlarni joriy qilish;

- sud kadrlarni tarbiyalash va sudyalik lavozimiga kadrlarni tanlash va joy-joyiga qo‘yish ishlarining samaradorligini oshirish borasida tavsiyalar ishlab chiqish;

- sudyalikka nomzodlarning saylanish huquqiy bazasini, ularning kasbiy malakasini oshirish borasidagi ishlarni yuksaltirish;

- sud kadrlarini tanlash va joy joyiga qo‘yish ishlarida ochiq va oshkoralikni ta‘minlash, bu ishda vertikal bo‘yicha hisobdorlikni hamda bu sohada mansabni suiiste‘mol qilish holatlariga chek qo‘yish;

- sudlarning tashkiliyligi va axborot tahlil faoliyatini ta‘minlash;

- sudyalarni tanlash va tayinlash bo‘yicha xorijiy davlatlar komissiya ishlarini o‘rganish va ularni amaliyotga qo‘llash.

Hay‘at O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti farmoni asosida komissiya raisi, rais o‘rinbosari va komissiya a‘zolaridan iborat 18 ta xodim tarkibida 5 yil muddatga tayinlanadi.

Hay‘at raisi hay‘at oldiga qo‘yilgan vazifalarni amalga oshirishida shaxsan javobgar bo‘lib uning faoliyatiga rahbarlik qiladi. Qonunga binoan hay‘at sud lavozimiga nomzodlarni tayinlash uchun tavsiyalar tayyorlaydigan oxirgi instansiya hisoblanadi.

Hay‘at sud kadrlari zahirasini shakllantirish va undan samarali foydalanish borasidagi sudyalar malaka hay‘ati faoliyatini muvofiqlashtiradi va nazorat qilib boradi. Hay‘at sud kadrlari masalalari bo‘yicha taqdim qilingan hujjatlarni o‘rganish hamda shaxsiy suhbat o‘tkazish orqali sudyalikka nomzodlarni tanlaydi, ularning professionallik darajasini, axloqiy sifatlarini (halolligi va vijdoniyligini), qobiliyatlarini, shuningdek, ularning huquq sohasidagi malakasi va tayyorgarlik darajasini belgilaydi.

Sud lavozimiga nomzodlarni tanlash va tavsiya qilish masalasining xolis bo‘lishligini ta‘minlash maqsadida hay‘at zarur hollarda O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi raisini, Oliy xo‘jalik

sudi raisini, Sudlar Assotsiatsiyasi raislarini taklif qiladi va ularning ushbu masala bo'yicha fikrlarini tinglaydi.

Hay'at qarori unda ishtirok etayotgan a'zolarining ko'pchilik ovozi bilan qabul qilinadi. Hay'atning nomzodning sudyalik lavozimiga loyiq yoki loyiq emasligi haqidagi qarori xulosa tariqasida rasmiylashtiriladi. Hay'atning nomzod O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi sudyaligiga, xo'jalik sudlari va Qoraqalpog'iston Respublikasi sudlari sudyalik lavozimiga loyiqqligi haqidagi xulosasi O'zbekiston Respublikasi Prezidentiga ko'rib chiqishi uchun taqdim qilinadi. Viloyatlar, Toshkent shahar, tumanlararo, tuman (shahar) va harbiy sudlar sudyalik lavozimiga nomzodlarni tayinlash to'g'risidagi hay'at qarorini O'zbekiston Respublikasi Prezidenti muhokamasiga yuboradi.

Hay'at agar nomzodning sudyalik lavozimiga yetarlicha tayyor emasligi to'g'risidagi xulosaga kelsa, bu masalani qayta ko'rish faqat bir yil muddat o'tgandan keyingina yo'l qo'yiladi. Shu tariqa sud kadrlarini tanlash va tayinlash borasidagi yaratilgan tizim sud hokimiyatini haqiqiy mustaqilligini ta'minlab, sudyalarning lavozimga tayinlanishida haqqoniylikni ta'minlaydi.

"Sudlar to'g'risida"gi qonunning 63-moddasida sudyalikka nomzodlar vakolatlarini ajratish ikki turda amalga oshiriladi. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi va Oliy xo'jalik sudi sudyalari O'zbekiston Respublikasi Prezidenti taqdimnomasiga binoan O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan saylanadi. Qoraqalpog'iston Respublikasi sudyalari Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi raisining O'zbekiston Respublikasi Prezidenti bilan kelishilgan taqdimnomasiga binoan Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi tomonidan saylanadi yoki tayinlanadi.

Viloyat sudlari, Toshkent shahar sudlari, tumanlararo, tuman (shahar) sudlari sudyalari O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzu-ridagi sudyalarni tanlash va lavozimlariga tavsiya etish bo'yicha Oliy malaka komissiyaning taqdimnomasiga binoan, xo'jalik sudlari sud-yalari esa O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi raisining taq-dimnomasiga binoan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan tayinlanadi.

"Sudlar to'g'risida"gi qonunning 63-moddasi bizning fikrimizcha, xo'jalik sudlarini tayinlashga tavsiya etish tartibi unchalik tushunarli emas. Qonunning 60-moddasiga binoan umumiy yurisdik-siya va xo'jalik sudlari bitta maqomga ega bo'lib, bu ularni lavozimga tayinlashning yagona tartibini belgilash fikriga olib keladi. Bizningcha, xo'jalik sudlari sudyalarni lavozimga tayinlash tartibi umumiy tartib bo'yicha, ya'ni O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi sudyalarni tanlash va lavozimlarga tavsiya etish Oliy malaka komissiyasi taqdimnomasiga binoan amalga oshirilganda to'g'ri va ancha demokratik bo'lardi.

Sudyalik lavozimiga nomzodni sudya vakolati berilishi jara-yonining yakunlovchi bosqichi bo'lib, qasamyod qabul qilishi hisoblanadi. Chunki, bizga ma'lumki, qonun bo'yicha ushbu an'anaga rioya qilmaslik sudyaning o'z vazifasini bajarishga kirishishiga to'sqinlik qiladi. Sudyalar tantanavor ruhda O'zbekiston Respublikasi davlat bayrog'i oldida qonunda keltirilgan *quyidagi qasamyodni qabul qiladi*:

"Zimmamga yuklatilgan vazifalarni halol va vijdonan bajarishga, odil sudlovni faqat qonunga bo'ysungan holda amalga oshirishga, sudyalik burchim va vijdonim buyurganidek beg'araz, xolis va adolatli bo'lishga tantanali qasamyod qilaman". Konstitutsiyaviy sud qasamyodi matni "O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sud to'g'risida"gi qonunda berilgan bo'lib, Konstitutsiyaga sodiqlik va respublika konstitutsiyaviy tuzumini himoya qilishga tayyorman degan so'zlar qo'shilgan. O'zbekiston Respublikasi sudi barcha sudyalari uchun umumiy va bir xil muddat bo'lgan 5 yil berilgan.

Qonun manbalari

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. 1992-yil, 8-dekabr. –T.: O'zbekiston, 2003.
2. O'zbekiston Respublikasining "O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi qonuni. 2003-yil 24-aprel.
3. O'zbekiston Respublikasining "Sudlar to'g'risida"gi qonuni. 2000-yil 14-dekabr.
4. O'zbekiston Respublikasining "Konstitutsiyaviy sud to'g'risida"gi qonuni. 1995-yil 30-avgust.

5. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-Protsessual Kodeksi. –T.: Adolat, 2004.

6. Sudlarning malaka hay'atlari to'g'risidagi Nizom. O'zR Oliy sudi Byulleteni. 2002. №8 51-modda.

7. Malaka darajalari to'g'risidagi Nizom. Oliy Majlis Axborotnomasi 2001-y. № 1-2, 12-m.

Maxsus adabiyotlar

1. Рустамбаев М.Х., Никифорова Е.Н. Хуқуқни муҳофаза қилувчи органлар. Дарслик. Т.: ТДЮИ, 2005.

2. Rustamboyev M.H., Nikiforova E.N. Sud va huquqni muhofaza qiluvchi organlar. Darslik. T.: «Turon-Iqbol». – 2007.

3. Конституционное право зарубежных стран. Учебник для студентов юридических вузов и факультетов. /Под редакцией профессора Б.А. Страшуна. -М.: БЕК, 1996.

4. Международные акты о правах человека. Сборник документов. - М.: Норма-Инфра, 1999.

5. Правоохранительные органы. Учебник для вузов. /Под редакцией профессора Гуценко К.Ф., –М.: БЕК, 1996.

6. O'zbekiston Respublikasida sud islohotlarining rivojlanish dasturi. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi qarorlar to'plami, №3-4, 1996.

7. Савицкий В.М. Организация судебной власти в Российской Федерации. Учебное пособие для вузов. -М.: БЕК, 1996.

8. "Adolat - qonun ustuvorligida". O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A. Karimovning O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlis 2-chaqirik, VI sessiyasida so'zlagan nutqi, "Xalq so'zi" gazetasi, 2001-yil, 30-avgust.

9. O'zbekistonda Sud hokimiyati: islohotlar davri. Mualliflar. - T.: Adolat, 2002.

10. Тихомирова Л.В., Тихомиров М.Ю. Юридическая энциклопедия (под редакцией М.Ю. Тихомирова), -М.: 1997.

Nazorat savollari

1. Sudya maqomiga tushuncha bering.

2. Sudya lavozimi nomzodlariga qanday shartlar qo'yiladi?

3. Sudya nomzodlarini tanlash qanday amalga oshiriladi?

4. Sudya mustaqilligining asosiy kafolatlarini sanang.

5. Sudya daxlsizligining qanday kafolatlari bor?
6. Sudyalar malaka hay'atining vazifasi va ish tartibi.
7. Sudyalar malaka darajalarini sanang.
8. Sudyalarni intizomiy javobgarlikka tortish tartibiga tavsif bering.
9. Sudyalar malaka hay'atlari nima?
10. Sudyalarning vakolatlarini to'xtatib turish tartibi qanday?
11. Qanday holatlarda sudyalar vakolatlari muddatidan oldin to'xtatilishiga yo'l qo'yiladi?

XII MAVZU. SUDYALAR MUSTAQILLIGINING ASOSIY KAFOLATLARI. HALQ MASLAFHATCHILARI.

12.1. SUDYALAR MUSTAQILLIGINING ASOSIY KAFOLATLARI

O‘zbekiston Respublikasida fuqarolik jamiyati va huquqiy davlat yaratish jarayoni ketmoqda, uning asosiy belgilaridan biri shaxs va davlatning bir-biri bilan o‘zaro javobgarligidir. Bunda davlat, uning organlari va mansabdor shaxslarning asosiy majburiyati hokimiyatni nazorat qilish, qonunchilikni mustahkamlash, huquqiy tartibotni ta’minlashdir.

Sud mas’uliyati ijtimoiy va yuridik mas’uliyatning bir turi hisoblanadi, chunki u inson hayotining o‘ziga xos sohasida namoyon bo‘ladi va maxsus subyektlar, ya’ni sudyalarning kasbiy faoliyati bilan bog‘liqdir.

Ammo sud hokimiyati vakillarining javobgarligi masalasi, ularning daxlsizligi masalasi bilan chambarchas bog‘liqdir. Sudyalar sud hokimiyatining ramzi va vakillari hisoblanadi. Sud hokimiyati hokimiyatning bir tarmog‘i sifatida qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyatlardan mustaqil holda faoliyat yuritadi.

Sud hokimiyatining asosiy tamoyillaridan biri sudyalarning daxlsizligi tamoyilidir. Sudyaning daxlsizligiga katta e’tibor berilishi faqat yuridik soha vakillarini o‘ziga jalb qilib qolmasdan, balki bu keng ommaning ham munozara predmeti hisoblanadi. Aynan sudyaning daxlsizligi tamoyili odil sudlovning asosini tashkil etadigan Konstitutsiyaviy tamoyillarning ichida eng muhimi hisoblanadi (O‘zR Konstitutsiyasi 112-moddasi). "Shuni esdan chiqarmaylikki - qayerda sud daxlsizligi ta’minlanmasa, shu erda qonun buzilishiga yo‘l qo‘yiladi, bu erda adolat bo‘lmaydi va uning qaror topishi ham mumkin emas" -deb ta’kidlagan edi, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov o‘zining Oliy Majlis IX -sessiyasida so‘zlagan nutqida³⁴. Sud hokimiyati mustaqilligining

³⁴ Oliy Majlis IX-sessiyasining ikkinchi chaqirig‘ida O‘zR Prezidenti I.A.Karimovning “O‘zbekistonda demokratik o‘zgarishlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirishning asosiy yo‘nalishlari” deb nomlangan ma’ruzasi. – Xalq so‘zi, 2002-y. 30-avg.

asosiy kafolatlaridan biri sud immunitetining muhim jihati hisoblanuvchi sudyalarning daxlsizligi tamoyilidir.

Sud daxlsizligi ularning odil sudlovni amalga oshirishda huquq-larining cheklanishining oldini olish, ularga bu vazifani bajarishda har qanday aralashuvga chek qo'yishda muhim o'rin tutadi. Ushbu qoida xalqaro hujjatlar hisoblanuvchi "Sud organlarining asosiy tamoyillari to'g'risida"gi xalqaro Konvensiyaga ham monandir³⁵.

«Sudyalarning va xalq maslahatchilarining daxlsizligi bu – ularning jinoyat va ma'muriy javobgarlikka tortishda o'zboshimchalikdan cheklash muammosidir³⁶. Shunday qilib, daxlsizlik (immunitet) bu himoyalash mexanizmi sifatida namoyon bo'ladi.

Davlat va jamiyat sudyalarning kasbiy faoliyatiga yuqori talablar qo'yish bilan birga, ularga odil sudlovni amalga oshirish faoliyatida qo'shimcha kafolatlar berishga ham majburdirlar. Sud daxlsizligi sud lavozimini egallovchi fuqaroning shaxsiy manfaatlariga emas, balki jamoat manfaatlariga eng avvalo odil sudlovga qaratilgan manfaatdir.

Sudyalarning daxlsizligi tamoyili sud tizimining qaysi bo'g'inida, qanday lavozimida ishlashidan qat'i nazar barcha sudlarga taalluqli. Sudyalarning daxlsizligi kafolati odil sudlovni amalga oshirishda qaysi turdagi ishni ko'rishdan qat'i nazar, sud faoliyatining butun doirasiga tegishlidir. Bundan tashqari ushbu tamoyil sudyaning xizmatdan tashqari faoliyatini ham himoya qilishga qaratilgan.

Umumiy yurisdiksiya sudi masalasi yangi tahrirdagi "Sudlar to'g'risida"gi qonun bilan tartibga solingan.³⁷ Ushbu qonunning qoidalari xo'jalik sudlariga ham taalluqli. O'zbekiston Respublikasi. Konstitutsiyaviy sud sudyalari daxlsizligi masalasi "O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy sudi to'g'risida"³⁸gi qonuni bilan tartibga solinadi. Jumladan, qonunga binoan Konstitutsiyaviy sud sudyasi Oliy Majlis rozilgisiz, sessiyalar oralig'i davri mobaynida Oliy Majlis kengashi ruxsatisiz jinoiy javobgarlikka tortilishi,

³⁵ Права человека. Сборник международных договоров. Женева, - В.304.

³⁶ I Истина.... И только истина! Пять бесед о судебно-правовой реформе(интервью с А.Д.Бойковым). –М.: 1990. - В. 152. (интервью с А.Д. Бойковым).

³⁷ O'zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi "Sudlar to'g'risida"gi Qonuni - Toshkent, 2001.

³⁸ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1995. №9. 178-modda.

qamoqqa olinishi yoki ma'muriy javobgarlikka tortilishi mumkin emas.

Konstitutsiyaviy sud, umumiy yurisdiksiya va xo'jalik sudi sudyalarga nisbatan jinoiy ish faqat O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori tomonidan qo'zg'atiladi ("O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy sudi to'g'risida"gi qonunning 16-moddasi; "O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy sudi to'g'risida"gi qonunning 70-moddasi). Jinoyat ishni qo'zg'atishda qonuniylik va qabul qilinadigan qarorning asoslanganligini Bosh prokuror shaxsan o'z zimmasiga oladi.

Umumiy yurisdiksiya va xo'jalik sudi sudyalari jinoiy javobgarlikka tortish, qamoqqa olish uchun O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi va Oliy xo'jalik sudi Plenumlari ruxsati talab etiladi. Ko'rib turganimizdek, joriy qonunda sudyalarga nisbatan jinoyat ishni qo'z-g'atish tartibi nisbatan samarali hisoblanadi. Umumiy yurisdiksiya va xo'jalik sudi sudyalari tegishli sudyalarga malaka hay'atining roziligisiz ma'muriy javobgarlikka tortilishi mumkin emas.

Sudyalarning daxlsizligi kafolati masalasida muhim muammo bu – jinoyat protsessual qonunchiligida belgilangan ushlab turish masalasidir. JPK 223-moddasiga binoan sudyalarning qo'lga olinishi va militsiya yoki boshqa sud organga keltirilib ushlab turilishi mumkin emas. Bu qoida sudya jinoyat ustida yoki uni sodir etgan payt ushlanganda amal qilmaydi (JPK 221-moddasi 1-qismi).

Sudyani qamoqqa olish masalasi bevosita uni hibsdan ushlab turish masalasi bilan bog'liq. Qonunning turli sudyalarning lavozimi ko'rsatilgan yurisdiksiya normalariga murojaat qiladigan bo'lsak, *quyidagilarni ko'rishimiz mumkin. Masalan*, umumiy yurisdiksiya va xo'jalik sudi sudyasi O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi va Oliy xo'jalik sudi Plenumlari ruxsatisiz qamoqqa olinishi mumkin emas ("Sudlar to'g'risida"gi qonunning 70-moddasi, JPK 239-moddasi).

Konstitutsiyaviy sudning sudyasi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudining roziligisiz jinoiy va ma'muriy javobgarlikka tortilishi, shuningdek, hibsga olinishi mumkin emas (O'zR "Konstitutsiyaviy sudi to'g'risida"gi qonun 16-modda. 1-qism). Lekin O'zbekiston Respublikasi JPKning 239-moddasi 2-bandi, 2-qismida ko'rsatilishicha, O'zbekiston Respublikasi

Konstitutsiyaviy sudning sudyaligiga nisbatan O‘zR Konstitutsiyaviy sudning roziligi bilan qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasi qo‘llanilishi mumkin. Mazkur noaniqlikni yo‘qotish maqsadga muvofiqdir.

Sudya daxlsizligiga oid keyingi masala bu sudyalarni majburiy keltirishdir. "Konstitutsiyaviy sud to‘g‘risida"gi qonun 16-moddasining 3-qismiga asosan Konstitutsiyaviy sud sudyasini majburiy keltirishga yo‘l qo‘yilmaydi. Sudya daxlsizligi kafolati masalasini ko‘rishda ularni shaxsiy tintuv qilish va ko‘zdan kechirish masalasiga ham to‘xtalib o‘tish o‘rinlidir. Umumiy yurisdiksiya sudyalarini shaxsiy tintuv qilish va ko‘zdan kechirish shu sudya bilan teng turuvchi prokuror sanksiyasi yoki yuqori turuvchi sudya qarori asosida shu sud ko‘rayotgan ishga bevosita aloqador bo‘lgandagina yo‘l qo‘yiladi.

Konstitutsiyaviy sud sudyasining shaxsiy narsalari, yukini, transporti, turar joyi yoki xizmat xonasini ko‘zdan kechirishga yo‘l qo‘yilmaydi ("O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi to‘g‘risida"gi qonunning 16-moddasi).³⁹ Sudlar to‘g‘risidagi qonunning 70-moddasi sudya immunitetini ancha keng doirada sudya daxlsizligi tamoyili belgilaydi. Bu modda nafaqat sudya shaxsiga qaratilgan, balki, uning turar joyi va xizmat xonasi, uning xizmatida bo‘lgan transport va aloqa vositalari, uning hujjatlari, unga tegishli bo‘lgan shaxsiy narsalarga ham qaratilgandir.

Umumiy yurisdiksiya va xo‘jalik sudi sudyalari yashash va xizmat xonasiga kirish, uning transport vositasini ko‘zdan kechirish, tintish yoki olib qo‘yish, telefon so‘zlashuvlarini tinglab turish, unga tegishli bo‘lgan narsa va hujjatlarni ko‘zdan kechirish, tintish yoki olib qo‘yish Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar O‘zR harbiy prokurorlar sanksiyasi asosida yoki sud ajrimi asosida amalga oshiriladi.

Aytish joizki, sudya daxlsizligi bilan bog‘liq boshqa kafolatlar ham berilgan. *Masalan*, umumiy yurisdiksiya va xo‘jalik sudi sudyalari telefon so‘zlashuvlarini eshitib turishda alohida kafolatlar belgilangan. Bu holat faqat prokuror sanksiyasi yoki sud ajrimi asosida amalga oshiriladi.

³⁹ Qarang. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, - T. 1995. №9, 178-modda.

Bu bilan shuni xulosa qilish mumkinki, Konstitutsiyaviy sud, umumiy yurisdiksiya va xo‘jalik sudi sudyalarga daxlsizlik kafolati turli shaklda amal qiladi. Bu kafolatlar jinoyat ishini yuritishning turli bosqichlarida amal qiladi. Tumanlararo, tuman (shahar) sudlar sudyalari, okrug va hududiy sudlar sudyalarining jinoyat ishini ko‘rish ulardan yuqori turuvchi sudlarga, boshqa sudlar sudyalarning ishi – Oliy sudga tegishli ("Sudlar to‘g‘risida"gi qonunning 70-moddasi). Lekin qonunchilikda Konstitutsiyaviy sud sudyalarining jinoyat ishini qaysi sud ko‘rish haqida hech nima aytilmagan. Bu O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi deb taxmin qilib, buni tegishli qonunda belgilab qo‘yish fikrini bildiramiz.

Odil sudlovni amalga oshirishda nafaqat sudyalar, balki xalq maslahatchilari ham ishtirok etadi. Bizga ma’lumki, xalq maslahatchilari odil sudlovni amalga oshirishda sudyalar bilan teng huquqlardan foydalanadi (JPKning 13-moddasi). Shuning uchun ham xalq maslahatchilariga o‘z vazifalarini amalga oshirish davomida sudyalar daxlsizligining barcha kafolatlari tatbiq qilingan ("Sudlar to‘g‘risida"gi qonunning 70-moddasi).

Odil sudlovni amalga oshirish bilan bog‘liq bo‘lmagan boshqa vaqtlarda xalq maslahatchilari sudya vakolatidan foydalanishga haqli emas va shuning uchun ham xizmatdan tashqari vaqtda sud daxlsizligi ularga tatbiq qilinmaydi. Shu bois, xalq maslahatchilari sudya vazifasini bajarish bilan bog‘liq bo‘lmagan vaqtda sodir qilgan jinoyati uchun ushlansa, ular jinoiy javobgarlikka umumiy asoslarda tortiladi.

Sudya, shuningdek, ma’muriy javobgarlikka ham tegishli sudyalar malaka hay’ati ruxsatisiz tortilishi mumkin emas. Sud daxlsizligi kafolatining yana bir turi bo‘lib, sudyalarning odil sudlovni amalga oshirish borasida qonunbuzilishiga yo‘l qo‘yganligi, sud ishlarini yuritishda tartibga va umumiy intizomga rioya qilmagani, shuningdek, xizmat vazifasi bilan bog‘liq boshqa qilmishlari uchun intizomiy javobgarlikka tortishning o‘ziga xos tartibi hisoblanadi. Sudyalarni intizomiy javobgarlikka tortish faqat tegishli malaka hay’atining ruxsati bilan amalga oshiriladi. Aytish lozimki, sud qarorining bekor bo‘lishi yoki uning o‘zgartirilishi, albatta agar sudyalar tomonidan qasddan qonun buzish yoki unga

loqaydlik bilan qarashi natijasida og'ir oqibatlar kelib chiqmagan bo'lsa, intizomiy javobgarlikka tortish uchun asos bo'la olmaydi.

Sudyalarni intizomiy javobgarlikka tortish tartibi O'zR Oliy Majlisi tomonidan tasdiqlangan qaror asosida amalga oshiriladi. Sudyalar daxlsizligida ularning yuqori martabasiga loyiq moddiy - texnik ta'minoti masalasi muhim rol o'ynaydi. Shuning uchun ham "Sudlar to'g'risida"gi qonunda ushbu masalaga alohida e'tibor qaratilgan. Chunonchi, qonuning 76-moddasida, sudyalarning hayoti va sog'lig'i davlatning maxsus muhofazasida bo'ladi hamda respublika budjeti mablag'lari hisobidan davlat tomonidan majburiy tartibda sug'urta qilinishi ta'kidlangan.

Qonunning ushbu moddasida, shuningdek, sudya ishlayotgan davrida yoki vakolat muddati tugagandan keyin halok bo'lsa, agar bu sudya o'z xizmat vazifalarini bajarishi munosabati bilan olgan tan jarohatlari yoki sog'lig'ining boshqacha shikastlanishi oqibatida ro'y bergan bo'lsa, uning merosxo'rlariga sudyaning tegishli ish haqi miqdorida sug'urta puli berilishi belgilab qo'yilgan. Yuqorida keltirilgan misollar shundan dalolat beradiki, sudya daxlsizligini ta'minlash uchun davlat sud faoliyati va tashkiliy masalalariga katta e'tibor qaratmoqda.

Sudyalar vakolatini to'xtatish yoki muddatidan oldin tugatish tartibi sudyalarni ayrim turdagi mansabdor shaxslar yoki organlarning "noqulay" yoki "kelishilmaydigan" sudyalardan qutulish qaroridan himoya qiladi. Sudyalar vakolatini to'xtatish – bu uni xizmat vazifasidan vaqtinchalik ozod qilishdir. Qonunda bunday ozod qilish hollari aniq va qat'iy ro'yxatda belgilab berilgan. Bu sudya o'z vazifasiga nолоyiq bo'lgan faoliyat bilan shug'ullangan hollarda; sudya tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qat'lan tortilgan yoki sud qarori bilan muomala layoqati cheklangan bo'lsa; sudya sud qarori bilan bedarak yo'qolgan deb topilgan bo'lsa yo'l qo'yiladi. ("Sudlar to'g'risida"gi qonunning 71-moddasi).

Sudyaning to'xtatilgan vakolati shunga asos bo'lgan holatlar barham topgandan keyin tiklanadi. Sudya vakolatini vaqtinchalik to'xtatish faqat uning o'z xizmat vazifasini vaqtinchalik bajara olmasligini anglatadi xolos. Sudya jinoiy javobgarlikka tortilgan taqdirda uning vakolati to'xtatiladi. Umumiy yurisdiksiya sudlari sudyalarning vakolatlari O'zbekiston Respublikasi Prezidenti

huzuridagi sudyalarni tanlash va lavozimga tavsiya etish bo'yicha Oliy malaka komissiyasining taqdimnomasiga binoan, xo'jalik sudlari sudyalari vakolatlari esa O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi raisining taqdimnomasiga binoan *quyidagi hollarda sudyalarning tegishli malaka hay'ati qarori bilan to'xtatiladi, agar:*

- sudya o'z lavozimiga zid faoliyat bilan shug'ullanayotgan bo'lsa;

- sudya tibbiy yo'sindagi majburlov choralariga tortilgan yoki sud qarori bilan muomala layoqati cheklangan bo'lsa;

- sudya sud qarori bilan bedarak yo'qolgan deb topilgan bo'lsa.

Sudyalarning malaka hay'ati qarori ustidan qonunda belgilangan tartibda shikoyat qilishga haqli. Sudyalik vakolatlarining to'xtatilishi unga ish haqi to'lanishi to'xtatilishiga yoki uning ish haqi miqdori kamaytirilishiga, sudyaning ta'minoti darajasini pasaytirishga va sudyani qonunda belgilangan daxlsizlik kafolatlaridan mahrum qilishga sabab bo'lmaydi, ehtiyot chorasi sifatida sudyaga nisbatan qamoqqa olish chorasi tanlangan hollar bundan mustasno.

Sudya uning vakolati to'xtatilishiga sabab bo'lgan holatlar barham topganda (sog'ayishi, jinoyat ishining reabilitatsiya asoslariga ko'ra to'xtatilishi, sudyalik lavozimiga zid bo'lgan faoliyat bilan shug'ullanishdan rad etganda) o'z vakolatini qayta tiklaydi.

Sudyaning vakolatini to'xtatish va qayta tiklash to'g'risidagi qarorni sudyalarning malaka hay'ati qabul qiladi.

Konstitutsiyaviy sud sudyalari vakolatini to'xtatish Konstitutsiyaviy sud qarori bilan *quyidagi hollarda:*

- sudya o'z lavozimiga zid bo'lgan faoliyat bilan shug'ullanganda, unga nisbatan jinoyat ishi qo'zg'atilganda;

- sudyani bedarak yo'qolgan deb topilgan sud qarori qonuniy kuchga kirganda.

Sudya vakolat muddatini ilgari tugatish- bu sudyani o'z xizmat vazifasidan butunlay ozod qilishdir. Qonun tomonidan buning uchun ham qator holatlar belgilab berilgan. *Bularga:*

- sudyaning qasamyodini buzgan taqdirda;

- yozma ariza bergan taqdirda;

- sudyalarning tegishli malaka hay'ati tomonidan ogohlantirish qilinganda yoki vakolatlari to'xtatilgandan keyin u sudya lavozimiga zid faoliyat bilan shug'ullanishni davom ettiravergan taqdirda;

- sud qarori bilan muomalaga layoqatsiz deb topilgan taqdirda;
 - O'zbekiston Respublikasi fuqaroligini yo'qotgan taqdirda;
 - unga nisbatan sudning ayblov hukmi qonuniy kuchga kirgan taqdirda;

- sudning qarori bilan vafot etgan deb e'lon qilingan taqdirda;
 - sog'lig'i holatiga yoki boshqa uzrli sababalarga ko'ra uzoq vaqt mobaynida sudyalik vazifasini bajarishga qodir bo'lmay qolgan taqdirda.

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi, Oliy xo'jalik sudi sudyalarning vakolatlari O'zbekiston Respublikasi Prezidenti taqdim-nomasiga *binoan*:

- O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati tomonidan; viloyatlar, Toshkent shahar, tumanlararo, tuman (shahar), harbiy sudlar - O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi sudyalarni tanlash va lavozimga tavsiya etish bo'yicha Oliy malaka komissiyasining taqdimnomasiga binoan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan;

- xo'jalik sudlari sudyalari – Oliy xo'jalik sudi raisi taqdimnomasiga binoan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomoni-dan; Qoraqalpog'iston Respublikasi fuqarolik va jinoyat ishlar sudlari sudyalari – Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi raisi taqdimnomasiga binoan Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi tomonidan muddatidan oldin tugatiladi.

Sudyalar qonun hujjatlarida belgilangan tartibda sudyalar malaka hay'ati qarori ustidan shikoyat qilishga haqli; xalq maslahatchilari vakolatlari muddatidan oldin quyidagi hollarda tugatiladi: yozma ariza bergan taqdirda; sud qarori bilan muomalaga layoqatsiz deb topilganda; O'zbekiston Respublikasi fuqaroligini yo'qotgan taqdirda; unga nisbatan sudning ayblov hukmi qonuniy kuchga kirgan taqdirda; sudning qarori bilan vafot etgan deb e'lon qilingan taqdirda; sog'lig'i holatiga yoki boshqa uzrli sabablarga ko'ra uzoq vaqt mobaynida sudyalik vazifasini bajarishga qodir

bo'lmay qolgan taqdirda. ("Sudlar to'g'risida"gi qonunning 72-moddasi).

Konstitutsiyaviy sud sudyalari vakolatlari muddatidan oldin Oliy Majlis qarori bilan *quyidagi hollarda tugatiladi*:

- sudya o'z qasamyodini buzgan taqdirda;
- yozma ariza bergan taqdirda;
- unga nisbatan sudning ayblov hukmi qonuniy kuchga kirgan taqdirda;
- sudyalarning tegishli malaka hay'ati tomonidan ogohlantirish qilinganidan yoki vakolatlari to'xtatilgandan keyin u sudya lavozimiga zid faoliyat bilan shug'ullanishni davom ettirgan taqdirda;
- tibbiy komissiya qaroriga ko'ra sudyaning kasalligining uzoq muddat davom etishi;
- O'zbekiston Respublikasi fuqaroligini yo'qotgan taqdirda.

Sudylar malaka imtihoni O'zbekiston Respublikasi "Sudlar to'g'risida"gi qonuniga binoan sudlar tarkibining sifatini yaxshilash, ularning kasbiy malakasini tadrijiy oshirish va baholash, odil sudlovni amalga oshirishda mas'uliyatni oshirish maqsadida amalga oshiriladi.

Malaka imtihoni: O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi sudyalari, Qoraqalpog'iston Respublikasi fuqarolik va jinoyat ishlari bo'yicha Oliy sudi raisi va uning o'rinbosari, viloyatlar va Toshkent shahar fuqarolik va jinoyat ishlari bo'yicha sudlar sudyalari, O'zbekiston Respublikasi harbiy sudi sudyalari – O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi raisining taqdimnomasiga binoan *Oliy malaka komissiyasi tomonidan*:

- Qoraqalpog'iston Respublikasi fuqarolik va jinoiy ishlar bo'yicha Oliy sudi, viloyatlar va Toshkent shahar fuqarolik va jinoyat ishlari bo'yicha sudi, fuqarolik ishlari bo'yicha tumanlararo, tuman (shahar) sudlari, jinoyat ishlari bo'yicha tuman (shahar) sudlari sudyalari - Qoraqalpog'iston Respublikasi fuqarolik va jinoyat ishlari bo'yicha Oliy sudi, viloyatlar va Toshkent shahar fuqarolik va jinoyat ishlari bo'yicha sudlari raislari

taqdimnomalariga binoan tegishli sudyalar malaka hay'ati tomonidan;

- O'zbekiston Respublikasi harbiy sudi, okrug va hududiy harbiy sudlar sudyalari – O'zbekiston Respublikasi harbiy sudi raisi taqdimnomasiga binoan harbiy sudlar sudyalar malaka hay'ati tomonidan;

Xo'jalik sudlari sudyalariga – O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi raisining taqdimnomasiga binoan xo'jalik sudlari sudyalar malaka hay'ati tomonidan amalga oshiriladi.

Birinchi marotaba saylangan(tayinlangan) sudyalarning malaka imtihoni ularning ish faoliyati boshlangan kundan boshlab birinchi uch oyida o'tkazilishi kerak. Navbatdagi malaka imtihoni sudya vakolati tugagan kundan boshlab bir oydan kechikmasdan o'tkazilishi kerak. Malaka imtihoni sudyaning oldin egallagan lavozimi vakolat muddatining yarimini o'tagan muddatida ham yuqori lavozimga o'tkazish maqsadida ayrim hollarda muddatidan oldin amalga oshirilishi mumkin.

Malaka imtihoni o'tkazilishidan bir oy oldin shu sudyaning umumiy xarakteristikasi tuzilib, unda sudya ish faoliyatining kasbiy faoliyati, ishchanlik va axloqiy jihatlari, shuningdek, ish faoliyati haqidagi ma'lumotlar aks etadi.

Sudyani tegishli sud raisi unga nisbatan to'plangan hamda tegishli sudyalar malaka imtihoniga yo'llanadigan hujjatlar tavsifi va ma'lumotlari bilan tanishtirish shart. Sudya malaka imtihoni o'tkaziladigan vaqtdan kamida ikki hafta oldin xabardor qilingan bo'lishi kerak. Malaka imtihoni qoida bo'yicha imtihondan o'tayotgan sudya ishtirokida ariza berilgan kundan boshlab bir oy ichida o'tkazilishi kerak.

Malaka imtihoni, taqdim qilingan hujjatlar va materiallar bilan imtihondan oldin tanishib chiqqan sudyalar malaka hay'ati raisi yoki unga a'zo sudyalaridan birining ma'ruzasi bilan boshlanadi. Keyin attestatsiyadan o'tayotgan sudya, zarur hollarda sudyani attestatsiyadan o'tkazishni so'rab murojaat qilgan mansabdor shaxs tinglanadi.

Sudyalar malaka hay'ati sudyaning bilim darajasi, kasbiy malakasi, ish staji va tajribasi, egallab turgan lavozimlarini hisobga olib *quyidagi xulosalaridan birini beradi:*

- taqdimnomada ko'rsatilgan sudyaga malaka darajasini berish mumkinligi to'g'risida;

- sudyaga o'z lavozimidan ham yuqoriroq malaka darajasini berish mumkinligi to'g'risidagi;

- sudyani o'zi egallab turgan malaka darajasida qoldirish.

Sudyalar malaka hay'atining sudyalarga malaka darajasini berish to'g'risidagi qarori malaka imtihonining ish materiallari bilan birga Sudyalar Oliy malaka komissiyasiga yuboriladi.

Sudyalarga malaka darajasini berish to'g'risidagi masalani echishda Sudyalar Oliy malaka imtihoni sudyalar malaka hay'ati qarori bilan bog'liq emas. Xo'jalik sudlari sudyalariga malaka darajasini berish tartibi xuddi umumiy yurisdiksiya sudlariga beriladigan tartibda xo'jalik sudlari malaka hay'ati tomonidan amalga oshiriladi. Sudyaga malaka darajasi berilganligi haqida guvohnoma beriladi. Tegishli sudyalar malaka hay'atining sudyaga malaka darajasini berganligi to'g'risidagi qarori O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi va Oliy xo'jalik sudining tegishli matbuot organlarida chop etiladi hamda sudyaning shaxsiy hujjatiga qo'shib qo'yiladi.

Sudyalarning quyidagi malaka darajalari belgilangan:

- Oliy malakali;
- Birinchi darajali;
- Ikkinchi darajali;
- Uchinchi darajali;
- To'rtinchi darajali;
- Beshinchi darajali.

Sudyalar faoliyatini to'g'ri baholash hamda ularning odil sudlovni amalga oshirishda mas'uliyatini ko'chaytirish maqsadida tegishli sudyalarni malaka hay'ati muntazam ravishda har uch yilda bir marta sudyalarni malaka imtihonidan o'tkaziladi. Sudyalarning navbatdagi imtihonidan o'tkazish to'g'risidagi qaror tegishli malaka hay'ati tomonidan belgilanadi.

"Sudlar to'g'risida"gi qonunning 73-moddasigi binoan sudyalar-ni intizomiy javobgarlikka tortishga faqat sudyalar malaka hay'ati qarori asosidagina yo'l qo'yiladi. *Sudya:*

- odil sudlovni amalga oshirish chog'ida qonuniylikni buzganligi uchun;

- sud ishini tashkil etishda beparvoligi yoki intizomsizligi oqibatida yo'l qo'ygan kamchiliklari uchun, shuningdek, xizmat borasidagi yoki obro'siga putur yetkazuvchi boshqa xatti-harakati uchun intizomiy javobgarlikka tortiladi.

Harbiy sudning sudyasi harbiy intizomni buzganligi uchun ham intizomiy javobgarlikka tortilishi mumkin. Sud qarorining bekor qilinishi yoki o'zgartirilishining o'zi, sud qarorini chiqarishda qatnashgan sudyaning, agar u ataylab qonun buzilishiga yoki jiddiy oqibatlarga olib kelgan vijdotsizlikka yo'l qo'ymagan bo'lsa, javobgar bo'lishiga sabab bo'lmaydi.

Sudyalar Oliy malaka komissiyasi *quyidagi sudlar intizomiy javobgarlik masalalarini ko'radi:*

- O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi raisi, uning o'rinbosarlari, sudyalari, Qoraqalpog'iston Respublikasi Oliy sudi, viloyatlar va Toshkent shahar fuqarolik va jinoyat ishlari bo'yicha sudi hamda harbiy sudlar sud raisi va uning o'rinbosarlari;

- Sudyalar malaka hay'ati Qoraqalpog'iston Respublikasi Oliy sudi, viloyatlar va Toshkent shahar fuqarolik va jinoyat ishlari bo'yicha sudi hamda harbiy sudlari sudyalarining intizomiy javobgarlik masalasini o'z vakolati doirasida ko'rib chiqadi.

Intizomiy javobgarlik to'g'risidagi ish qo'zg'atish huquqi:

- Umumiy yurisdiksiya sudlariga nisbatan O'zR Oliy sudi raisi tomonidan;

- Qoraqalpog'iston Respublikasi Oliy sudi, viloyatlar va Toshkent shahar fuqarolik va jinoyat ishlari bo'yicha sudi raislari - tumanlararo, tuman (shahar) fuqarolik ishlari bo'yicha sudi raisi, jinoyat ishlari bo'yicha tuman (shahar) sudlari sudyalariga nisbatan;

- O'zbekiston Respublikasi harbiy sudi raisi - shu sudlar sudyalari hamda okrug va hududiy harbiy sudlar sudyalariga nisbatan;

- O'zbekiston Respublikasi xo'jalik sudi raisi - xo'jalik sudlariga nisbatan qo'zg'atadi.

Intizomiy javobgarlik to'g'risidagi ish qo'zg'atilganligida tegishli sud raislari bu haqda qaror chiqaradi hamda uning xulosa qismida intizomiy javobgarlikka asos bo'lgan holat ko'rsatiladi. Intizomiy javobgarlikka tortish to'g'risida ish qo'zg'atgan sud raisi, ish qo'zg'atishdan oldin, sudyani javobgarlikka tortishga asos

bo'lgan ma'lumotlarni o'rganib chiqishi va sudyadan tushuntirish xati olishi kerak.

Sudya o'ziga nisbatan qo'zg'atilgan intizomiy javobgarlik to'g'risidagi ish materiallari bilan ular sudyalar malaka hay'atiga yo'llangunga qadar tanishtirilishi shart. Shuningdek, sudya bu holatda ishga oid qo'shimcha tushuntirishlar berishi yoki ishga oid qo'shimcha tekshiruv o'tkazish to'g'risida iltimosnoma keltirishga haqli. Intizomiy javobgarlikka tortish to'g'risidagi ish qarori zarur hujjatlar bilan birga tegishli sudyalar malaka hay'atiga ko'rib chiqish uchun yo'llanadi. Intizomiy javobgarlikka tortish to'g'risidaga qaror uni qo'zg'atgan shaxs tomonidan sudyalar malaka hay'ati ko'rib chiqishlariga qadar qaytarib olinishi mumkin.

Sudya o'ziga nisbatan qo'zg'atilgan intizomiy javobgarlik to'g'risidagi ish materiallarini chaqirib olinishidan qat'i nazar sudyalar malaka hay'ati tomonidan mazmunan ko'rib chiqilishini talab qilishi mumkin. Sudya intizomiy javobgarlikka shu qilmishni sodir etgan kundan e'tiboran, xizmat taftishi, sudyaning uzrli sabablarga ko'ra bo'lmagan vaqtlarini hisobga olmay bir oy muddat ichida ko'rib chiqilishi lozim. Sudyalar malaka hay'ati tomonidan esa olti oy ichida ko'rib chiqiladi.

Intizomiy javobgarlik to'g'risidagi ish ko'rilishidan oldin zarur hollarda tegishli sudyalar malaka hay'ati raisi hay'at a'zolarining biriga bergan buyrug'i asosida sudyani javobgarlikka tortishga asos bo'lgan holatlar qo'shimcha tekshirilishi mumkin. Bunda sudyaning ishni ko'rishda yo'l qo'ygan xatosi yuzasidan qo'shimcha materiallar va hujjatlar so'rab olinadi.

Tegishli sudyalar malaka hay'ati *quyidagi qarorlardan birini qabul qiladi:*

- intizomiy jarimaga tortish;
- intizomiy javobgarlik to'g'risidagi ishni to'xtatish;
- intizomiy javobgarlik to'g'risidagi ishni ushbu ishlarni ko'rib chiqishga haqli bo'lgan organga yo'llash.

Mabodo, tegishli sudyalar malaka hay'ati sudyaning vakolatini muddatidan oldin tugatish to'g'risidagi masalani ushbu ishni hal etishga vakolatli bo'lgan organ yoki mansabdor shaxs oldiga qo'ygan bo'lib, ular esa bunga asos yo'q deb topsa, ish tegishli sudyalar malaka hay'atiga qaytariladi hamda ish qaytadan ko'riladi.

Ishni ko‘rishga chiqarilgan qaror muddati ushbu ish qaytarilgan davr mobaynida hisoblanmaydi.

Tegishli sudyalar malaka hay’ati *quyidagi intizomiy choralardan birini belgilashi mumkin:*

- xayfsan; jarima.

Intizomiy chora qo‘llanganda qonunbuzarlikning holati, qilmishning og‘irlik darajasi, sudyaning shaxsi, uning aybdorlik darajasi hisobga olinadi.

Tegishli sudyalar malaka hay’ati intizomiy javobgarlik to‘g‘risidagi ishni *quyidagi hollarda to‘xtadi:*

- sudyani javobgarlikka tortishning asoslanmaganligi;
- javobgarlikka tortish muddatining o‘tkazib yuborilganligi;
- javobgarlikka tortishning alohida hollarda maqsadga nomuvofiqligi.

12.2.Xalq Maslahatchilarining Maqomi

"Sudlar to‘g‘risida"gi qonunnning 62-moddasiga binoan xalq maslahatchilari 25 yoshdan kichik bo‘lmagan fuqarolarning yashash yoki ish joyidagi yig‘ilishlarda ochiq ovoz berish yo‘llari bilan 2,5 yil muddatga saylangan O‘zbekiston Respublikasi fuqarolari bo‘la oladi. Harbiy sudlar xalq maslahatchilari bo‘lishi uchun haqiqiy harbiy xizmatni o‘tayotgan, yoshi 18 dan kichik bo‘lmagan fuqaro bo‘lishi kerak.

Sudyalar malaka hay’ati quyidagilarni amalga oshiradi:

- xalq maslahatchilariga olib boriladigan saylovlarning o‘tishi ustidan nazoratni;

- xalq maslahatchilari saylovlarini o‘tkazish yuzasidan ariza va shikoyatlarni ko‘radi;

- xalq maslahatchilari uchun o‘tkazilgan saylovlarning yakunlarini belgilaydi;

- saylangan xalq maslahatchilarining ro‘yxatlarini tuzadi va tasdiqlaydi;

- saylangan xalq maslahatchilariga tegishli hujjatlarni topshiradi;

- xalq maslahatchilarining o'qitilishini tashkil etadi;
- xalq maslahatchilari saylovlarini o'tkazish va saylash masalalari bilan bog'liq bo'lgan boshqa vakolatlarni.

Xalq maslahatchilari saylovlari fuqarolarning yashash yoki ish joylari bo'yicha yig'inlarda yoxud harbiy xizmat o'taladigan harbiy qism bo'yicha o'tkaziladi.

Majlislar mehnat jamoasi, harbiy qismlarda va aholi punktlarida saylovchilar soni kamida 100 tadan iborat bo'lgan holda amalga oshiriladi. Agar ularda saylovchilarning soni 100 tadan kam bo'lsa, saylovlar boshqa mehnat jamoalari, harbiy qismlar va aholi punktlari bilan birgalikda o'tkaziladi.

Yirik muassasalar, tashkilotlar va korxonalarda va harbiy qismlarda saylovlar ularning saylovchilar soni 100 tadan kam bo'lmagan tarkibiy bo'linmalarida o'tkazilishi mumkin.

Xalq maslahatchilari saylovlarining qachon va qayerda o'tkazilishi xususida fuqarolar majlisdan kamida 3 kun oldin xabardor qilinadilar.

Xalq maslahatchilariga nomzod ko'rsatish mehnat jamoalari, fuqarolarning yashash joylari bo'yicha saylovchilar, shuningdek, harbiy xizmatchilarning harbiy qismlar bo'yicha majlislarida amalga oshiriladi.

Xalq maslahatchilariga saylov har bitta nomzod bo'yicha alohida saylash yo'li bilan amalga oshiriladi. Saylangan xalq maslahatchisi bo'lib mehnat jamoasi, harbiy qism xizmatchilari yoki fuqarolarning yashash joyi bo'yicha saylovchilar ovozlarining yarmidan ko'pini olgan shaxslar hisoblanadi.

Yig'ilishda tarkibi rais, kotib va a'zolaridan iborat rayosat saylanib, u 5-7 kishidan iborat bo'ladi.

Yig'ilishda bayonnoma yuritilib unda saylov natijalari ko'rsatiladi. Bayonnoma rayosatning butun tarkibi tomonidan imzolanadi. *Bayonnomada quyidagilar ko'rsatilishi kerak:*

- yig'ilish bo'lib o'tgan korxona, muassasa, tashkilot, harbiy qism yoki aholi yashash punktining nomi;
- yig'ilish bo'lib o'tgan joy va vaqt;
- saylovchilar soni;
- har bir nomzodning familiyasi, ismi va otasining ismi;

- har bir nomzod uchun berilgan qo‘llab-quvvatlovchi va qarshi ovozlarning soni;

- har bir saylangan xalq maslahatchisining familiyasi, ismi, otasining ismi, tug‘ilgan yili, faoliyat turi va yashash joyi.

Sudyalarning malaka hay‘ati yig‘ilish bayonnomalari asosida saylov natijalarini aniqlaydi va har bir sud uchun alohida xalq maslahatchilari ro‘yxatini tuzadi.

Xalq maslahatchilari ro‘yxati hay‘at tomonidan tasdiqlangandan so‘ng tegishli sudga yuboriladi.

Sudyalarning malaka hay‘ati O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti qoshidagi sudyalik lavozimiga tayinlash va tavsiya etish Oliy malaka komissiyasiga xalq maslahatchilari saylov natijalari to‘g‘risida axborot beradi, shuningdek, muntazam ravishda xalq maslahatchilarini o‘qitish ishlarini olib borish to‘g‘risida ma’lumot beradi.

Qonun manbalari

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. 1992-yil, 8-dekabr. –T.: O‘zbekiston, 2003.

2. O‘zbekiston Respublikasining "O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida"gi qonuni. 2003-yil 24-aprel.

3. O‘zbekiston Respublikasining "Sudlar to‘g‘risida"gi qonuni. 2000-yil 14-dekabr.

4. O‘zbekiston Respublikasining "Konstitutsiyaviy sud to‘g‘risida"gi qonuni. 1995-yil 30-avgust.

5. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat-Protsessual Kodeksi. –T.: Adolat, 2004.

6. Sudlarning malaka hay‘atlari to‘g‘risidagi Nizom. O‘zR Oliy sudi Byulleteni. 2002. №8 51-modda.

7. Malaka darajalari to‘g‘risidagi Nizom. Oliy Majlis Axborotnomasi 2001-y. № 1-2, 12-m.

Maxsus adabiyotlar

1. Рустамбаев М.Х., Никифорова Е.Н. Хуқуқни муҳофаза қилувчи органлар. Дарслик. Т.: ТДЮИ, 2005.

2. Rustamboyev M.H., Nikiforova E.N. Sud va huquqni muhofaza qiluvchi organlar. Darslik. T.: «Turon-Iqbol». – 2007.

3. Конституционное право зарубежных стран. Учебник для студентов юридических вузов и факультетов. /Под редакцией профессора Б.А. Страшуна. -М.: БЕК, 1996.

4. Международные акты о правах человека. Сборник документов. - М.: Норма-Инфра, 1999.

5. Правоохранительные органы. Учебник для вузов. /Под редакцией профессора Гуценко К.Ф., –М.: БЕК, 1996.

6. O‘zbekiston Respublikasida sud islohotlarining rivojlanish dasturi. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi qarorlar to‘plami, №3-4, 1996.

7. Савицкий В.М. Организация судебной власти в Российской Федерации. Учебное пособие для вузов. -М.: БЕК, 1996.

8. "Adolat - qonun ustuvorligida". O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A. Karimovning O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlis 2-chaqirik, VI sessiyasida so‘zlagan nutqi, "Xalq so‘zi" gazetasi, 2001-yil, 30-avgust.

9. O‘zbekistonda Sud hokimiyati: islohotlar davri. Mualliflar. - T.: Adolat, 2002.

10. Тихомирова Л.В., Тихомиров М.Ю. Юридическая энциклопедия (под редакцией М.Ю. Тихомирова), -М.: 1997.

Nazorat savollari

1. Sudya maqomiga tushuncha bering.
2. Sudya lavozimi nomzodlariga qanday shartlar qo‘yiladi?
3. Sudya nomzodlarini tanlash qanday amalga oshiriladi?
4. Sudya mustaqilligining asosiy kafolatlarini sanang.
5. Sudya daxlsizligining qanday kafolatlari bor?
6. Sudyalar malaka hay‘atining vazifasi va ish tartibi.
7. Sudyalar malaka darajalarini sanang.
8. Sudyalarni intizomiy javobgarlikka tortish tartibiga tavsif bering.
9. Sudyalar malaka hay‘atlari nima?
10. Sudyalarning vakolatlarini to‘xtatib turish tartibi qanday?
11. Qanday holatlarda sudyalar vakolatlari muddatidan oldin to‘xtatilishiga yo‘l qo‘yiladi?